

**T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜM DALI**

**1979 İSLAM DEVRİMİNDEN SONRA
İRAN'IN DIŞ POLİTİKASI**

**Hazırlayan
Marziyeh MOKHTARPOUR**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Poyraz GÜRSON**

Ankara-2013

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	2
------------	---

1. İRAN İSLAM DEVRİMİ

1.1. Devrim Öncesi İran'ın Dış Politikası.....	4
1.2. Devrimin Nedenleri ve Oluşumu.....	6

2. 1979 DEVRİM SONRASI İRANIN'IN DIŞ POLİTİKASI

2.1. Genel Hatlarıyla İran'ın Dış politikası.....	8
2.2. Humeyni Dönemi	
2.2.1. Humeyni Dönemi İç Politik Durumu ve Dış Politikada Tutum.....	10
2.2.2. ABD ile İlişkiler ve Rehineler Krizi.....	11
2.2.3. İran-Irak Savaşı.....	13
2.2.4. Bölge Ülkeleri İle İlişkiler.....	16
2.2.5. AB ile İlişkiler ve Salman Rüşdi Olayı.....	18
2.2.6. Türkiye İle İlişkiler.....	19

2.3. REFSENCANİ DÖNEMİ

2.3.1. Refsencani Dönemi İç Politik Durumu ve Dış Politikada Tutum....	22
2.3.2. ABD ve AB İle İlişkiler.....	25
2.3.3. Bölge Ülkeleri İle İlişkiler.....	27
2.3.4. Türkiye İle İlişkiler.....	28

2.4. HATEMİ DÖNEMİ

2.4.1. Hatemi Dönemi İç Politik Durumu ve Dış Politikada Tutum.....	32
2.4.2. ABD ve AB İle İlişkiler.....	35
2.4.3. Bölge Ülkeleri İle İlişkiler.....	38
2.4.4. Türkiye İle İlişkiler.....	39

2.5. AHMEDİNEJAD DÖNEMİ	
2.5.1. Ahmedinejad Dönemi İç Politik Durumu ve Dış Politikada Tutum.....	42
2.5.2. ABD ve AB ile İlişkiler.....	45
2.5.3. Türkiye İle İlişkiler.....	47
2.5.4. Bölge Ülkeleri İle İlişkiler ve Suriye Krizi.....	51
3. İRAN'IN NÜKLEER KRİZİ VE TERÖR ÖRGÜTLERİ İLE İLİŞKİLERİ	
3.1. Nükleer Program.....	51
3.1.1. Rusya İle İlişkiler.....	60
3.1.2. Çin İle İlişkiler.....	63
3.1.3. İsrail İle İlişkiler.....	64
3.2. Terör Örgütleri İle İlişkiler.....	66
3.2.1. Lübnan.....	67
3.2.2. Filistin.....	70
SONUÇ.....	72
KAYNAKÇA.....	74

ÖZET

İran İslam devrimini incelediğimizde bu devrimin İslam Devriminden daha çok Pehlevi iktidarına karşı ayaklanmış toplu bir muhalefet hareketi olduğunu görmekteyiz. Çünkü devrim sürecinde muhalif gruplara bakıldığında liberallerden ılımlı İslamcılara, komünistlerden radikal İslamcı kanada kadar birbirlerinden çok farklı birçok grup bir arada toplanmıştır. Ancak Devrimin gerçekleşmesinden sonra Humeyni radikal İslamcı kanadı arkasına alarak yönetimi ele geçirmiştir.

1979 yılında İran'da gerçekleşen devrim, asırlardır süren monarşi geleneğini yıkmakla birlikte İran'ın iç ve dış politikasını da değiştirmiştir. Pehlevi döneminde İran, ABD ve İsrail'in bölgedeki en önemli müttefikleri olmasına rağmen devrimden sonra bu iki ülkenin düşmanı haline gelmiştir.

Devrim sonrası İran'ın dış politikasına yön veren ana etkenler “bağımsızlık”, “batı karşıtı” ve “devrim ihracı” olmuştur. İş başına gelen yeni yönetim İslam devrimini diğer Müslüman ülkelere ihraç etme çabasında olmakla birlikte bölge ülkelerinde tedirginliğe sebep olmuş ve böylece İran yalnızlığa itilmiştir.

Humeyni döneminde İran uluslararası camiada yalnızlığa itilerek, Irak ile gerçekleşen savaşta bu durumu daha çok kötü bir hale getirmiştir. Dolayısıyla Humeyni'nin ölümünden sonra iş başına gelen Refsancani ve Hatemi İran'ın dış dünyaya açılma hususunda daha istekli politikalar izlemişler ve böylece İran dış dünyayla ilişkilerini düzeltme çabasına girmiştir. Ancak Hatemi'den sonra cumhurbaşkanlığına gelen Ahmedinejad yaptığı sert söylemler ve uzlaşmaz üslubu nedeni ile İran'da aslında pek çok şeyin değişmediğini ortaya koymuştur.

GİRİŞ

Ortadoğu, zengin enerji kaynakları özellikle petrol ve doğalgazın oluşu nedeni ile yüzyıllar boyu dünyanın en çatışan bölgesi haline gelmekle beraber dünya güçlerinin müdahale sahasına çevrilmiştir. İran ise Orta Asya ve Ortadoğu bölgelerinin kesişim noktasında, kuzeyde Hazar denizi ve güneyde Basra Körfezi ile birlikte jeopolitik konumuyla dünyada stratejik bir ülke konumunda olmuştur. Daha doğrusu İran, kuzeyinde Hazar Denizi, doğusunda Afganistan ve Pakistan, güneyinde Basra Körfezi, batısında Irak ve Türkiye ve kuzeydoğuda Türkmenistan, kuzeybatıda Azerbaycan ve Ermenistan'ın yer aldığı bir Ortadoğu ülkesidir.

İran'ın stratejik konumu nedeni ile tarih boyu dünyada var olan büyük güçler bu bölgeye egemen olmak istemişler ve böylece İran 19. yüzyılda İngiltere ve Rusya'nın nüfuz mücadelesi alanına girmiştir. Rusya, İran'ı sıcak denizlere inmek için müsait bir bölge olarak görürken, İran, İngiltere'nin Ortadoğu ve enerji kaynakları politikasının bir parçası konumunda olmuştur. Ayrıca İran coğrafi konumundan dolayı tarih boyunca ticaret yolları üzerinde olduğu için büyük güçlerin güzergâhında olmuştur. Böylece sahip olduğu konum, İran'ı, İpek Yolu olarak da bilinen ve Avrupa ile Çin'i birbirine bağlayan uluslararası ticaretin merkezine koymuştur.

İran dünyada petrol rezervinin %10'unu elinde bulundurmakla birlikte OPEC'in kurucu üyesi ve OPEC bünyesinde petrol üreten ikinci büyük ülke konumunda olmaktadır. Ayrıca petrol, ülkenin gelirlerinin yüzde 80'ni oluşturmaktadır.¹ Ayrıca doğalgaz rezervi bakımından yaklaşık yüzde 16'lık paya sahip olan İran, dünyada doğalgaz kaynaklarına sahip olmada Rusya'dan sonra ikinci sırada gelmekte ve böylece ülkenin gelir kaynağını petrol ve doğal gazı oluşturmaktadır.

1979 devrimi, İran halkı içinde en muhafazakârlardan en liberallere, en ılımlılardan aşırı sol gruplara hatta komünistlere kadar birbirlerinden çok farklı grupların ittifakı ile başarı kazanmıştır. Ancak bunları bir araya getiren şey, Şah rejiminin uygulamaları ve bu uygulamaların toplumun her kesiminden aldığı tepkiler olmuştur. Ayrıca bu nedenin dışında ise Pehlevi rejiminin baskıcı tavrı ve saray erkânının halktan kopuk yaşam tarzı da toplum içinde huzursuzluklara yol açmış ve Şah, monarşiyi korumak adına ordu ve SAVAK²'in

---

¹ "Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD Önlüyici Savaş Petrol ve Hegemonya*, Alfa Yayınları, 2003, s.118"

² SAVAK: İran'da 1950'li yıllarda Şah tarafından kurulan gizli güvenlik örgütü. CIA ajanları tarafından eğitilen Savak ajanları devrime kadar Şah yönetiminin koruyucusu olmuştur.

takındığı baskıcı tutumlarla ülkedeki tüm meşru eleştiri yollarını tıkayarak, toplumda gerginliğe neden olmuştur.

1979 yılında İran'da gerçekleşen devrim, yüz yıllar boyu monarşi geleneğini yıkarak bir anda yeni bir yönetim biçimine kavuşmuştur. Böylece İslam devrimi ile birlikte İran'ın iç ve dış yapısında köklü değişiklikler meydana gelerek, İran'ın iç ve dış politikası da tamamen yeniden şekillenmiştir. İslam Devrimi ile birlikte İran'da iktidara gelen din adamları “ne Doğu, ne Batı” sloganıyla dış politikada hareket ederek ve ABD'yi ise tüm kötülüklerin müsebbibi “Büyük Şeytan” olarak nitelendirerek, İslam devrimini diğer Müslüman toplumlara ihraç etme gayreti içinde olmuşlardır.

1979 İslam devrimi ile birlikte, Şii inancı çerçevesinden ve “Vilayet-e Fakih” kuramının etrafında, dünyanın hiçbir yerinde örneği olmayan dini nitelikli bir siyasi rejim kurulmuştur. Kurulan bu yeni siyasi rejimin söylemleri, hem bölgede Müslüman nüfus barındıran ve özellikle de monarşi yönetim tarzındaki ülkeleri rahatsız etmiş ve hem İran'ın, Amerika ve İsrail ile müttefiklik ilişkisi, devrim ile birlikte Amerika ve İsrail karşıtlığına dönüşmüştür. Böylece Şah döneminde ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki, devrimden sonra Amerika'nın en büyük düşmanı haline gelmiştir

Çalıştığımız bu tezde, İran'ın dış politikasındaki bu keskin değişimi ve bu değişimin sürecini incelediğimizle birlikte, öncelikle İran'ın her dönem iç dinamiklerini tahlil etme yoluna gidilerek, siyasal yapı içinde gücü elinde bulunduran kişi ve gurupların özellikleriyle beraber, bunların dış politikaya etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada Humeyni Dönemi, Refsancani Dönemi, Hatemi Dönemi ve Ahmedinejad Dönemi ele alınarak incelenmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünde devrim öncesi İran'ın dış politikasına ve devrimin nedenleri ve devrim sürecine kısaca değinerek, ikinci bölümde devrim sonrası İran'ın dış politikası açıklamaya çalışılmıştır. Ayrıca ikinci bölüm de Humeyni dönemine ayrılan bölüm de, İran-İrak Savaşı, bölge ülkeler ve ABD ile kurulan ilişkiler irdelenmiştir. Ardından ise İran-İrak savaşın bitişi ve Humeyni'nin ölümüyle işbaşına gelen Refsancani dönemi ele alınmıştır. Bu bölümün ardından ise Hatemi'nin “medeniyetler arası diyalog” söylemi ile dış politikada değişiklikler tahlil edilmeye çalışılmıştır. Ve bu bölümün son kısmında ise Ahmedinejad'ın sert söylemleri ve İran'ın uluslararası toplumdan tamamen yalnızlaşması ele alınmıştır. Üçüncü bölümünde ise İran'ın nükleer meselesi ele alınarak İran'ın Rusya, Çin ve İsrail'le olan ilişkilerine değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİ

1.1. Devrim Öncesi İran'ın Dış Politikası

İran'ın devrimden önce yakın tarihine bakıldığında; 1501 yılında Safevi hanedanı işbaşına gelmiş ve Safevi idaresi 1736 yılına kadar sürmüştür. Kısa süreli olarak Nadir Şah ve Zand hanedanlığı tarafından yönetilen İran'da 1796 yılında Kaçar kabilesi güçlenerek ülkeyi ele geçirmiştir. 1925 yılında Kaçar Hanedanlığının ortadan kalkmasıyla Pehlevi Hanedanlığı kurulmuştur. Ancak bu süreçte İran devamlı olarak dış müdahalelere maruz kalmıştır. Daha doğrusu İran jeopolitik konumu yüzünden sürekli olarak büyük güçlerin mücadele sahası haline gelerek, özellikle I. ve II. Dünya Savaşları esnasında iki defa Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilmiştir. Böylece İran dış politikada her zaman bu müdahalelerin etkisinde kalmıştır.

1951 senesinde yani İkinci Pehlevi şahı döneminde, Ulusal Cephe lideri Musaddık'ın başbakanlığa gelmesi ile birlikte İran siyaseti yeni bir döneme girmiştir. İran'ın dış politikası, Muhammed Musaddık'ın iktidara gelmesine kadar genellikle Batı yanlısı bir çizgide olmuşsa da ancak 1951 yılında iktidara gelen Musaddık ile birlikte yön değiştirmiştir. Petrol gelirlerinden daha çok pay almak isteyen Ulusal Cephe lideri Musaddık, İran petrollerinin millileştirilmesine karar vermiştir. Musaddık bu kararla devlet içerisinde başka bir devlet gibi hareket eden İngiliz İran Petrol Şirketi'nin (Anglo-Iranian Oil Company) etkisini sınırlamayı ve İran'ın petrol gelirlerinden hakkı olan gerçek payı almasını sağlamayı hedeflemiştir. Böylece petrolün millileştirilmesi kararına en büyük tepki doğal olarak İngiltere'den gelmiştir. Çünkü İngiliz şirketleri petrolden %40'a yakın bir pay almaktaydılar.³

1951'de Musaddık'ın başbakanlığa gelmesi ile birlikte ülkenin iktisadi ve siyasi açıdan tam bağımsızlığı ve mutlak tarafsızlık söylemi savunulmuştur.⁴ Böylece Musaddık, İran'ın petrol kaynaklarının British Petroleum'la yapılan 1933 tarihli sözleşme ile sömürüldüğünü düşünerek bu anlaşmayı feshetmek istemiş ve Musaddık kendi ifadesiyle "İşkence çeken bu ulusun talihsizliklerinin hepsinin kaynağı sadece petrol şirketidir" diyerek görüşlerini açıkça ortaya koymuştur.⁵ Dolayısıyla Musaddık'ın hazırladığı İran petrollerinin millileştirilmesini

³ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu; Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul, 2004, s.256-263.

⁴ Gökhan Çetinsaya, "Refsancani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", *Türkiye'nin Komşuları*, Der: M. Türkeş, İ. Uzgel, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.294.

⁵ Daniel Yergin, *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, Çev: Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995, s.524

öngören yasa tasarısı 1951'de meclisten geçerek Şah, meclisin bu kararıyla daha da güçlenen Musaddık'ı başbakanlığa getirmek zorunda kalmıştır. Ve böylece Musaddık'ın İran petrollerini millileştirmesi aşamasında başta İngiltere olmak üzere ülke petrollerindeki haklarını kaybeden tüm Batılı devletler ile arası açılmıştır.

Musaddık kısa bir süre ülkenin başbakanlığını üstlenerek nihayet 1953 yılında CIA ve İngiltere tarafından organize edilen bir operasyonla iktidardan devrilmiş ve ardından ise Şah ülkeye dönmüştür. Böylece İran'ın yirminci yüzyıldaki tek ve kısa demokrasi öyküsü, uluslararası finans çevreleri ve İran'daki işbirlikçiler tarafından sona ermiştir⁶. Başka bir ifade ile Musaddık tarafından başlatılan petrolün millileştirilmesi girişimi 1953 yılında Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı (Central Intelligence Agency-CIA) ve İngiltere tarafından planlanan ve uygulanan bir darbe ile engellenmiş, Musaddık iktidardan uzaklaştırılarak yerine Batı taraftarı General Fazullah Zahidi getirilmiştir. Bu darbeden sonra ise 1951 öncesinde olduğu gibi yine Batı yanlısı bir politika takip edilmiş ve özellikle Şah, Musaddık sonrasında, ABD yanlısı bir politika izlemiştir. Böylece bu dönemden itibaren İran ile Amerika arasındaki münasebetler hızla artarak, İslam Devrimine kadar İran, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden birisi olmuştur. Amerikan Başkanı Carter'in 1978 yılındaki İran ziyareti esnasında Niavaran Sarayında kullandığı "Dünyanın en sorunlu bölgesinde, Şah'ın liderliği altında İran bir istikrar adasıdır" sözü Amerika-İran ilişkilerinin boyutu ve Amerika'nın İran'a bakışını anlatması bakımından çok önemli olmuştur.⁷

Bu gelişmelerle birlikte, İran, Batı bloğuyla mevcut ilişkilerini geliştirirken, SSCB'yi de tamamen ihmal etmek istememiştir. Bunun için SSCB ile de ekonomik işbirliğine giderek bu iki süper güç arasında denge politikası takip etmeyi çıkarları açısından vazgeçilmez görmüştür.⁸ Ayrıca İran ABD ile yakın ilişkiler kurmakla birlikte aynı zamanda bölge ülkeleri ile de iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin 1955 yılında Türkiye ve Irak arasında imzalanan Bağdat Paketi'ne aynı yıl Pakistan ve İngiltere ile birlikte İran katılmıştır. Bu dönemde ayrıca İran'ın en önemli ticari partnerlerinden birisi de İsrail olmuştur. İran, İsrail'in silah sanayisinin en önemli müşterileri arasında yer alırken İsrail'de; petrol ihtiyacının %75'ini İran'dan temin etmiştir. Böylece İran'ın ABD ve İsrail ile olan yakın münasebetleri devrime kadar sorunsuz devam etmiştir.

---

⁶ Cengiz Sürücü, "Otokrasi, Modernite, Devrim: İran'ın En Uzun Yılı", **Avrasya Dosyası**, Sonbahar, 1999, Cilt:5, Sayı:3.

⁷ Y.A.Çekirge, **Namludaki Karanfilden Şeriata İran**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1997, s.39

⁸ Serkan Taflıoğlu, "İran, Silahlı İslami Hareketler ve Barış Süreci", **Avrasya Dosyası; İsrail Özel**, Sayı:5, No.1, Sonbahar 1999, s.47.

Pehlevi hanedanlığının son yıllarında, Ortadoğu'da patlak veren Arap-İsrail Savaşı'nın ardından ve 1973 senesinde petrol krizi ile birlikte İran, OPEC üyesi ülkelerin petrol üretiminin azaltılmasına yönelik kararları hiçe saymıştır. Böylece İran bu durumdan yararlanarak petrol üretimini artırmış ve Batı ülkelerine daha fazla petrol ihraç ederek ekonomisini güçlendirmiştir. Ardından ise 1973 Ekiminden itibaren fiyatları altı ayda % 400 artış göstererek, İran'ın ekonomik geliri hızla artmıştır. Böylece Pehlevi daha çok Batı'ya yaklaşmıştır. Ancak İslam Devrimi gerçekleşerek Batıdan uzaklaşarak bir dış politika izlenmiş ve ülkede "ne Doğu ne Batı" söylemi yönetim tarafından fazlasıyla dile getirilmiştir.

1.2. Devrimin Nedenleri ve Oluşumu

İran'da Rıza Pehlevi döneminde ekonomik kalkınmaya öncelik verildiği için, hızlı bir endüstrileşme süreci yaşanmıştır. Böylece birçok köylü iş imkânlarından faydalanabilmek için kentlere göç etmişlerdir. Ancak şehre, iş ve daha iyi bir yaşam umuduyla gelenler genelde fakir ve eğitimsiz insanlar olduğu için Humeyni bu fakir insanları kendi arkasına alarak Şaha karşı ayaklandırmıştır. Ve ardından ise petrol rafinerilerindeki işçiler greve giderek ve tüccarlar ise devrime ekonomik destek sağlayarak devrim başarıya ulaşmıştır.

Devrimin nedenlerini incelediğimizde, ekonomik, kültürel, dini ve siyasi birçok etken devrimin oluşumunda etkili olmuştur. Ekonomik nedenlere baktığımızda; Şah rejiminin en önemli güç kaynağı olan petrol gelirlerinin adaletsiz dağılımı toplum içindeki gelir seviyesi uçurumunu artırmıştır. 1973 senesinden itibaren petrol fiyatlarının artışı ile beraber gelir dağılımında, zengin kesim aslan payı alırken, toplumun alt gelir grubu artan refahtan daha az pay almıştır. Böylece sınıflar arasındaki gelir uçurumu halk arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Ayrıca Şahın uyguladığı sanayileşme politikası, tarımın ihmal edilmesine yol açarak, bunun sonucunda köylüler ekonomik açıdan iyice yoksullaşarak, köylerden kentlere göç etmişler ve böylece kentlerin varoşlarını oluşturmuşlardır. Ardından ise insanların yaşadığı ekonomik sıkıntılarla bütünleşince, Şahlık rejimine karşı gelişen muhalefetin en önemli aktörlerinden birisi haline gelmişlerdir. Sosyal ve kültürel nedenlere baktığımızda ise; Şah'ın Batı tarzı bir ülke hayali, halkın yaşayışına uzak bir yaşam tarzı olduğu için İran halkının yaşam tarzı ile hiç örtüşmemiştir. Ayrıca dini nedenlere bakıldığında ise; Şah'ın ülkede yerleştirmek istediği yaşam tarzı halkın ve özellikle de Şii cemaate yön veren mollaların tepkisini çekmiştir. Siyasi sebeplere bakıldığında ise; siyasi yapı toplumsal katılımı reddeden baskıcı bir yönetim tarzı şeklinde olduğu için, halkın yönetime aktif olarak katılması engellenmiş ve böylece toplumda siyasi anlamda hoşnutsuzluğu sebebi olmuştur. Dolayısıyla Şah Muhammed Rıza Pehlevi 1977 yılında tam anlamıyla bir baskı rejimi oluşturarak, bir

diktatörlük ve demir yumruk rejimine dönüşümüm ve Şah'ın bu baskı ve sansür uygulamaları toplumun her kesimini Şah rejimi karşılığında birleştirmiştir.

İran İslam Devrimi bir din adamı olan Humeyni'nin önderliğinde Şah'a karşı yapılan bir halk hareketi olmasına rağmen birden fazla çıkar gurubunun ortak hareket etmesiyle gerçekleşmiştir. Daha doğrusu Devrim öncesi İran'daki siyasi muhalefeti sıralarsak; Radikal İslamcılar, İlimli İslamcılar, Milliyetçiler, Liberaller, İlimli Solcular ve Radikal Solcular olarak sayabiliriz. Birbirleriyle taban tabana zıt birçok farklı düşüncenin temsilcilerinin ortak mücadelelerinin ürünü olan bu devrim, ulemanın iktidarı ele geçirmesi ile sonuçlanmıştır. Böylece toplumsal ayaklanmanın sonucunda, 16 Ocak 1979 da Şah ülkeyi terk ederek, 1 Şubat günü Humeyni ve çevresi İran'a dönmüşlerdir. Bu sürecin ardından ise Humeyni İran'a döndükten sonra belli bir zaman dilimi içinde bütün muhalifleri tasfiye ederek, yönetim Humeyni'nin yandaşlarının eline geçmiş ve böylece İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

1979 DEVRİM SONRASI İRANIN'IN DIŞ POLİTİKASI

2.1. Genel Hatlarıyla İran'ın Dış Politikası

1979 İslam devriminden sonra, devrimden önceki yıllarda İran'ın dış politikasına egemen olan ABD ile birlikte hareket etme politikası terk edilmiş, Amerika ve İsrail artık İran için düşman ülkeler haline gelmiştir. Böylece devrimden sonra İran'da batı karşıtı, özellikle de ABD, İsrail ve İngiltere aleyhinde bir politika izlenmiştir. Daha doğrusu devrim sonrasında İran'ın dış politikasının hareket noktası “Batı karşıtlığı” ve “İslam kimliği” olmuş ve Amerika büyük şeytan ve İsrail ise Siyonist rejim üzerine özel bir vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla devrimle beraber gelen değişim rüzgarı İran'ı genel anlamda Batı, özel anlamda ise ABD ve İsrail düşmanı haline getirmiştir.

Devrim lideri Humeyni'ye göre dünya, ezilmiş yoksullar ve ezen zenginler olmak üzere iki kampa ayrılmıştır. Humeyni'nin dinsizler dünyası olarak da adlandırdığı zenginler kampını ABD, Avrupa ülkeleri, SSCB gibi ülkeler oluştururken; fakirler kampında ise emperyalizmin pençesine düşmüş üçüncü dünya ülkeleri bulunmuştur. Böylece devrimin lideri Humeyni'nin dış politikası “Ne Doğu, ne Batı” felsefesi üzerine kurulmuştur.

Humeyni'nin kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, İran'ın dış politikası iki amaca yönelmiştir. Bunlardan biri, Doğu ve Batı'nın yaşam şeklini dini inanç eksikliğinden dolayı reddetmek, diğeri ise devrimin diğer bölge ülkelere yayılmasıyla, İran'ın hem İslam dünyasının en güçlü üssü olmasını sağlamak hem de bölgede tek egemen güç haline gelmesi olmuştur.⁹ Böylece devrimden sonra ülkenin dış politikasına baktığımızda İslami özelliklerin ön plana çıktığı ve rejimin diğer ülkelere ihracının hedeflendiğini görmekteyiz.

İran'ın dış politikada hedefi, anayasanın müteaddit maddelerinde, çeşitli biçimlerde ifadesini bulmuştur. Daha doğrusu devrimden sonra İran İslam Cumhuriyetinin Anayasasına baktığımızda, İran İslam rejiminin iç ve dış politikasının genel çerçevesini belirlemiştir. Her türlü yabancı etkisinin bütünüyle ortadan kaldırılmasının devletin temel amaçlarından biri olarak kaydedildiği üçüncü Maddede, bilimsel, teknolojik, sanayi, tarımsal ve askeri alanlarda kendi kendine yeterliliğin elde edilmesinin bir hedef olarak ortaya konduğu bir bölüm yer almıştır. Ayrıca anayasanın 145. Maddesinde ise, ülkede barışçıl amaçlarla da olsa yabancı bir askeri üssün kurulamayacağı anayasal garanti altına alınmıştır.

---

⁹ Muzaffer Erendil, **Çağdaş Ortadoğu Olayları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s.46.

1979 İslam Devriminden sonra İran'ın dış politikasındaki tutumu, sadece Batılı devletlere değil, kendisine yakın coğrafyada bulunan ülkelere karşı da farklılaşmıştır. Çünkü İran anayasası dış politik esaslarını belirlerken bunu İran topraklarıyla sınırlı tutmamakla birlikte, kullanılan ifadelerde İran yerine Müslümanlar ifadesi vurgulanmıştır. Anayasanın giriş kısmında yer alan “ülkede ve çevre ülkelerde devrimin devam etmesi için gerekli koşulları sağlamak ve tek bir İslam dünyası oluşturma yolunda, diğer İslamcı ve halkçı hareketlerle ilişkileri geliştirmeye çalışmak” ifadelerinin yanı sıra, anayasanın 11. Maddesinde yer alan “İran İslam Cumhuriyeti hükümeti, İslam dünyasının siyasi, ekonomik ve kültürel birliğini gerçekleştirmek için tüm gücüyle çalışmalıdır” ifadesi, İran'ın dış politikasında rejim ihrac politikasını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İran İslam Cumhuriyetinin Anayasanın 11. Maddesine göre; “Tüm Müslümanlar tek bir millettir. İran İslam Cumhuriyeti İslam dünyasının siyasi, ekonomik ve kültürel birliğini sağlamaya çalışmalıdır” denilerek yeni kurulan rejimin amacının ne olması gerektiğini ifade edilmiştir. Daha doğrusu Anayasadaki maddelerin çoğunda İslam'a ve dünya Müslümanlarına atıfta bulunarak, İran'ın dünya Müslümanlarının koruyucusu rolüne soyunduğunu ifade ederek, çevresindeki Müslüman ülkeleri hedef göstermiştir. Dolayısıyla Humeyni'nin 1 Aralık 1979 tarihinde İran halkına yönelik yaptığı konuşmada “Bu kutsal ayda, İslam'ı korumak, tiranları ve parazitleri devirmek için kanlarınızı feda ediniz”¹⁰ şeklindeki sözleri, aslında Humeyni'nin bölgedeki monarşilere ve krallıklara açık bir göndermesi olmuştur.

Humeyni dış politikada, bütün Müslümanların İslam ümmeti olarak tek bir bayrak altında birleşmeleri ile İslam devriminin gerçekleşeceğine inanmıştır. Daha doğrusu Humeyni dünyanın müstekbirler (zalim, zorba, kibirlenen) ve mustazaflar (mazlum, ezilen) olmak üzere ikiye ayırarak, Mustazaf kavramını kâfirlerin zulmü altında olan ve bir bütünün parçası sayılan Müslümanları ifade etmiştir. Humeyni bütün rejimlerin ezenler ve sömürenler tarafından kurulduğunu ifade ederek, bunlarla herhangi bir uzlaşmayı ezilenlere karşı en büyük ihanet olarak nitelendirmiştir. Böylece Humeyni mücadelenin çok uzun yıllar devam edeceğini söyleyerek, İran İslam cumhuriyetinin dış politikasının ilkelerinden birisini de sürekli mücadele düşüncesi olduğunu göstermiştir. Daha doğrusu İran İslam Cumhuriyetinin felsefesine göre “*Dünya Dar-ül İslam ve Dar-ül Harp*” olmak üzere iki kısma ayrılarak¹¹ Dar-ül İslam, İslam anlayışının egemen olduğu toprakları ifade ederken, Dar-ül Harp ise kâfirlerin yaşadığı toprakları ifade etmiştir. Buna göre Dar-ül Harp savaş alanı olarak, nihai zafer Müslümanların olana dek mücadeleler ve savaşlar sürecektir. İran İslam Cumhuriyeti de bu

¹⁰ Oral Sander, **Siyasi Tarih**, Ankara, 2002, s.554

¹¹ Atilla Eralp, (1999), **Devlet, Sistem ve Kimlik**, Ankara İletişim Yayınları, Ankara, s: 83

anlayışa paralel olarak kendi topraklarını Dar-ül İslam, bunun dışında kalan bütün yerleri Dar-ül Harp olarak belirlemiştir.

2.2. Humeyni Dönemi

2.2.1. Humeyni Dönemi İç Politik Durumu ve Dış politikada Tutum

1979 İslam devriminden sonrası İran'ın dış politikasını incelediğimiz zaman dış politikayı iç politik sistemle birlikte incelememiz gerekir, çünkü devrimden sonra İran'ın iç dengeleri dış politika üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.

1979 senesinin Şubat ayında devrimin zafere ulaşması ile Şah'ın monarşik yapısı tamamen ortadan kaldırılarak, ardından kısa bir süre sonra referanduma gidilmiş ve sonuçta Humeyni, İran'ın yönetim biçiminin 1 Nisan 1979 tarihinden itibaren İslam Cumhuriyeti olduğunu açıklamıştır. Devletin yönetim biçiminin resmi olarak belirlenmesinden sonra sıra yeni bir anayasanın hazırlanmasına gelmiştir. Aslında din adamlarının yönetimi ele geçirmek konusundaki kararlılığına rağmen 1979'daki İran'a baktığımızda laik güçler etkisini görmekle birlikte devrim sonrası ilk başbakan devrimci yapısına rağmen gerçek bir demokrat olan Mehdi Bazergan olmuştur. Dolayısıyla Bazergan büyük saygı hak eden Ulusal Cephe tarafından önderliği yapılan liberal hareket güçlü milliyetçi kimliğinin yardımıyla orta sınıf arasında kayda değer bir destek bulmuş ve yeni geçici hükümeti güçlü bir şekilde temsil etmiştir. Ancak bu süreçte devrimi gerçekleştiren gruplar arasındaki mücadele iyice su yüzüne çıkarak, sonuçta radikal İslamcıların ağırlıkta olduğu kurucu meclis seçilerek anayasa metni hazırlanmaya başlamıştır.¹²

Hazırlanan yeni anayasa 1960'larda Humeyni tarafından ortaya atılan "Vilayet-e Fakih" kavramı üzerine hazırlanmıştır. Bu kavrama göre kayıp İmam, İslam toplumlarının yönetimini müçtehitlere (fetva yetkisine sahip din adamları) vererek, din bilginleri peygamberlerin mirasçısı oldukları için toplumu yönetmek görevine sahip olmuşlardır. Ancak hazırlanan bu yeni anayasaya belli gruplar itiraz ederek, ardından Humeyni hazırlanan anayasaya oy vermeyi kutsal ve dini bir görev olarak nitelendirerek sonuçta yeni anayasa onaylanmıştır. Ve böylece Humeyni ve yandaşları kısa bir süre içinde bütün siyasi grupları tasfiye ederek, Humeyni Vilayet-e Fakih makamında bulunmuş ve ülkede bütün siyasi gücü kendi elinde toplamıştır. Dolayısıyla devrimden sonra İran İslam Cumhuriyetinin anayasasına göre Humeyni hem iç politikada hem de dış politikada en önemli karar verici haline gelmiştir.¹³

¹² "Tayyar Arı, *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi*, Alfa yayınları, İstanbul, 1998, s. 140-141."

¹³ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, 2009, s.431.

1979 İslam Devrimi her şeyden önce İran'ın dış politika felsefesini değiştirerek İran'ı Ortadoğu'da radikal ve devrimci ülkelerin arasına itmiştir. Böylece devrim sonrasında İran saldırgan bir dış politika izleyerek bu doğrultuda İran, ABD, AB ve bölge ülkeleri ile olan münasebetleri, rejim ihracı ve teröre destek, elçilik baskını, İran-İrak Savaşı, Salman Rüşdi bunalımı gibi olaylar gerçekleşmiştir.

Aslında Humeyni döneminde yani devrimin gerçekleştiği ilk yıllarda yani 1979 ile 1981 yılları arasında Mehdi Bazergan ve Beni Sadr önderliğinde ılımlı olarak adlandırabileceğimiz dönem olarak tarafsız bir dış politika izlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Humeyni'nin atadığı Bazergan, öncelikle “bağlantısızlık” ve “tam bağımsızlık” anlayışına uygun olarak ülkedeki Amerikan egemenliğini sonra erdirmek isteyerek, bundan sonra ilişkileri karşılıklı eşitlik ilkesi dahilinde yürütmek istemiştir. Bu bağlamda Şah rejiminin yıkılışının açıklandığı 11 Şubat 1979 tarihinden bir gün sonra İran'ın CENTO'dan ayrılma kararı kamuoyuna açıklanarak ardından Kasım ayında 1959 tarihli Sovyet-İran Savunma Anlaşmasının feshedildiği ve 1921 tarihli Sovyet-İran Dostluk Anlaşmasının 5.ve 6. Maddelerinin tek taraflı olarak iptal edildiği açıklanmıştır.¹⁴ Bağdat Paktı'nın devamı niteliğinde olan CENTO'dan İran'ın ayrılışı, Ortadoğu güvenlik yapılanması içerisinde o döneme dek ABD'nin jandarması görevine son verdiğinin de bir işareti olmuştur. Ancak kısa bir süre Bazergan hükümeti istifaya zorlanarak yönetim tamamen Humeyni yandaşlarının eline geçmiş ve ardından ise Humeyni hem iç politikada hem de dış politikada en önemli karar verici haline gelmiştir.

Humeyni devrimden sonra, gerçekleştirdiği devrimi diğer Müslüman ülkelere ihraç etmek istemiştir. Bu düşünce ise imam Humeyni'nin “Devrim İslami'dir, sadece İran'a özgü değildir, tüm insanlık için bir kurtuluş yoludur. Bu yüzden, İslami bir hareket kendisini belirli bir ülke ile sınırlayamaz. Devrimimizi ihraç etmek istiyoruz dediğimizde, İran'da gördüğümüz ruhaniyet coşkusu dışarıya taşımamızdır maksat...” sözleriyle iyice açığa çıkmıştır. Ayrıca Humeyni, siyonizmi tehlikeli bir ideoloji görerek İsrail'i İslam topraklarını gasp eden kanun dışı bir oluşum olarak görmüş ve İsrail'in Kutsal Topraklardan çıkmalarını ve Kâfirlerin İslam topraklarının sınırından geri çekilmesini dile getirmiştir.

2.2.2. ABD ile İlişkiler ve Rehineler Krizi

ABD'nin İran ile olan ilişkileri ve İran'ın iç işlerine direk müdahil olması 1953 yılında Başbakan Musaddak'ın devrilmesiyle gerçekleşmiştir. Daha doğrusu 1953 senesinde İran'ın petrol sanayisinin millileştirilmesi hareketi olarak başlayan süreçte *Ulusal Cephe* Musaddak

---

¹⁴ Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s.144–145

önderliğinde iktidara çıkmıştır. Ancak 1953 yılında ABD'nin desteği ile yapılan darbeyle Musaddak düşürülerek yerine tekrar Şah getirilmiş ve ardından ise İran ABD'nin bölgedeki müttefiki haline gelmiştir. Böylece ABD-İran ilişkileri İslam devrimine kadar dostluk ve karşılıklı çıkar ilişkisi ortamında varlığını sürdürmüştür.

Pehlevi döneminde Rıza Şah, ABD'yi, İran'ı Sovyet tehdidine karşı tampon bir ülke olarak görerek, kendisine yönelebilecek tehditlere karşı ABD'yi güvenilir bir müttefik olarak algılamıştır. Dolayısıyla Pehlevi döneminde İran, ABD'nin bölgedeki temel müttefiki olarak Batı kampında yer almış ve ABD'nin savunma eksenine girerek ülkede birçok üs inşa edilmiştir. Böylece Meşhed hava üssü, Sovyetlerin güneyini dinlemek için kurulan Buşehr'deki gelişmiş radar tesisleri ve Tebriz hava üssü bu amaca yönelik oluşturulmuştur. Ardından ise İran 1970'li yıllarda ABD'nin en büyük silah alıcısı konumuna gelmiş ve bu dönemde çok sayıda Amerikan askeri ve sivil uzman Tahran'a gelerek ABD çıkarlarına paralel olarak İran'ın gelişimine katkıda bulunmuştur. Sonuçta Pehlevi döneminde güvenliğini ABD ekseninde tanımlayan İran, bu sayede bulunduğu coğrafyada güçlü bir devlet olmayı hedeflemesine rağmen ancak 1979 İslam devrimi ve Şah'ın devrilmesi ile birlikte ABD-İran arasındaki stratejik ortaklık tamamen sona ermiştir.

1979 İslam devriminden sonra ülkede ilk hükümetini kuran Bazergan, İran'ın toprak bütünlüğünü ve ekonomik gelişimi dış ilişkilerin merkezine oturarak, tüm ülkelerle, özellikle de komşularla iyi ilişkiler kurmanın önemine inanmıştır. Böylece bu dönemde İran dışişleri bakanı Yezdi ile Amerikan meslektaşı arasında, Eylül 1979'da bir görüşme gerçekleşmiş ve ardından ise 1 Kasım 1979'da ABD başkanının Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski ile Bazergan yönetimi Cezayir'de bir araya gelerek ilişkilerin normalleşmesinin şartlarını görüşmüşlerdir. Ancak dünya kamuoyu Bazergan hükümetinin bağlantısızlık ve tam bağımsızlık anlayışına yönelik aldığı kararları tartışırken "Rehineler Krizi" olayı patlak vermiştir. Daha doğrusu Pehlevi Şahı'nın tedavi amacıyla Amerika'ya sığınmasını protesto eden bir grup öğrenci, Amerikan elçiliğini basarak içeride bulunan 52 kişiyi rehin almışlar ve Şahın İran'a iadesini ve devrim sonrasında Amerika tarafından dondurulan İran'ın mal varlıklarının serbest bırakılmasını isteyerek, bu istekleri yerine getirilinceye kadar rehineleri serbest bırakmayacaklarını açıklamışlardır. Bazı yazarlara göre ise önce oturma eylemi olarak planlanan işgal Humeyni'nin desteği ile Amerikan elçiliğinin işgali ile sonuçlanmıştır. Böylece Humeyni bir yandan, sefaret işgalinden dört gün önce Brzezinski ile görüşme yapan ılımlı Bazergan'ın gözden düşüp tasfiye edilmesini sağlayarak, radikal kanadın güç kazanmasını ve birkaç hafta sonra yapılacak anayasa referandumunda, halkın devrim anayasasını onaylamasını temin etmeyi amaçlamıştır.

Bazergan, eylemcilerin bu girişimlerini “Viyana Konvansiyonu”nun yabancı misyonun güvenliği ilkesine aykırı olduğunu ifade ederek rehinelerin koşulsuz salıverilmesini istemiştir. Ancak Bazergan, Humeyni'nin elçiliğin işgalini desteklemesini görerek ve rehinlerin salıverilmesi isteğinin kabul görmediğini anlayarak istifasını açıklamıştır.¹⁵ Ardından ise ABD elçiliğin işgaline tepki vererek 14 Kasım'da İran'ın Amerikan bankalarındaki 11 milyar dolarlık hesabını dondurarak, 7 Nisan'da İran'la tüm diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Böylece devriminden sonra ABD ve İran bölgede “iki düşman ülke” haline gelerek ABD İran'daki çok sayıdaki askeri üs ve tesisinden mahrum kalmış ve ABD Başkanı Carter'in ifadesiyle 1979 devrimi İran'ı bölgedeki en büyük tehdit ülke konumuna getirmiştir. Ve Humeyni açısından ise ABD yeryüzündeki tüm ezilmişlerin bir numaralı düşmanı, yeryüzündeki tüm kötülüklerin sorumlusu ‘Büyük Şeytan’, Kudüs'ü işgal altında tutan ‘Küçük Şeytan’ İsrail'in en önemli destekçisi ve İslamcı hareketlerin en önemli düşmanı sayılmıştır.

Sonuçta ise Rehineler Krizi, gerek Irak ile başlayan savaşın verdiği sıkıntılar, gerekse ABD'nin dondurulmuş olan İran malvarlığını serbest bırakacağı açıklamaları üzerine 444 günden sonra son bulmuş ve 52 Amerikalı ülkeyi terk etmişlerdir.

2.2.3. İran–Irak Savaşı

Devrimden sonra İran başta ABD ve İsrail olmak üzere Arap dünyası ile de problemler yaşayarak uluslararası arenada yalnızlığa itilmiştir. Böylece bu durumdan faydalanmak isteyen Saddam Hüseyin ise 1980 yılının Eylül ayında İran'a saldırarak sekiz yıl sürecek savaşı başlatmıştır.

İran ile Irak arasındaki sorunlar Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. 19. yüzyılda Türk-İran sınırını belirlemek için 1823 ve 1847 Erzurum anlaşmaları yapılmış, fakat sınır anlaşmazlıkları ortadan kalkmamıştır. Osmanlı devletinin yıkılmasının ardından İngiltere'nin bölgenin kontrolünü eline geçirmesi sırasında da anlaşmazlıklar sürmüştür, ancak 1937 yılında iki devletin de Sadabat Paketi'ne katılımıyla iki ülke ilk kez aynı çatı altında bir araya gelmişlerdir. Ardından ise 1950'li yıllarda ABD'nin Soğuk Savaş stratejisi çerçevesinde oluşturulmuş Bağdat Paketi'nde her iki devletin yer alması çok da uzun sürmemiş ve 1958 yılında Irak Bağdat Paketi'nden ayrıldığını açıklamış ve 1968 darbesiyle Irak'ta yönetime Baas partisine geçmiştir. Bu tarihten sonra iki ülke arasındaki ilişkiler gittikçe kötüleşen bir süreç girmiştir. Baas partisinin iktidarı, İran'ın Huzistan bölgesinde bulunan Araplar arasında milliyetçilik duygularını ateşleyerek ayaklanmaların çıkması neticesini doğurmuştur. İran bu

---

¹⁵ Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s.145.

dönemde Irak'a karşı Kürtlere destek vererek Irak'ı anlaşmaya zorlama yolunu seçmiştir. Böylece 1975 yılında Cezayir'de OPEC ülkelerinin yaptıkları zirve toplantısında, İran ile Irak birbirlerinin toprak bütünlüklerine ve içişlerine karışmama prensibine dayalı Cezayir Protokolünü imzalamışlardır.¹⁶

İran İslam devriminden sonra ise Haziran 1979'da, İran'daki yeni rejimin Irak'lı Şiileri ayaklanmaya kışkırttığı iddiaları gerilime yol açmıştır. Ardından ise Irak'lı yöneticiler, 1 Nisan 1980'de Tarık Aziz'e karşı düzenlenen suikast girişiminden İran'ı sorumlu tutarak, bir yandan Fars kökenli Irak vatandaşlarını ve ülkede yaşayan İranlıları kitleler halinde sınır dışı ederken bir yandan da, Şiilere baskı yapmaya ve İranlı ayrılıkçı grupları desteklemeye başlamıştır. Böylece Saddam'ın Tarık Aziz suikastının intikamının alınacağına dair yemini, 9 Haziran 1980'de, Humeyni'nin Irak'lı Şiileri Saddam rejimini devirme yönündeki çağrısıyla karşılık bulmuştur. Dolayısıyla Nisan 1980'de başlayan sınır çatışmaları, Ağustos'tan itibaren ağır çatışmalara dönüşmüş ve hemen sonra yani 17 Eylül 1980 yılında Saddam Hüseyin televizyonların önünde 1975 tarihli Cezayir Anlaşmasını yırtarak bu anlaşmayı tanımadığını ilan etmiş ve nihayet 22 Eylül 1980'de Irak birliklerinin İran topraklarına girmesiyle savaş başlamış ve böylece iki ülke sekiz yıllık bir savaşın içerisine sürüklenmiştir.

Daha doğrusu 1979 İran İslam Devriminden sonra, Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak, Arap dünyasında güç kaybına uğrayan İran ve Mısır'ın yerini alarak, bölgenin yükselen yeni gücü olarak Arap dünyasının liderliğini almayı hedeflemiştir. Ayrıca Irak'ın nüfusunun büyük bölümünü oluşturan Şii nüfustan dolayı İran İslam devriminin Irak'a da sıçrama ihtimalini veren Saddam'ın buradaki öncelikli amacı, İran'daki Şii devrimin hızını kesmek ve İran'daki Şii kökenli İslam devriminin etkisini sınırlamak olmuştur. Çünkü İran'ın devrimi ihraç etme amacının ilk ve en önemli muhatabı Körfez bölgesindeki Şii nüfus olmuştur. Dolayısıyla İran İslam Devriminden sonra Saddam bölgede en etkili güç haline gelmek ve 1975 Cezayir anlaşması ile bıraktığı toprakları geri almak ve hem de Şattül Arap suyolu üzerinde egemenlik kurmak için ve ayrıca İran'ın Huzistan bölgesinde bulunan Arap nüfus sayesinde de bu bölgede bulunan zengin petrol yataklarına hükmetmek için savaş girişiminde bulunmuştur.¹⁷

İran-Irak savaşı neticesinde İran içinde rejim ve yönetimle ilgili tartışmalar durdurularak İran halkı topyekûn Saddam'a karşı kenetlenmiştir. Böylece Irak'ın saldırması ile birlikte içerde siyasal istikrar hızla sağlanmaya başlamış ve dolayısıyla Humeyni rejiminin ayakta kalmasına yardım edilmiştir.¹⁸ Daha doğrusu savaşların her zaman, devrimci rejimleri ve

¹⁶ Majid Tafreşi, **İran-Irak Savaşı Raporları**, Emruz Farda Dosyası, 2009.

¹⁷ Arı, **Geçmişten...**, a.g.e, s.559

¹⁸ Arı, **Basra Körfezi ve...**, a.g.e, s.185

devrimci cephe içindeki radikal unsurları güçlendiren bir yönü olmuş ve böylece İran'da da İslamcı kanadın liberal, milliyetçi ve sol fraksiyonları tasfiye etmesine yardımcı olarak cepheyle meşgul olan ordunun bir karşı darbe yapma ihtimali azalmış, halkın ilgisi yaşanan ekonomik zorluklardan ziyade savaşa yönelmiştir.

Savaş, İran'ın 1982'de üstünlük kazanmasına kadar büyük ölçüde İran topraklarında devam etmiştir. İran'ın cephede üstünlüğü sağlaması üzerine, Arap Birliği ve Körfez Güvenlik Konseyi İran'a dikkate değer bir tazminatın da dâhil olduğu bir ateşkes teklifi götürmüşlerdir. Ancak öneri Saddam'ı devirmeye kararlı olan Humeyni tarafından kabul görmemiştir. Daha doğrusu Humeyni, Saddam devrilene kadar savaşa devam etme kararlılığını uzun süre koruyarak, Kudüs'e giden yolun Kerbela'dan geçtiği kamuoyuna telkin etmiştir. Ancak savaşın ilerleyen dönemlerinde savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılarla birlikte, savaşa devam edilip edilmemesi konusunda yoğun bir tartışma yaşanarak, Refsancani'nin başını çektiği ılımlı pragmatist grup, savaşın kazanılmasına imkân olmadığı ve görüşmeler yoluyla sona erdirilmesi gerektiği savunmuşlardır. Böylece bu grup Humeyni'yi ikna etmeyi başarmakla birlikte sonuçta İran'ın dış politikasında idealizmden realizme doğru değişim başlayarak, dış politikada radikal kanadın etkisi azalırken ılımlı olarak nitelendirebileceğimiz grupların etkisi göreceli olarak artmıştır. Dolayısıyla Aralık 1987'de, Çin ve Sovyetler Birliği'nin de dâhil olduğu Güvenlik Konseyi üyeleri, İran'ın 598 sayılı kararı kabul etmemesi halinde silah ambargosu uygulanacağı yönünde bir bildiri imzalayarak, sonuçta İran-İrak savaşı, yıllarca sürmesi ve acı sonuçlar doğurmasına rağmen Humeyni'nin zehir içmekten beter olarak nitelediği kararı ile İran, BM'nin 598 sayılı kararını kabul etmiş ve sekiz yıl süren savaş sona ermiştir.¹⁹ Böylece ateşkesle birlikte 1975 Cezayir Antlaşması'yla oluşturulan statükoya geri dönmüştür. Ve ardından ise Saddam elinde tuttuğu 2600 mil karelik İran toprağından geri çekilerek, Şattularap sorununun 1975 Cezayir Antlaşması çerçevesinde halli ve tutsakların değişimi gibi karşılıklı eylemlerde bulunarak iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, Ekim 1990'da büyükelçiliklerin açılmasıyla yeniden kurulmuştur. Ancak Bu sekiz yıl süren kazananı olmayan savaş sonucunda ne Saddam Hüseyin bölgede hâkimiyet kurabilmiş, ne de Humeyni devrimi Körfez ülkelerine yayma girişimini gerçekleştirebilmiştir. Savaş, ABD Başkanı Henry Kissenger'in hayal ettiği gibi sonuçlanmıştır: Kazananı olmayan bir savaş!

Bu dönemde Amerikan stratejisi, Körfez'deki petrol akışının güvenliğinin temini, bölge dengelerinin korunması ve Irak'a yardım eden ülkelerin desteklenmesi şeklinde olmuştur.

---

¹⁹ Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s. 190

ABD bir yandan, İran'ı çevreleme ve kontrol altında tutmayı hedeflerken bir yandan da, ülkenin dağılmasını, Sovyet kontrolüne geçmesini ya da Irak karşısında çökmesini önlemeye çalışmıştır. Ancak ABD'nin İran' karşı ambargo uyguladığından dolayı İran ordusu teçhizat yönünden ve ayrıca artan yedek parça ihtiyacı nedeni ile ve ABD'nin savaş sürecinde Irak'a destek verdiği için zor anlar yaşamıştır. Bu dönemde ABD, İran'ı terörist devletler listesine alarak ve ulusal güvenlik konularıyla ilgili her türlü teknolojik ürünün ihracatına ambargo koyarak ve bir yandan ise Irak'ı teröre destek veren ülkeler listesinden çıkararak Irak'a yapılan ihracatla ilgili tüm kısıtlamalar kaldırmış ve bu ülkeyle diplomatik ilişkiler yeniden kurmuştur.

2.2.4. Bölge Ülkeleri İle İlişkiler

İran 1979 İslam Devrimine kadar Ortadoğu'da ciddi bir askeri güç, ABD'nin en sadık ortağı ve Irak'ın düşmanı olarak kendini göstermiştir. 1940'lardan itibaren Ortadoğu'da etkinliğini arttıran ABD, Şah'ın ana müttefiki haline gelmiştir. Böylece ABD Başkanı Nixon'un güvenlik danışmanı Henry Kissinger'in Şah'a bütün istediği silahları satma ve askeri eğitim desteği vereceğini açıklamasıyla, Şah'ın bölgede ABD'nin jandarması rolünü üstlendiği kesinleşmiştir. Bu yıllarda gittikçe güçlenen İran, Körfezde baskın bir güç haline gelerek ordusunu geliştirmiştir. Dolayısıyla Soğuk Savaşın yarattığı çift kutuplu düzende Irak Sovyetlerin müttefiki ve İran ise ABD'nin müttefiki durumuna gelmiştir.

1979 İslam Devriminden sonra İran "devrim ihracı" düşüncesiyle bölge ülkelerine ciddi bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Böylece bölge devletleri güvenliklerini koruma adına ABD ile ilişkilerini geliştirerek, 1979 öncesi dönemde Ortadoğu siyasetinde İran'ı kullanan ABD, bu tarihten sonra Körfez ülkelerine yakınlaşmış ve İran ABD'nin güvenlik ekseninden çıkararak, Körfez ülkeleri daha ön plana çıkmıştır. Ardından ise Humeyni'nin İslam'ın monarşi kurumlarıyla uzlaşa içerisinde yaşayamayacağı ve Körfez ülkelerinin ABD emperyalizminin birer aracı haline geldiğini açıklayarak, Körfezdeki dengeleri tamamen altüst etmiştir.

Aslında İranlı yetkililerin genelde dış politika, özelde de Arap ve Körfez ülkeleriyle ilişkiler konusundaki tutumları, ilk başlarda iyimser olmuştur. Yeni rejiminin ilk hükümetini kuran Mehdi Bazergan'ın, İsrail aleyhtarı ve Filistin davasına sahip çıkan söylemleri ve devrim sonrası İran'ın bölge jandarmalığı hedefini terk ettiği yönündeki açıklamaları, Körfez şeyhlikleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra gerçek gücü elinde tutan Humeyni, dış politikada asıl amacın İslam Devriminin diğer ülkelere yayılması olduğunu ifade ederek ve ardından ise yardımcılarında biri Arap muhabire, "sabırlı olun... altı ay sonra, Suudi yönetiminin başına neler geleceğini göreceğiz" ifadesi dikkat çekmiştir.

1979 Devriminden sonra İran İslam Cumhuriyetinin dış politikası tüm Müslümanların kardeşliği, dünyadaki mustazaflara esirgmeden destek verme üzerine formülüne edilerek başta Körfez bölgesinde, çeşitli rejim muhalifi İslamcı gruplarla ilişki kurmak olmuştur. Dolayısıyla devrim sonrasında İran bölgede saldırgan bir dış politika izleyerek, bu politikanın ana eksenini Körfez ve Arap ülkelerinde İran İslam rejimini yayma ve bölgedeki Şii nüfusunu etki altına alma olmuştur.

Bölge ülkelerindeki Şii nüfusun dağılımına baktığımızda; İran %89, Irak %65, Azerbaycan %74, Bahreyn %70, Kuveyt %30, Lübnan %35, Afganistan %19, Pakistan %20, Katar %20, BAE %16, Suudi Arabistan %5, Tacikistan %5, Suriye %11, Yemen %70 oranında Şii nüfus barındırmaktadır.²⁰ Böylece İran'ın amacı anayasasında da açıkça belirtildiği üzere sadece ülke içine değil, tüm Müslüman âlemine yönelik oluşu, komşu ülkeleri fazlasıyla tedirgin etmiştir. Daha doğrusu devrim ile birlikte İran'da Şii karakteri ağır basan radikal bir rejimin iktidara gelmesi ve devrim lideri Humeyni'nin açık bir şekilde bölgedeki monarşilere ve krallıklara saldırması, Körfez şeyhliklerini ciddi bir güvenlik ve istikrar kriziyle karşı karşıya bırakmıştır. Böylece bölge ülkeleri İran'ın devrim ihracı politikasından rahatsızlık duyarak, Irak'ın 1980 Eylül'ünde İran'a saldırması ve bu iki devlet arasında sekiz yıl sürecek savaş başlamasıyla birlikte, İran-Irak savaşında İran'ın yayılmacı siyasetine karşı Irak'ın yanında yer almışlardır.

İran-Irak savaşı sürecinde, Humeyni'nin "Mini Şeytanlar" olarak nitelendirdiği Körfez ülkeleri,²¹ İran'ın devrim ihracı politikasından çekinerek, Saddam tarafından başlatılan savaşı neredeyse kendi adlarına yapılmış bir savaş gibi görerek bütün güçleriyle Irak'a destek vermişlerdir. Böylece Körfez emirlikleri, İran'ın oluşturduğu tehdide karşı bir yandan Irak'ın savaş çabasını desteklerken diğer yandan da, kendi aralarındaki işbirliğini güçlendirmek amacıyla, 1981 yılında Suudi Arabistan, Kuveyt, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar ve Bahreyn'in katılımıyla Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) adlı bir örgüt kurmuşlardır. Ancak Batı ve bölge ülkelerinin çoğunluğu Irak'ı desteklemesine rağmen aslında hiçbir ülke ne İran'ın ne de Irak'ın savaştan kesin galibiyetle çıkmasını istemişler ve aslında bölgenin iki önemli gücünün iyice yıpranmasından hoşnut olmuşlardır.

İran-Irak Savaşı süresince İran'ın en büyük müttefiki Suriye olmuştur. Irak ve Suriye'deki Baas partileri arasında yaşanan çekişme, Suriye'yi İran'a daha fazla yakınlaştırmıştır. İran-Irak savaşı süresince Suriye'nin İran'ın yanında yer almasına rağmen Suudi Arabistan dâhil

---

²⁰ Ervand Abrahamian, **Humeynizm, İslam Cumhuriyeti Üzerine Derlemeler**, Çev: M.Toprak, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s.23.

²¹ Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s.147

diğer Körfez ülkeleri İran'ın karşısında yer almış, her ne kadar Irak'ın ileride kendileri için tehlikeli olacağını düşünseler de Irak'ı desteklemişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi İran-İrak savaşı süresinde Suriye haricindeki bölge ülkelerinin Irak'ı desteklemelerin altında yatan en önemli sebebin İran lideri Humeyni'nin 1 Aralık 1979 tarihinde yapmış olduğu “Bu kutsal ayda, İslamı korumak, tiranları ve parazitleri devirmek için kanlarınızı feda ediniz” konuşması olmuştur.

Humeyni, Suudi Arabistan'ı dini yozlaşmanın sembolü olarak görürken ve Suudilerin din anlayışını “Amerikan İslam'ı” ya da “saray dindarlığı” olarak nitelendirirken, bir yandan krallık idaresini İslam'a aykırı görerek, diğer yandan da, Suudi rejimini Amerika'nın bölgedeki çıkarlarının bekçisi olarak değerlendirmiştir. Riyad ve Tahran arasındaki ilişkilere en büyük darbe, 1987 yılında, gösteri yapmak isteyen İranlı hacılara Suudi polisinin ateş açması ve çoğu İranlı 400 kişinin ölümüyle sonuçlanan kargaşayla vurulmuştur. Bunun ardından ise Humeyni olaylar üzerine yaptığı bir konuşmada, İran'ın Irak ve İsrail'e yönelik tavrı değişse bile, Suudi Arabistan'ın asla affedilmeyeceğini ifade etmiştir. Böylece Tahran ve Riyad arasındaki diplomatik ilişkiler, 1991'de yeniden kurulana kadar kesilmiştir.

2.2.5. AB ile İlişkiler ve Salman Rüşdi Olayı

1979 İslam Devrimden sonra İran yönetimi “ne Doğu, ne Batı” sloganıyla ifade edilen bağımsızlık yanlısı bir politika görüşü ortaya koymakla birlikte, Batı dünyası sömürgeci, küstah ve İslam düşmanı olarak algılanmıştır. Ancak bütün bu olumsuz sıfatların asıl hedefi Amerika olmuş ve Avrupa, İngiltere hariç, İran'la önemli ölçekte ticari ilişkileri içinde olması gibi nedenlerle, ABD karşısında alternatif bir ortak olmaya aday olmuştur. Dolayısıyla devrimden sonra ABD ile diplomatik ilişkilerini kesen İran'ın, teknolojik ve ekonomik olarak yardım alabileceği en önemli bir siyasi oluşum Avrupa Birliği olmuştur.

1979 devriminden sonra AB bölgede daha etkin olmak ve İran pazarını ele geçirmek için, Amerika'nın baskılarına rağmen, İran ile iktisadi ve siyasi ilişkilerini geliştirmiştir. Ancak İslam Devriminin gerçekleşmesinden sonra İran'ın yerleşmiş diplomatik teamülleri hiçe sayması, devrimci radikalizmini Avrupa ülkelerindeki muhaliflere suikastlar düzenleyerek ve terör eylemlerini destekleyerek belirginleştirmesi ve özellikle Rehine Kriziyle başlayan gerilim, AB ile İran arasındaki ilişkileri etkilemiş ve İran'ın bu tutumu Avrupalılar tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Humeyni İran'a dönmeden önce kısa bir süre Paris'te ikamet etmesi ve devrimin öncü isimlerinden Beni Sadr gibi simaların Fransa'yla geçmişe dayanan temasları olmasına rağmen, Fransa'yla umulduğu gibi sıcak ilişkiler tesis edilememiş ve Lübnan'da Fransız

vatandaşlarına İran yanlısı gruplar tarafından yapılan saldırılar ve kaçırma eylemleri İran-Fransa ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Fransa giderek İranlı muhaliflerin merkezi haline gelerek cumhurbaşkanlığı görevini bırakarak ülkeden kaçan Beni Sadr ve Halkın Mücahitleri örgütünün lideri Recavi Fransa'ya yerleşmişlerdir. Böylece Paris'teki yönetim, İran-İrak savaş sırasında Irak'ı desteklemeyi ve bu ülkenin önemli silah tedarikçilerinden biri olmayı tercih etmiştir. Ardından ise 1987'de İran'ın Paris Büyükelçiliği'nde çalışan Vahid Garji adlı bir diplomatın terörist eylemlere karıştığı iddiası nedeniyle başlayan gerginlik, büyükelçilerin karşılıklı olarak çekilmesiyle son bulmuştur.

1989 yılında Salman Rüşdi “Şeytan Ayetleri” adlı kitabında İslam dinine hakarete bulunarak bütün İslam dünyasından tepkileri yükseltmiş ve böylece Müslüman ülkelerde protesto gösterileri başlamıştır. Bu durumda ise İran'dan gelen bir haber tüm dünyanın ilgisini yeniden Humeyni'ye yönelterek; Humeyni Salman Rüşdi hakkında ölüm fetvası vermiştir. Bu durum ise İran-AB ilişkilerine yeniden darbe vurarak tüm Avrupa ülkeleri sert bir tutum benimsemiştir. Böylece Humeyni'nin Şeytan Ayetleri kitabının yazarı Salman Rüşdi'ye ölüm fetvası vermesiyle daha önce görülmedik ölçüde İran-AB ilişkiler bozulmuş ve geçen on yılın dış politikadaki tahribatını restore etmeye yönelik tüm çabalarını bir anda yerle bir olmuştur. Dolayısıyla İran'ın en iyi ilişkilere sahip olduğu Federal Almanya da dâhil tüm Avrupa ülkeleri sert bir tutum benimseyerek, büyükelçilerini geri çekmişler ve ekonomik ve ticari ilişkilere bazı kısıtlamalar getirmişlerdir.

2.2.6. Türkiye İle İlişkiler

Türkiye ve İran, gerek coğrafi konumları, gerek tarihi ve jeopolitik yapıları, gerekse nüfus ve kültürel kimlikleriyle Ortadoğu bölgesinde söz sahibi olabilen en önemli ülkeler arasında yer almıştır. Böylece tarih boyu özellikle Osmanlı Devleti'nin Sünni ve Safevi Devleti'nin Şii olması nedeni ile ve her iki ülke hem stratejik hem de ekonomik açıdan bölgenin egemenliğini elde etme isteğinde oldukları için her zaman rekabet içinde olmuşlardır.

Türkiye İran'ın bölgede en önemli komşusu olmakla birlikte 1639'da imzalanan Kasrı-Şirin Antlaşmasından bu yana sınırları çok az değişmiştir. Böylece aralarında zaman zaman gerginlikler oluşmuş olsa da genel olarak dostluk ve işbirliği ön plana çıkmış ve iki ülke arasında sınırlara ilişkin sorun yaşanmamıştır.

Türkiye, Pehlevi yönetimiyle her ne kadar işbirliği içinde olmuşsa da ve ortak bazı değer ve politikaları paylaşmışsa da, Şah'ın batı kampında yer alması ve bölge jandarması olma yolunda gösterdiği çaba ve silahlanma politikasından her zaman rahatsız olmuştur. Böylece devrimin hemen ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin İran'da yaşanan rejim değişikliğine yapıcı

bir üslupla yaklaşarak, ülkelerin iç işlerine karışmama ilkesine dayanarak önce gerçekleşen devrimi İran'ın bir iç sorunu olarak görerek ve İran'ın kendi kaderini kendisinin tayin etmesi düşüncesine dayanarak²² İran'ın iç işlerine karışmamış ve Tahran'daki yeni yönetimle iyi komşuluk ilişkilerini muhafaza etmeye çalışmıştır. Daha doğrusu Türkiye, İran'da İslam Cumhuriyetinin kurulmasını dikkatle takip ederek, temel felsefe olarak laik rejimiyle uyuşmayan Tahran'daki yeni yönetimle iyi komşuluk ilişkilerini muhafaza etmeye çalışmış ve ayrıca Sovyet tehdidine karşı yeni kurulan rejimin komünizm karşıtı olmasını görerek devrime karşı itidalli yaklaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti İran'da değişen yönetimle birlikte devrimin başarısız olduğu takdirde İran'ın parçalanması ve arkasında Kürt devletinin kurulmasından ve devrimin başarılı olduğu süreçte ise İslamcı akımların Türkiye'ye bulaşmasından endişe ederek bu iki eylemin Türkiye'nin politik yapısını etkilememek için İran'da gerçekleşen devrime karşı temkinli davranmıştır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti İslam devriminin tamamen sonuçlanmasına kadar bekleyerek, Bazargan hükümeti tam olarak göreve başladıktan sonra İran İslam Devrimi ile ilgili ilk açıklamasını yapmış ve ardında ise İran İslam Cumhuriyeti'ni 24 saat geçmeden 13 Şubat 1979'da tanımıştır. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Ecevit tarafından Başbakan Bazergan'a gönderilen mesajda, Türkiye'nin yeni rejimle geliştirmeyi düşündüğü ilişkilere verilen önem vurgulanmış, daha sonra Humeyni'ye gönderilen bir başka mesajda da, Türkiye'nin İran'ın içişlerine karışmak gibi bir niyeti olmadığı kaydedilmiştir.

Devrimin lideri Humeyni'ye göre ise Türkiye'nin laik devlet modeli olması İran İslam Cumhuriyeti için başlı başına büyük bir tehdit olarak sayılmıştır. Böylece İran'da işbaşına gelen yeni yönetim ve özellikle İmam Humeyni'nin Türkiye'ye bakışı o kadar da olumlu olmamıştır. Örneğin Humeyni'nin yabancı bir basın mensubuyla yaptığı söyleşide, birçok İslam ülkesinin İran'ı desteklediği, ancak emperyalizm süngüsünü üzerinde hisseden ülkelerin, örneğin Irak ve Türkiye'nin şimdiye kadar halklarının isteğini anlamadığını, bu ülkelerdeki halkların, yöneticileri doğru yola getirmesi gerektiğini belirterek bakış açısını yansıtmıştır.²³ Ayrıca İran İslam Cumhuriyetinin devlet adamları, Atatürk'ün Rıza Şah'la yakın dostluğu olduğu için ve Türkiye'ye din devleti değil de laik bir devlet anlayışı getirdiği için hiç bir zaman Anıtkabiri ziyaret etmemişlerdir.

Devrimden sonra İran İslam Cumhuriyetinin devrim ihracı politikası çerçevesinde çevre ülkelere kendi rejimini ihraç etmeye kalkışarak bu doğrultuda kendine benzer rejimlere sahip komşular edinmek istemiştir. Dolayısıyla bu politika, laik ve demokratik bir cumhuriyete

²² Tanşuğ Bleda, **Maskeli Balo**, Doğan Yayınları. İstanbul, s:107.

²³ Çekirge, **Namludaki...**, a.g.e, s.146

sahip olan Türkiye'ye de yönelmiştir. Ancak devrimden hemen sonra patlak veren İran-İrak savaşı, İran'ı maddi olarak zorladığı için ve ayrıca ülkenin temel ihtiyaç maddelerini Türkiye'den edinmesinden dolayı bu dönemde Türkiye'ye karşı devrim ihracı politikasından vazgeçmiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti ise İran'la arasındaki rejim farklılığı ve İran'ın devrim ihracı politikasını göz önünde bulundurarak, iki ülkenin ilişkilerinin üst bir seviyede ilerlemesinden yana olarak, rehine krizi sırasında Türkiye topraklarını kullanmak isteyen ABD'ye izin vermemiş ve bu süreçte Türkiye sadece İran'ı kınayarak, ABD'nin İran yönelik uygulanan ambargolara iki ülke için ekonomik çıkarlar açısından zararlı olacağı gerekçesiyle ilk yıllarda bu ambargoda yer almamıştır. Türkiye Cumhuriyeti İran-İrak savaşı boyunca etkin tarafsızlık politikası izleyerek barışın yeniden tesisi için çaba göstermiş ve savaşan taraflarla ilişkilerini geliştirerek savaşın sona vermesi için arabuluculuk yapmış ancak başarılı olamamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyetinin rejim ihraç etmeye çalıştığı ülkeler arasında önceliği olduğu için ve ABD'nin bölgesel çıkarlarına destek veren bir ülke görünümünde olduğu için 1988 yılında savaşın bitmesinin ardından Türkiye İran tarafından hedef ülke olarak seçilmiştir.

İran ile Türkiye arasındaki en önemli problemlerden birisi ise PKK terör örgütünün faaliyetleri ile ilgili olmuştur. Türkiye bu husustaki rahatsızlıklarını devamlı olarak değişik ağızlardan dile getirmekle birlikte İran ise Türkiye'nin bu yöndeki iddialarını ısrarla reddetmiştir. Ancak Türkiye ile İran arasında 28 Kasım 1984 tarihinde imzalanan güvenlik anlaşmasıyla birlikte her iki ülke topraklarında diğer ülkenin güvenliğine tehdit oluşturacak eylemleri yasaklama kararı almışlardır ve böylece bu anlaşma Türkiye açısından İran tarafından gelebilecek PKK faaliyetlerinin engellenmesi açısından büyük önem taşımıştır.²⁴ Daha doğrusu bu anlaşma ile birlikte iki ülkenin topraklarında birbirlerine zarar verecek faaliyetlere izin vermeyecekleri yönünde karşılıklı teminat verilerek, İran-İrak savaş sonuna kadar PKK'nın İran sınırından yaptığı sızmalar sınırlı kalmıştır.

İslam Devriminden sonra her ne kadar Humeyni'nin Türkiye ile ilgili olumsuz görüşleri olmuşsa da bu durum ikili ilişkilerde çok fazla etkili olmamış ve İran-İrak savaşı esnasında Türkiye'nin takındığı aktif tarafsızlık politikası ve Türkiye Cumhuriyetinin ABD'nin İran'a karşı uyguladığı ambargolara katılmaması ve ekonomik alanda iki ülke ilişkileri artış yoluna girmesi, iki ülkenin ilişkilerinin iyi seviyede olmasını sağlamıştır.

---

²⁴ A. Eralp, Ö.Tür, "İran'la Devrim Sonrası İlişkiler", **Türkiye ve Ortadoğu; Tarih, Kimlik, Güvenlik**, Der: M .B. Alltunışık, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.76

2.3. REFSENCANİ DÖNEMİ

2.3.1. Refsencani Dönemi İç Politik Durumu ve Dış Politikada Tutum

Hümeyni'nin 1989'daki ölümü ve İran-İrak savaşının bitmesi, İran'ın yönetim yapısında giderek güçlerini artıran pragmatist unsurlar, savaşın ve nüfus artışının daha da ağırlaştırdığı ekonomik sorunlara odaklı bir iç ve dış politika arayışına girmişlerdir. Ve böylece bu dönemde Refsencani cumhurbaşkanlığına seçilerek, eski cumhurbaşkanı Hameneyi ise Rehber olarak seçilmiş ve uluslararası sisteme tekrar entegrasyon süreci başlamıştır. Ve bu dönemden itibaren pragmatist ve realist eğilimler artmıştır.

Refsencani daha esnek ve ılımlı bir çizgi izleyerek İran'a karşı uygulanan tecridi kaldırmayı amaçlamıştır. Refsencani merkezi yönetimi güçlendirmeye, ekonomik yapılanmayı ve reformları içeren programı uygulamaya, dış dünyaya açılmaya ve İran'ın savunma politikasını yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Daha doğrusu devrimden sonra savaş şartları ve kötü yönetim nedeniyle devasa ekonomik sorunlar, nüfus patlaması, bölgeler arası ilişkilerde gerginlik, uluslararası arenada yalıtılmışlık gibi köklü sorunlar oluşmuştur. Böylece Refseancani devrim lideri Hümeyni'nin ölümüyle birlikte, iç siyasette yeni bir dönem başlatmıştır.

Refsencani döneminde, Sekiz yıl süren İran-İrak savaşından sonra ülkenin yeniden imarına ve ekonomik kalkınmasına yönelik çalışmalar hem iç politikada, hem de dış politikada öncelikli unsurlar haline gelmiştir. Daha doğrusu devrimden sonra İslam Cumhuriyetinde, radikal ve muhafazakârların devletçi tercihleri, ekonomide devletçi bir anlayış uygulamaya konulmuştur. Dolayısıyla tüm sanayi tesisleri kamulaştırılmış ya da vakıflara teslim edilmiştir. Bankacılık ve sigorta sektörü ise bütünüyle devletleştirilmiştir. Ayrıca dini vakıflar ülke ekonomisi, siyaseti ve hatta dış politikası üzerinde önemli bir etkiye sahip olmakla birlikte bazı kaynaklara göre vakıfların petrol dışı ekonominin % 40'ını kontrol ettiği tahmin edilmiştir. Örneğin Astan-ı Kuds Vakfı, ülkenin ikinci büyük şehri olan Meşhed'deki arazilerin neredeyse tamamına sahip olmuştur. Diğer taraftan, bu vakıflar, devletin denetim ve vergilendirmesinden önemli ölçüde muaf olmakla birlikte, vakıflar, sübvansiyonlardan ve döviz kurlarındaki farklılıklardan yararlanarak bazı sektörlerde haksız rekabete yol açarak, devlet koruması altında tekel gibi hareket edebilmişlerdir.

Ayrıca Amerika'nın İran'a uyguladığı yaptırımlar, İran ile başka ülkeler arasında ikili ticareti engelleyerek, ülkeye gelen yaptırımlar sınırlandırılmış ve İran'ın özellikle ekonominin

can damarı olan petrol ve doğalgaz alanlarına yatırım yapmak sınırlandırılarak, ekonomik alanda ülke önemli ölçüde gelir kaybına uğramıştır.

Bu dönemde savaşın bitişiyle birlikte kamuoyunun ilgisi daha fazla ekonomik refaha yönelerek ve yaşanan on yıllık karmaşa ve travmadan sonra, halkının dünyevi rahatlığa ilgi duyma başlamasıyla işbaşına gelen yönetimdeki pragmatistler, son derece dikkatli ve karzarar hesabına dayalı bir politika izlemeye çalışılarak, uygulamada ideolojiden çok kendi ulusal çıkarlarını temel alarak oldukça pragmatik bir dış politika izlemeye başlamıştır. Dolayısıyla Refsencani, 1989 cumhurbaşkanlığı seçilerek dış politikada komşularla ve büyük güçlerle ilişkileri daha dengeli yürütmeyi ve ekonomik sorunlara odaklı bir kampanya yürütmüştür. Böylece İslam Cumhuriyeti için geçmişte tabu olan dış borç ve yabancı yatırım imkânları aranmış, IMF'yle ilişkiler düzelterek Dünya Bankası'ndan kredi alınmış, yurtdışında yaşayan 4 milyon İranlı'nın elde ettiği sermaye birikimini ülkeye çekme çabası, rejim açısından ortaya çıkarabileceği sorunlara rağmen teşvik edilmiştir. Böylece daha dışa açık bir ekonomik kalkınma modeli uygulamaya konulmuştur.

İkinci Cumhuriyet olarak da adlandırılan Humeyni sonrası dönem, devrimin ilk on yılıyla kıyaslandığında bazı politika değişikliklerine sahne olmuştur. Bu dönemde Refsencani reform politikası oluşturularak, Anayasa'da yürütme yetkisini güçlendirmek üzere bir reform sürecine girmiştir. Ancak bu ayarlamalar, rejimin ve dış politika önceliklerinin köklü bir reforma tabi tutulması anlamına gelmemiştir. Çünkü Ayetullah Hameneyi, aynı Humeyni gibi, Dini Lider kurumunun başına geçerek, günümüzde de devam ettiği üzere, İslam Cumhuriyetinde son karar mercii olmuş ve böylece Refsencanin uyguladığı reform ve değişim politikası çok fazla başarılı olmamıştır.²⁵ Böylece bu dönemde de bürokratik yapının dağınık ve hantal olması, yabancı olan her şeye karşı şüpheyile bakılarak, sermaye akışına engel olmaya devam etmiş ve ayrıca devletin yapabileceği her türlü liberalleşme başarılı olmayarak, yine de ülkenin petrole bağımlılığını azaltmak ve petrol dışı ürünlerin ve ihracattaki payını artırmaya yönelik girişimler başarısız kalmıştır. Ve Böylece ekonomide başarısızlık devam etmiştir.

1979 İslam Devrimi ile birlikte İran İslam Cumhuriyetinin dış politik anlayışı ise ülkeni, diplomatik, askeri baskıları ve ekonomik yaptırımları ile bölgesel ve uluslararası alanda dışlanmış bir konuma getirmiştir. Böylece dış politikada yaşanan bu radikalleşme, İran'ın ekonomik, askeri, diplomatik ve stratejik çıkarlarını zarar vermiş ve özellikle İran-Irak savaşıyla birlikte ekonomik sıkıntılara uğratmıştır.

---

²⁵ "Mehmet Durmuş, *Şahant Hatemi'ye İran'ın Dış Politikası*, Türksam, 8 Aralık 2005."

İran yönetimi devrimden sonra yapmış olduğu söylemler ve takip ettiği yayımcı politikadan dolayı yalnız kalmaya mahkûm edilerek, 1990'lı yıllarda SSCB'nin yıkılmasından sonra yeni nüfuz alanları yaratma fırsatı bulmuş ve daha doğrusu 1990'lı yıllardan sonra değişen dünya düzeni ile birlikte İran dış politikasında değişikliklere gitmek zorunda hissetmiştir. Böylece bu tarihten itibaren daha pragmatik bir dış politika izlenmiştir. Başka bir ifadeye Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte çift kutuplu dünya düzeni sona ererek, ABD tek süper güç olarak ortaya çıkmış ve ekonomiye dayalı uluslararası sistem hızla küreselmeye başlamıştır. Böylece bu yenedünya düzeninde ABD tarafından dışlanan İran, 1990'lardan itibaren iktisadi ve siyasi kaygılarla “bölgesel işbirliklerinde” yer almaya büyük önem vererek buna paralel olarak Ortadoğu ve Orta Asya coğrafyalarında çok taraflı bölgesel işbirlikleri girişimlerinde bulunmuştur. İran'ın bu yeni dış politika açılımları kimi zaman “pragmatizm”, kimi zaman ise İran dış politikasının “ekonomikleşmesi” şeklinde ifade edilmekle birlikte, bütün bunların temelinde İran'ın, 1990'larla başlayan ve ABD'nin başı çektiği dünya düzeninde “bölgesel bir güç” olma stratejisi olduğu söylenebilir.

Daha doğrusu Humeyni'nin arkasından gelen pragmatist güçler, Humeyni'nin bölücü diplomasisinin İran'ı bölgede diğer devletlerden izole etmek ve ABD'nin komşu ülkelerde daha güçlenmesine olanak sağlandığını aşama aşama kabul etmişler ve İran'ın dünya düzeninden tecrit edilmiş bir halde kalamayacağını düşünmüşlerdir. Dolayısıyla bu dönemden itibaren İran'da işbaşına gelen pragmatistler, İran'ın uluslararası yönelimlerinde değişikliğe gitmek peşinde olmuşlardır. Bu değişiklik ise ulusal çıkar hesaplarını ve ülkenin dünyaya yaklaşımını temel almıştır. Böylece İran, Çin ve Rusya gibi çok büyük önem arz eden küresel güçler ile iyi niyetli ilişkiler kurmak çabasında olmakla birlikte ABD'nin İran'a karşı takındığı tavır çerçevesinde onun listesine girmeyi önlemenin yollarını aramışlardır.²⁶

Refsencani'ye göre İran, devrimini en iyi şekilde sadece “rasyonel ve mantıklı politikalar” yoluyla koruya bilme düşüncesinde olmuşlardır. Böylece pragmatistler yabancı yatırımı ülkeye çekme çabasında olmakla birlikte dünya bankasından borç almayı ve ülkenin milli endüstrisinin kısmen yabancıların elinde geçmesinin yollarını aramışlardır. Dolayısıyla bu dönemde işbaşına gelen yönetim, Çin'i model olarak ekonomik anlamda etkili, kültürel hoşgörülü, siyasi yönden de mutlakıyetçi olan bir düzen oluşturma çabasında olmuşlardır. Ancak pragmatiklerin amacı asla demokratik bir toplum yaratmak olmamakla birlikte asıl amaçları ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabilen nispeten durağan bir toplum yaratmak olmuştur.²⁷

²⁶ Ray Takeyh, **Gizli Devrimler Ülkesi İran**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009, Çev: Cem Küçük, S.12.

²⁷ Ray Takeyh, **Gizli...**, s. 52

2.3.2. ABD ve AB İle İlişkiler

Bu dönemde İran'da var olan bazı siyasetçiler, ABD ile ilişkileri düzeltmeden ekonominin ihtiyacı olan teknoloji ve sermaye akışının yeterli ölçüde elde sağlanamayacağına vurgu yapmışlardır. Böylece bu dönemde Refsencani işbaşına gelerek, Refsencani şahsında da bu görüşler taraftar bulmuş ve ABD'yle diyaloga girmek için zaman zaman zemin yoklaması yapılmıştır. Ancak Refsencani'nin iş başına gelmesi ile birlikte, ABD, İran karşısındaki tutumunu giderek sertleştirmiştir.

Bu dönemde ABD yönetimi içinde, İran'a yönelik politikanın esaslarıyla ilgili tartışma devam etmiştir. ABD'de, sert politikaların İran'daki muhafazakâr kesimlerin yönetimdeki konumunu sağlamlaştırmaya yarayacağını ve o yüzden daha ihtiyatlı ve diyaloga açık bir strateji izlenmesi halinde İran yönetimi içindeki ılımlı kanadın elinin güçleneceği ve rejimin zaman içinde yumuşayacağını iddia eden görüşler fazlasıyla seslenmiştir. Ancak bu görüşleri itibar görmeyerek yalnızca katı, tutarlı ve uzlaştırıcı bir politikayla İran'ın somut politika adımları atmaya hazır olacağı düşüncesi ağır basmıştır. Böylece 1990'lı yılların ortasına gelindiğinde, diplomatik olarak İran'ın ABD ile olan ilişkileri çok fazla değişmemiş, hatta kötüleşme eğiliminde olmuştur.

1990 yılında itibaren ABD Ortadoğu da etkisini artarak ve Kuveyt, Bahreyn, Umman, BAE, Katar ve Suudi Arabistan'da üsler kurmuştur. Ayrıca bu dönemde ABD'nin süper güç olarak ortaya çıkması ile birlikte, ABD, İran'ın uluslararası finans kurumlarına üyeliğini ve yakınlaşmasını engelleyerek, Avrupa ve Rusya gibi İran ile ilişki halinde olan ülkelere psikolojik baskı yapmıştır.

Bu dönemde ABD Ortadoğu bölgesinde gücünü artırarak ve İran ile ilişkilerinin normalleşmesi için, İran'dan bazı isteklerde bulunmuştur; a) Dünya üzerinde terörizmi desteklemeyi bırakmayı; b) Arap-İsrail barış sürecine muhalefetini kaldırmayı; c) Amerikan yanlısı Arap rejimlerinde gizli faaliyetlerde bulunmamayı; ç) Saldırı amaçlı konvansiyonel silahlanmayı bırakmayı; d) Kitle imha silahlarını elde etmekten vazgeçmeyi istemiştir.²⁸ Ancak bu istekler İran tarafından kabul görülmediği için ABD'nin İran'a uyguladığı ambargolara devam etmiştir.

Bu dönem Clinton yönetimi dönemine denk gelerek, İran'a karşı uygulanan ambargolara ekonomik yaptırımlar da eklenmiş ve İran'a yönelik ekonomik ambargo kararnameyi çıkarılmıştır. Böylece 15 Mart 1995'te onaylanan D'Amato Yasası (İran ve Libya Yaptırım

---

²⁸ Gökhan Çetinsaya, "Refsancani'den ....", a.g.e, s.317.

Yasası-ILSA) ile İran'ın petrol endüstrisine 20 milyon Dolar'ın üzerinde yatırım yapan şirketlere müeyyide uygulanmasına karar verilmiştir. Dolayısıyla İran'a yatırım yapan şirketler sıkıştırarak petrol ve doğalgaz yataklarına yatırım yapmak isteyen Avrupalı şirketler tedirgin olmuştur. Bu yüzden D'Amato Yasası ile özellikle İran'ın petrol ve doğalgaz yataklarına yatırım yapmak isteyen Avrupalıların tepkisi ağır olarak, 1998 baharında yapılan bir değişiklikle söz konusu müeyyidelerden Avrupalı şirketler bağışık tutulmuştur. Sonuç olarak bu yaptırım dünya kamuoyunda yeterince destek görmediği için ABD'nin uygulamaya koyduğu ambargo tam anlamıyla amacına ulaşmamış ve böylece İran bu ambargodan etkilenmemiştir. Çünkü Amerika'nın ambargo uygulamasına katılmayan Avrupa, İran ile yaptığı ticaret hacmini geliştirerek ambargonun etkisini sekteye uğratmıştır.

Aslında Salman Rüşdi olayı ile birlikte İran-AB ilişkileri kopuk bir şekilde devam etmesine rağmen, Refsencani döneminde İran-AB ilişkileri gelişmiş ve 1990 Sonbaharında AB, İran üzerindeki bütün ambargoyu kaldırarak İran'da daimi temsilcilik açma kararı almıştır.²⁹ Böylece bu dönemde AB ülkeleri İran ile ilişkilerini düzeltmekle birlikte İran'a bakış açıları ABD'ninkinden farklı olmuştur. Daha doğrusu bu dönemde AB ülkeleri, İran'ı tecrit etmek yerine bu ülkenin dünya kamuoyu ile birlikte hareket etmesini sağlamak gerektiğini savunarak, ayrıca İran'ı dışlama yerine karşılıklı ilişkiler geliştirerek bu ülkenin radikalleşmesinin engelleneceğini görüşünü ortaya koymuşlardır.

Refsencani döneminde İran, savaştan kaynaklanan sıkıntılarını aşmak, yaşadığı acı izolasyondan dolayı ticaretini artırmak için, ABD ambargoları karşısında AB'yi iyi bir ticaret ortağı görmüş ve ayrıca AB'yi ekonomik yapılanması için ihtiyaç duyduğu dış krediler ve yatırımlar için bir kaynak olarak görmüştür. AB açısından ise İran stratejik olarak çok kritik bir alanda 60 milyonun üzerinde nüfusla çok ciddi yatırım unsurlarını barındıran, petrol ve doğalgaz kaynakları ile çok önemli bir ticaret ve yatırım fırsatı olarak algılanmıştır. Böylece 1990'ların ortasından itibaren İran-AB ilişkileri özellikle ticaret ve ekonomik alanında gelişerek İran-AB ilişkiler yeni bir döneme girmiştir. Dolayısıyla Avrupa'nın İran'daki ticari ve finansal projeleri bu dönemde gelişim göstermiştir.

1992 senesinde yani Refsencani'nin cumhurbaşkanlığındaki son günlerinde, İranlı dört Kürt liderin Berlin'deki Mykonos adlı bir Yunan lokantasında öldürülüşüyle ilgili davaya bakan Berlin Ceza Mahkemesi, suikastın İran yöneticileri tarafından kararlaştırılıp, planlandığı sonucuna vararak AB ile İran ilişkileri yeniden kriz dönemine girmiştir. Başka bir ifade ile Berlin'deki Mykonos isimli bir lokantada İranlı Kürt ayrılıkçıların öldürülmesiyle

---

²⁹ Gökhan Çetinsaya, "Refsancani'den ...", a.g.e, s.315.

ilgili davaya bakan Alman mahkemesinin verdiği kararda, aralarında Hameneyi ve Refsencani'nin de bulunduğu üst düzey İranlı yöneticileri, suikast talimatı vermekle suçlaması, İran'ın başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinin yeniden bozulmasına neden olmuştur. Böylece AB ülkeleri İran'ı cezalandırma kararı alarak, başta Almanya olmak üzere tüm AB ülkeleri büyükelçilerini geri çekerek, bakanlar düzeyindeki ziyaretler durdurulmuş ve İranlı bürokratların Avrupa'ya ziyaretleri de kısıtlanmıştır.³⁰

2.3.3. Bölge Ülkeleri İle İlişkiler

Bu dönemde İran, savaştan kaynaklanan sıkıntılarını aşmak, yaşadığı acı izolasyondan dolayı dış dünya ile diplomatik ilişkilerini geliştirmeye çalışmak ve ayrıca ticaretin artırılması için, başta Körfez ülkeleri olmak üzere bölge ülkeleri ile diplomatik diyalogun geliştirilmesini hedeflemiştir. Böylece Soğuk Savaşın bitmesi ile birlikte oluşmaya başlayan yenedünya düzeninde, ABD tarafından dışlanan İran, iktisadi ve siyasi kaygılarla bölgesel işbirliklerinde yer almaya büyük önem vererek, Ortadoğu ve Orta Asya coğrafyalarında çok taraflı bölgesel işbirlikleri girişimlerinde bulunmuş ve özellikle Körfez bölgesinde önemli bir yer edinmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla Refsencani döneminde İran yönetimi geliştirdiği “bölgesel işbirliği” siyaseti çerçevesinde komşu devletler ile ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemiştir.

Refsencani döneminde İran'ın dış politikasında bölgesel ilişkileri güçlendirme olgusu ortaya çıkarak, İran komşularıyla işbirliği çabası içerisine girmiş ve bu bağlamda ise bölge dışı güçleri dışarıda bırakan her türlü oluşumun içersisinde yer alarak, Batı hâkimiyetinde olmayan İslam Konferansı Örgütü gibi oluşumlardaki konumunu sağlamlaştırmayı hedeflemiştir. Böylece bu dönemde İran, ABD'nin İran'ı dışlama siyasetinin karşısında, komşu ülkeler ve Müslüman devletlerle işbirliği içersine girmiştir. Dolayısıyla bu dönemde İran jeopolitik konumunu kullanarak, bölgesel işbirliklerini gerçekleştirmek için devrim ihraç politikasından vazgeçmiş ve daha pragmatist politikalar izlemeye başlamıştır. Böylece İran bölgede, bölge dışı güçleri dışlayan guruplaşmalarda yer alarak, bölgesel bir güç olmayı hedeflemiştir.

Bu dönemde İran uluslararası dışlanmışlığa son vermek ve bölgesel ilişkileri güçlendirmek için Körfez Ülkeleri ile ilişkiler geliştirmeye ve Mısır, Ürdün, Tunus gibi ülkelerle diplomatik bağlarını yeniden kurmaya çalışılmıştır. Ayrıca İran, 1991 yılındaki Körfez Krizi'nde tarafsızlığını ilan ederek, Arap Monarşilerinden olumlu tepki almıştır. Daha doğrusu İran-Irak savaşı sürecinde Irak'ı destekleyen Körfez ülkeleri, Körfez savaşında Irak karşıtı koalisyonda

³⁰ Gökhan Çetinsaya, “Refsancani'den ...”, a.g.e, s.315<

yer almakla birlikte, Suudi Arabistan İran'a ayrılan hac kotasını 45 binden 100 bine çıkartmış ve ardından ise Suudi Dışişleri Bakanı Tahran'a giderek devrimden sonra İran-Suudi Arabistan arasında ilk üst düzey ziyaret gerçekleşmiştir. Ayrıca İran, devrimden sonra her zaman petrol üretici Körfez Şeyhlikleriyle çatışmakta olmakla birlikte bu dönemde başta Suudi Arabistan olmakla beraber körfez ülkeleri ile diyaloga girerek, OPEC kotasını artırmış ve petrol piyasası üzerindeki gelişmelerde daha fazla söz sahibi olmuştur. Ancak bu dönemde her ne kadar İran bölgedeki komşularıyla diyaloga girme çabasında olmuşsa da, var olan bazı temel sorunlardan dolayı; ideolojik farklılık, bölge güvenliği, Arap devletlerinin ABD'yle yakın ilişkileri, petrol politikası, Arap-İsrail barış sürecine bakış ve Körfez'deki üç adanın statüsü gibi konular İran-Körfez ülkelerin ilişkilerinin ilerlemesinde engel teşkil etmiştir.

Bu dönemde İran, Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından ve devrimden sonra ise dış politikada yaşanan sıkıntılardan dolayı, Orta Asya'da bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerine karşı da ekonomik ilişkileri ön plana çıkararak bir yaklaşım geliştirmiş ve böylece yüksek enerji potansiyeline sahip Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İran için önem arz etmekle birlikte, İran bu bölgede, Hazar Enerji kaynakları, ikili ticari ilişkiler, çok taraflı işbirliği oluşumları, petrol ve doğalgaz boru hatları gibi konulara odaklanmıştır. Aslında İran ilk başta Rusya ile ilişkilerini bozmamak için 1991 yılı Aralık ayına kadar Türk Cumhuriyetlerini resmen tanımamış ancak İran, Orta Asya Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek için ilk ciddi adımını 1992 yılında Ekonomik İşbirliği Örgütünün Tahran Zirvesinde altı Orta Asya Türk Cumhuriyetinin ve Afganistan'ın örgüte katılması ile gerçekleştirmiştir.

2.3.4. Türkiye İle İlişkiler

Refsencani döneminde Tahran-Ankara ilişkilerindeki en önemli konu SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan yeni cumhuriyetler üzerindeki çıkar mücadelesi olmuştur. Daha doğrusu Soğuk Savaşın yarattığı iki kutuplu düzenin sona ermesiyle birlikte ve Sovyetler gibi büyük bir gücün ortadan kalkmasıyla beraber, Hazar bölgesi bir güç boşluğuna düşmüştür. Böylece bu dönemde Türkiye ve İran, Orta Asya'da yeni bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerine bir model ülke olma ve nüfuz alanı kurma yarışı başlayarak, ekonomik ve diplomatik anlamda ilişkiler kurmayı ve etkin olmak için mücadeleye girişmişlerdir.

Bu dönemde Türkiye yeni kurulan Türk devletlere Türkiye Modelini ortaya koyarak ve ABD'nin de desteğini alarak bölgede etkinliğini artırma çabasında olmuştur. İran ise ABD ve Türkiye'ye karşı Rusya'ya yakınlaşarak bu bölgede oluşan güç boşluğunu Türkiye ya da ABD

tarafından doldurulmasını engellemeye çalışmıştır. Daha doğrusu İran bu bölgenin büyük bir kısmının kendi tarihinin bir ögesi olarak görmeye birlikte bu bölgeyi İran Kültür Havzası içinde görmüştür. Türkiye ise bu bölgede Türk cumhuriyetleri ile kendisi arasındaki tarihi, etnik, kültürel, psikolojik yakınlıkları öne sürerek yeni kurulan Türk cumhuriyetlerini kendi kültür havzası içerisinde görmüştür. Bu nedenden dolayı ise İran rejim ihracı politikası çerçevesinde ve Türkiye ise tarihi ve kültürel nedenlerle, bölge ülkeleri üzerinde söz sahibi olma çabasında olmuşlardır.

İran Orta Asya'da ulusal ve ekonomik çıkarlar elde edebilmek için bu bölgede ciddi işbirliği ve nüfuz arayışlarına girmiştir. Dolayısıyla İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti Kasım 1991 de Azerbaycan dahil olmak üzere 6 Müslüman Orta Asya ülkesine politik bir ziyaret düzenleyerek bütün ülkeler ile konsolosluk açmak için birer anlaşma imzalamıştır. Ancak gerek İran ve gerek Türkiye'nin ekonomik yönden yeterince güçlü olmaması, Rusya bölge ülkeleri üzerinde yeniden etkili olmuş ve İran ve Türkiye geri palanda kalmıştır. Böylece Türkiye ve İran, Orta Asya'da bir model ülke olma ve nüfuz alanı kurma yarışından vazgeçerek, rekabet yerine işbirliği tercih etmekle birlikte sadece ekonomik rekabet içerisinde olmuşlardır. Dolayısıyla bu süreçten sonra İran Şii nüfusa ve inanca sahip olduğu için ve Orta Asya'nın ise nüfusunun büyük bölümü suni İslam'a inandığı için ve Orta Asya liderleri seküler siteme inandıkları ve yönetim yapıları seküler bir yapı olduğu için, İran bu bölgeye yönelik politikalarını değiştirerek, bu ülkelerle karşılıklı çıkara dayanan iki taraflı politik yaklaşımları benimsemiş ve böylece ekonomik pragmatizme dayalı politikalar izlemiştir.

Refsencani döneminde İran-Türkiye ilişkilerini etkileyen diğer konu ise PKK meselesi olmuştur. Bu dönemde PKK terör örgütünün bölgedeki faaliyetlerine Türkiye tarafının İran'ın bu örgüte destek verdiği yönündeki suçlamalar gerçekleşmiş ancak İran'ın resmi makamları bunu devamlı yalanlamışlardır. Başka bir ifade ile bu dönemde PKK teröristlerinin dönem boyunca İran sınırından sızarak Türkiye'de bir takım eylemler düzenlemesi, Türk kamuoyu ve yönetiminde, İran'a tepki duyulmasına neden olmuştur. Ancak İranlı yetkililer tarafından sürekli olarak inkar edilse de, İran toprakları üzerinde PKK kamplarının olduğu, teröristlerin İran makamlarından lojistik destek aldığı hususu Türk basınında sık sık dile getirilmiştir. Dolayısıyla bu olayların arkasından Eylül 1992'de Tahran'da, Türkiye-İran Güvenlik ve İşbirliği antlaşması imzalanarak, içişleri bakanları düzeyinde ortak bir güvenlik komitesi kurulması kararlaştırılmıştır. Bu antlaşmanın ardından Ankara'da iki ülke arasında bir protokol imzalanmıştır. Protokole göre; ülkeler topraklarında PKK vb. hiçbir terörist organizasyona izin vermeyeceklerini taahhüt etmişlerdir. Ayrıca İran PKK'ya karşı bir dizi önlemler alacağını ifade ederek, İran, PKK üniformaları giysinler ya da giymesinler veya

kaçakçı olsular ya da olmasınlar bütün PKK üyelerinin vurulmasını emrettiğini bildirmiştir.³¹ Bu gelişmelerini devamında ise 4 Mayıs 1994'te, Türk İç işleri Bakanı Nahit Menteşe, İran'ın Türkiye'ye 10'u ölü 28 PKK üyesini teslim ettiğini açıklamıştır. Ardından ise 16 Haziran'da Türk basını, İran'ın sınırlarına yakın bölgedeki PKK üslerini bombalamak için Türkiye'ye izin verdiğini duyurmuştur.

Bu dönemde 15-17 Temmuz 1994'de Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel İran'da yaptığı resmi ziyaretinde Refsencani ile yaptığı toplantıda, özellikle Kürtler konusunda iki ülkenin ulusal güvenlik sorunları dile getirilmiştir. Ve Refsencani ise yapılan basın toplantısında; İran'ın PKK'ya karşı Türkiye ile tam bir işbirliği içerisinde olduğunu ve bir Kürt devleti kurulmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Ancak, Ağustos 1994'te Ankara'nın, İran'ı PKK'yı desteklemekle suçlaması üzerine, bir Türk delegasyonu, İran'ın desteği ile Türkiye'de ve Türkiye'ye karşı yapılan PKK operasyonları hakkında bilgiler ve kanıtlar içeren bir dosya ile ve PKK'nın İran istihbarat servisi ve Devrimci Muhafızları ile bağlantısı olduğunu gösteren belgeler ile Tahran'a gitmiş ve böylece Türkiye-İran ilişkileri yine gerilmiştir..

Bu dönemde PKK meselesinin yanından, kendisini laikliğe adanmış bir yazar ve gazeteci olan Uğur Mumcu'nun 24 Ocak 1993'te bombalı bir suikast sonucu öldürülmesi ve ardından ise suikastın sağcı İslamcı bir örgüt tarafından tertip edildiği ve Mart'ta ise bu işin İranlılarla işbirliği içinde olan kişilerce yapıldığına dair söylentilerin ortaya çıkışı ile birlikte İran-Türkiye ilişkileri yeniden gerginleşmiştir. Böylece Türk dış işleri daha önce İran'ın PKK'ya verdiği desteği ispatlamak için yaptığı gibi, bu konuda da teröristlerle İran arasındaki bağlantıyı göstermek için, onlarla ilgili belgeleri ve kanıtları İran dışişlerine sunmuş ve İran dışişleri ise daha önce olduğu gibi, İran'ın teröristlerle hiçbir bağlantısı olmadığını ileri sürmüştür.

Bu dönemin son yıllarında Türkiye Cumhuriyetinde Necmettin Erbakan'ın liderliğinde ve Tansu Çiller başkanlığında bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Erbakan'ın İslam ülkeleriyle olan ilişkileri güçlendirme düşüncesi, Tahran'ın, Erbakan'a olumlu bakmasına neden olmuştur. Böylece Tahran'a göre Erbakan, ABD'ye şüphe ile yaklaşarak, İran'daki İslamcı rejimin, büyük bir destekçisi ve hayranı sayılmıştır. Bu dönemde Erbakan iktidara gelerek, hiç bir zaman İran ve Suriye'nin PKK'yı desteklediğine dair bir beyanatta bulunmamış ve bu suçlamaları CIA tarafından İslam ülkeleri arasındaki iyi ilişkileri bozmak için üretilmiş bir propaganda olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla Erbakan, Tahran ile ticari ilişkileri geliştirmek ve PKK'yı etkisiz hale getirmek için İran'la işbirliği yapmak yoluna girmiş ve

---

³¹ "Serhat Erkmen, "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü."

böylece iktidara geldikten sonra yaklaşık altı hafta içerisinde, ilk dış gezisi 10-11 Ağustos 1996'da İran'a yapmıştır. Ve ardından ise 1996 yılında gelecek 23 yıl boyunca 23 milyar dolarlık gaz almak üzere İran'la bir anlaşma imzalamıştır.

Bu dönemde Sincan'da Refah Partili Belediye Başkanı'nın ev sahipliği yaptığı Kudüs gecesine İran'ın büyükelçisi Muhammed Rıza Bakeri yaptığı konuşmada; bu davete katılan kişilerin radikal olarak adlandırılmaktan korkmamaları gerektiğini söyleyerek, şeriatı takip etmeleri gerektiğini önermiş ve ardından ise Türkiye için laikliğin yerine İslam hukukun savunulması gerektiğine vurgu yapmıştır. Böylece Türkiye tarafından 19 Şubat 1997'de Muhammed Rıza Bakeri ve İstanbul'daki İran konsolosu Muhammed Rıza Raşit, istenmeyen kişiler ilan edilmiş ve Türkiye dışına çıkarılmışlardır. İran diplomatlarının Türkiye'den sınır dışı edilmelerine karşılık olarak, Türkiye'nin İran Büyükelçisi Osman Korutürk ve Urmiya'daki Türk konsolosu Ufuk Özsancağ İran'dan çıkarılmıştır. Tahran ise kısa bir süre geçtikten sonra iki diplomatın Türkiye'ye döneceğini açıklamış fakat bu iki isim Türkiye'ye hiç dönmemiştir. Dolayısıyla Şubat sonunda ve Mart'ta diplomatların sınır dışı edilmeleri, 1979 İslam devriminden sonra bu türde gerçekleşen ikinci olay olmuştur. İlk örnek olarak, Türkiye'nin, Salman Rüştü'nün "Şeytan Ayetleri" adlı kitabı hakkında yeterince güçlü bir tavır sergilemediğini ve bunun da İran tarafından memnuniyetsizlikle karşılandığını ifade eden İran'ın Türkiye Büyükelçisi Manuçer Muttaki sınır dışı edilmiştir. Daha doğrusu Salman Rüştü'nün yazmış olduğu Şeytan Ayetleri isimli kitabına Türkiye güçlü bir tavır sergilemediğini için, İran'ın Türkiye büyükelçisi Manuçehr Mottaki Türkiye'nin bu tutumu İran tarafından memnuniyetsizlikle karşılandığını ifade ederek sınır dışı edilmişti.

2.4. HATEMİ DÖNEMİ

2.4.1. Hatemi Dönemi İç Politik Durumu ve Dış politikada Tutum

İran İslam Cumhuriyetinin kurulmasıyla birlikte yönetim, halkın devrimden beklentileri olan işsizlik, ekonomik sorunlar, yaşam koşulları, bireysel ve sosyal yaşamda özgürlük gibi sorunları çözmekte başarılı olmamıştır. Dolayısıyla bu dönemde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde reformcu kimliğiyle ön plana çıkan Muhammet Hatemi sosyal yaşamda özgürlüklerden bahsederek 23 Mayıs 1997’de yapılan seçimlerde cumhurbaşkanlığı koltuğuna seçilmiştir.

Hatemi cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte; iç politikada kitlelerin yönetime daha fazla katılımı, şeffaf devlet, sivil toplum, insan hakları, fikir özgürlüğü ve ifade özgürlüğü, İslami esaslara dayalı demokrasinin geliştirilmesini savunarak, İran’da işkencenin önlenmesini, kurumların denetime tabi tutulmasının altını çizmiştir.

Hatemi halkın çoğunluğunun desteği ile işbaşına gelmesi ve iç ve dış politikada köklü değişiklikler vaat etmesine rağmen köklü bir değişim yaşanmamıştır. Böylece Hatemi, kendisini cumhurbaşkanlığına taşıyan halkın beklentilerine tam anlamıyla olumlu cevap veremeyerek, gençler ve kadınlar tarafından büyük destek gören değişim hareketi başarıya ulaşamamıştır.

Hatemi döneminde reformcu hareketin başlamasıyla birlikte her ne kadar İran’ın iç siyasetinde birçok gelişmeler gerçekleşmiş olsa da, İran’daki var olan yönetim yapı nedeni ile Hatemi her istediğini gerçekleştirememiştir. Çünkü İran’ın siyasi sistemi karmaşık bir yapıda olmakla birlikte Cumhurbaşkanı sadece yürütme erkinin başında olmakta ve iktidara ait tüm yetkileri elinde toplayamamaktadır. Dolayısıyla İran’ın yönetim yapısında cumhurbaşkanı seçilen herkes, İslam Cumhuriyeti Anayasası ve Rehberin çizdiği sınırlar dâhilinde siyaset yapma yetkisine sahip olmaktadır.

Burada gözden kaçırılmaması gereken bir konu da, reformcu hareket ve özellikle Hatemi’nin, var olan sisteme ve onun temel ilkelerine karşı mücadele eden birisi olmaması ve sadece mevcut sistemin yumuşak tarafını temsil eden bir lider olmasıdır.³² Böylece anlaşıldığı gibi İran’da muhafazakâr reformist ayrımı siyah beyaz gibi net olmamakla birlikte ister sağ olsun isterse sol, herkes İmam Humeyni’nin (Vilayet-e Fakih) çizgisini kabul etmekte ve

---

³²“Shireen T.Hunter, “İran Perestroikası Köklü Değişim Olmaksızın Mümkün Mü?”, *Avrasya Dosyası*, Sonbahar, 1999, Cilt:5, Sayı:3, s.67.”

ayrıca reformcu veya muhafazakâr kesim sistemi kabul etmekle birlikte hiç bir zaman sistemin değişmesini kabul etmeyerek sadece iktidarın değişmesinden yana olmuşlardır.³³

İran İslam Cumhuriyetinde politik grupları tanımlamak için kullanılan radikal, sol, sağ, muhafazakâr, ılımlı, pragmatist vs. gibi terimleri ülkenin kendi şartları içinde yorumlamak gerekmektedir. Çünkü tüm bu grup ve kişiler, Vilayet-e Fakih'in sistem içindeki sınırsız yetkiye sahip oluşunu ve sistem içindeki rolünü tartışmayarak devrimin ilkelerine her zaman bağlı kalmışlardır.

İran yönetimi içinde bu gruplaşmaların var olmasına rağmen İran'ın dış politikasındaki değişim 1989 yılında Humeyni'nin ölümü ve sonrasında Refsencani'nin cumhurbaşkanlığına gelmesi ile değişime uğramaya başlamıştır. Ancak İran'ın dış politikasında asıl değişim 1997'de Refsencani'den sonra cumhurbaşkanlığına seçilen Hatemi ile birlikte kendini göstermiştir. Böylece İran Hatemi ile birlikte gerek bulunmuş olduğu coğrafya da, gerekse uluslararası arenada imaj tazeleme yoluna giderek uluslararası ilişkilerde diplomasinin önemine vurgu yaparak batı ve komşu ülkelerle diyalog içerisine girmiştir. Dolayısıyla Hatemi'nin en büyük amacı, İran'ı hem bulunduğu coğrafyada, hem de dünyada güçlü ve saygı değer bir devlet haline getirmek olmuştur.

Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte, radikal politikalar yerine ulusal çıkarları sağlayan kısa ve orta vadeli uzlaşmalar ve yakınlaşmalar ön plana çıkmıştır. Hatemi cumhurbaşkanlığına seçildikten sonra başladığı “medeniyetler arası diyalog” ile birlikte İran'ın dış politikasında köklü değişikliklere gidileceğini açıklamıştır. Dolayısıyla, Hatemi ile birlikte İran'ın yeni dış politikası “içerde güvenlik ve bölgede istikrar” veya “içerde demokrasi, dışarıda barış” anlayışı üzerinde oturtulmaya çalışarak dış politikanın iki önemli esası; yumuşama ve medeniyetler arası diyalog olmuştur.

Hatemi dış politikada ABD ile ilişkilerin düzeltilmesinden yana olarak, İran'ın bölgesel ve küresel yalnızlığını kırmaya çalışmıştır. Hatemi Ortadoğu'daki her türlü yabancı askeri varlığa ve oluşuma karşı çıkararak, Basra Körfezi'nde barış ve güvenliğin devam etmesi için bölgenin dış güçlerle özellikle de Amerikan askeri etkisinden arındırması kanaatinde olmuştur. Ayrıca Hatemi, İran'ın bağımsızlık ve çıkarlarına saygı gösteren tüm ülke ve ulusların elini sıkabileceğini, devrim prensiplerinin İsrail dışındaki tüm ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya müsaade ettiğini söylemiştir. Böylece Hatemi Rusya federasyonu, Çin, Hindistan, Japonya ve Avrupa ülkeleriyle olan işbirliğinin arttırılmasına gayret etmekle birlikte

---

³³ Muhsin Öztürk, “İran Kimliğini Arıyor”, **Aksiyon Dergisi**, Sayı:557, 8 Ağustos 2005.

Birleşmiş Milletler gibi uluslararası nitelik taşıyan örgütlenmelerde daha aktif rol oynanmaya öncelik vermiştir.

Hatemi bu dönemde bulunduğu bir toplantıda; “Dış politika silahlar ve tüfekler demek değil, diğerlerimi ikna etmek için bütün meşru yolları kullanmaktır” açıklamasını yapmış ve ardından ise “Bağımsızlığımızı tanıyan ve bize karşı saldırgan politika izlemeyen her ülke dostumuz olabilir” vurgusunu yapmıştır.³⁴

Hatemi birçok Müslüman reformcu gibi batıya daha olumlu bakmakla birlikte batının bilimsel başarılarını ve demokratik mirasını denemeye değer modeller olduğunu düşünmüştür. Ayrıca Hatemi batı uygarlığının olumlu yanlarını özümsemeyi başara bilsek, devrimimiz yeni bir uygarlık yapabilir açıklamasında bulunmuştur. Böylece devrimden beri ilk kez bir İran politikacısı, batının siyasi mirasının çoğulculuk ve demokrasi gibi unsurlarının, vatandaşlarını güçlendirmeyi isteyen bir İslam hükümetince kucaklanması gerektiğini kabullenmiştir.³⁵

Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte ve pozitif üslup sayesinde İran'ın dış ilişkileri olumlu yönde gelişmeye başlamıştır. Böylece Tahran ile büyük devletlerarasındaki sürekli artan tansiyon düşürülmekle birlikte batı ile diyalog kurma yönünde çaba sarf edilmiştir. Dolayısıyla Hatemi döneminde İran, Körfezdeki Arap komşularıyla ilişkilerini geliştirerek, Kafkasya ve Orta Asya'da yapıcı roller üslenmiş ve Avrupa ülkeleri ile ilişkiler düzeltilerek, uluslararası örgütlerle işbirliği içerisine girilmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İran İslam Cumhuriyetinde Cumhurbaşkanı sadece yürütme erkinin başında olmakla beraber iktidara ait tüm yetkileri tek başına kullanabilmediği için sadece rehberin çizdiği sınırlar dâhilinde siyaset yapma yetkisine sahip olmaktadır. Dolayısıyla Hatemi dış politikada köklü değişiklikler vaat etmesine rağmen köklü bir değişim yaşanmamıştır. Çünkü İran İslam Cumhuriyetinde her zaman dış politikayla ilgili temel esasların belirlenmesi dini liderin yetkisi altında olmakla birlikte ülke açısından hayati kararlarda karar verme ve doğrudan yönlendirme yetkisi Dini Lidere ait olmaktadır. Böylece İran İslam Cumhuriyetinde bir karar alınacağı zaman, İran Dış İşleri Bakanlığı, ulusal çıkarların ve politikaların geniş parametreleri içerisinde yer alan mevzularda kendi başına hareket etme yetkisine sahip olmamakla beraber kararlar ancak ve ancak Liderin onayından geçtikten sonra işleme konulmaktadır.

---

³⁴ Ray Takeyh, **Gizli...**, s. 131.

³⁵ Ray Takeyh, **Gizli...**, s.131.

2.4.2. ABD ve AB İle İlişkiler

İran yönetim yapısı içinde güçlü ve etkin olan bazı grup ve bireyler, ABD ile muhtemel bir yakınlaşmayı dine, devrime ve devlete aykırı görmektedirler. Ancak belli politik seçkinler arasında ve özellikle Refsencani ve Hatemi şahsında, ABD ile ilişkileri düzeltme görüşü en üst düzeyde var olmakta ve o yüzden ise ABD ile diyaloga girmek için zaman zaman zemin yoklaması yapmaktadırlar.

Hatemi döneminde ABD'nin ekonomik kuşatması İran'ı sahip olduğu potansiyelleri gerçekleştirmesinden engel teşkil etmiştir. Bu dönemde İran, Dünya Ticaret Örgütü için adaylık başvurusunda bulunarak, devamlı ABD'nin veto engeli ile karşılaşmıştır. Dolayısıyla bu dönemde İran, uluslararası sisteme tam olarak entegrasyon sağlayabilmek için ABD ile olan ilişkilerinin normalleştirmek çabası içerisinde olmuştur.

Bu dönemde Hatemi'nin seçimleri kazandıktan sonra CNN'e verdiği demeç, ABD ile var olan gergin ortamın yumuşatılmasına ve ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik bir isteğin göstergesi olarak yorumlanmıştır. Daha doğrusu Hatemi konuşmasında Amerikan halkına sıcak mesajlar vererek, her iki tarafı düşmanlıkların sebebi olan davranışları tekrarlamamak için çağrıda bulunmuştur.³⁶ Böylece Hatemi CNN ile yaptığı bir röportajda, ABD ile İran arasındaki güvensizlik duvarının kırılmasını temenni ettiğini ortaya koymuştur. Ve ardından ise bu çağrıya en üst düzey cevap Dışişleri Bakanı Madeleine Albright tarafından "İran hazır olduğunda" iyi ilişkiler geliştirmeyi istedikleri şeklinde gelmiştir.

Bu dönemde Hatemi Tahran'daki muhafazakârları fazla öfkelenmeden, küçük adımlarla ABD ile ilişkileri düzeltme isteğinin sinyallerini vermiş ve ABD yönetimi ise bu isteğe karşılık vererek sembolik bir adımla Halkın Mücahitleri Örgütünü terörist gruplar listesine almıştır. Ancak İran ile ABD ilişkilerin seyri olumlu olmamıştır. Çünkü bu dönemde Amerikan yönetimi İran ile karşılıklı diyalogun başlayabilmesi için İran yönetiminin terörizme desteğinin son vermesini, Ortadoğu barış sürecine muhalefet etmemesini ve kitle imha silahlarının durdurulmasını ve imha edilmesini öne sürerek, İran yönetimi ise ilişkilerin gelişebilmesi için öncelikle Amerikan ambargosunun son bulması gerektiğini açıklamıştır.

2000 yılının Kasım ayında ise ABD'de yapılan cumhurbaşkanı seçimlerinde Yeni Muhafazakârlar olarak adlandırılan George W. Bush'un kazanması ile birlikte İran ile Amerika ilişkileri daha da gerginleşmiştir. Ardından ise 11 Eylül 2001'de New York'ta İkiz kulelere yapılan saldırı ile beraber ABD dünyada terörizmle mücadele etmek için BM

---

³⁶ Mehmet Durmuş, **Şahıtan...**, Türksam, 8 Aralık 2005.

Güvenlik Konsey'inden 1368–1373 sayılı kararları çıkararak terörizme destek veren ülkeler ile mücadele edilmesi gerektiğini savunmuştur. Böylece bu dönemde ABD cumhurbaşkanı Bush terörle mücadele ekseninde yaptığı “Ulusa Sesleniş” konuşmasında Kuzey Kore, İran ve Irak'ı isim vererek suçlamış ve gözdağı vermiştir. Hatemi ise Amerikan halkına başsağlığı dilerek ölenlerin yakınlarına başsağlığı dilemiştir ve ardından ise bu terörist saldırıyı şiddetle kınamıştır.

11 Eylül saldırısının ardından Amerikan Başkanı Bush, Irak, Kuzey Kore ve İran'ı teröre destek veren ülkeler olarak tanımlayarak, bu ülkelerin kitle imha silahlara yönelme faaliyetlerini devam etmeleri durumunda askeri bir harekâtın söz konusu olabileceğini açıklamıştır. Dolayısıyla zaten kötü bir seyir izleyen İran-ABD ilişkileri Bush'un bu tutumu ile birlikte daha da olumsuz bir seyre takip etmiş ve ardından ise İran'da yapılan cumhurbaşkanı seçimlerden sonra, radikal söylemleriyle öne çıkan Ahmedinejad'ın iktidara gelişiyle de gerginlik daha da artmıştır.

Görüldüğü gibi bu dönemde İran İslam Cumhuriyeti ABD ile sıkıntılı günler geçirmesine rağmen, 1989 yılından itibaren İran'da Refsencani'nin cumhurbaşkanlığına gelmesi ve ardından ise Hatemi'nin işbaşına gelmesi ile birlikte İran tarafından izlenen ılımlı politika sayesinde, İran-AB ilişkileri bir yakınlaşma içerisine girmiştir.

ABD tarafından İran'a karşı yürütülen izolasyon ve ambargo politikaya rağmen, AB ile ABD'nin İran'a karşı çözüme ulaşma yolları ve düşünceleri farklı olmuş ve AB, İran ile diyalog yolunun tercih edilmesini savunmuştur. Dolayısıyla AB, İran'a ciddi bir destek sağlayarak bunun altında yatan en büyük sebep ise AB ülkeleri ile İran arasındaki ekonomik iş birlik ve özellikle AB ülkelerin İran petrollerine olan bağımlılığı olmuştur. Böylece 1997 yılında Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle Refsencani döneminde gelişmeye başlayan İran-AB ilişkileri giderek genişlemiş ve özellikle ticaret ve enerji gibi birçok alanda önemli kararlar alınmıştır.

Hatemi'nin iktidara gelmesi ile birlikte Avrupa Birliği ülkelerinin İran'a bakış açıları olumlu yönde gelişmeye başlamıştır. Böylece AB ülkeleri Amerika'nın İran'ı yalnızlaştırma politikasını onaylamadıklarını açıklayarak, yeni yönetime olan güvenlerini dile getirmişlerdir. Dolayısıyla Hatemi döneminden İran açısında AB çok iyi bir ticaret ortağı haline gelerek ABD'nin ambargolarının yarattığı olumsuz atmosferi AB ile ilişkileri çerçevesinde aşmak hedeflenmiştir.

Mikenos davasından dolayı İran'ı terk eden AB büyükelçileri bu dönemde yani 1997 Sonbaharından itibaren İran'a geri dönerek yeniden göreve başlamışlar ve böylece İran-AB ilişkileri normal haline dönmüştür. Ayrıca İran'ın Ekim 1997'de Kimyasal Silahlar

Konvansiyonu'nu imzalaması sekiz AB ülkesi dışışleri bakanı tarafından takdirle karşılanmıştır. Bu olayların ardından ise AB'nin Şubat 1998'de Tahran ile üst düzey ziyaret yasağı ise kaldırılarak, Hatemi 1998 yılı Eylülünde BM Genel Kurulu toplantısı için New York'a giderek Salman Rüşdi olayının kapandığını ilan etmiş ve böylece İran-AB ilişkilerinde büyük bir mesafe kat edilmiştir.

Bu dönemde İran-AB arasında ilişkiler iyi bir düzeyde ilerleyerek, 1998 senesinde İran cumhurbaşkanı Fransa'ya davet edilerek 1999 senesinde Fransa'ya gitmiştir. Bu görüşmede İran, Fransa ile ortak bazı teknolojik işbirliğinden bahsederek petrol dışı ürünlerinin Avrupa'ya ihraç etmek konusunda da anlaşılmıştır. Bu görüşmede Hatemi bütün ülkeler ile iktisadi faaliyetlerden yana olduklarını ve hatta ABD ile bile bir sorunlarının olmadığını, onların İran'a ambargo uyguladığını açıklamıştır.³⁷

Bu dönemde İtalya Başbakanı 1999 yılında Tahran'a resmi bir ziyarette bulunarak ardından ise Hatemi İtalya gitmiş ve Floransa Üniversitesi'nde medeniyetler diyalogunu anlatmıştır. Ayrıca bu süreçte Avusturya ve Yunanistan Devlet Başkanları da İran'da resmi temaslarda bulunmuşlardır.

Bu dönemde Hatemi Almanya'ya resmi ziyaretlerde bulunurken, İran Dışışleri başkanı Kemal Harazi, Alman Dışışleri Bakanı ile görüşmüştür. Bu ziyarette Alman Dışışleri Bakanı "Amerika, İran ile Almanya ilişkilerinin görüşmesini engellemek için baskı yapmıştır" açıklamasında bulunmuştur. Bu açıklamanın ardından ise Hatemi, "Almanya, İran'ın yapılanmasında ve gelişmesinde önemli katkı sağlayabileceğini ve Almanya'ya karşı iyi düşüncelere sahip oldukları düşüncesini" açıklamıştır.

Bu dönemde Hatemi'nin Salman Rüşdü hakkındaki ölüm fetvasını kaldırmasından sonra İngiltere İran ilişkileri de yeniden kurulmuştur. Daha doğrusu İran ve İngiltere Dışışleri Bakanları, BM Genel Kurulunda, medeniyetler çatışmasını önlenmek için İslam dünyasının işbirliği yapması gerektiğini vurgulamışlardır. Ayrıca İngiltere Dışışleri Bakanı, yaptığı açıklamada İran ile işbirliğinin iyi sonuçlar vereceğini ifade etmiştir. Ayrıca bu görüşmede terörizmle mücadele gerekliliği konusunda da anlaşma yapılmıştır. Bu görüşmede Selman Rüşdi meselesi de konuşularak, İngiltere Dışışleri bakanı " ne ben ne Avrupa şirketleri Rüşdi'nin kitabının içeriğini onaylamıyoruz. Fakat inanıyoruz ki eğer bir kişinin bir düşüncesi varsa, onu özgür bir şekilde ifade etmeli" ifadelerinde bulunmuştur. Ardından ise bazı üst düzey İranlı yetkilileri İran İslam Cumhuriyeti'nin hiç kimseyi Rüşdi'yi öldürmek için göndermeyeceğini vurgulamışlardır. Böylece bu gelişmelerin ardında Britanya, İran ve AB

---

³⁷ Jeffrey Smith, Khatemi Eants to End Terrorism, Washington Post Staff Writer

arasındaki ilişkilerin düzelmesi için en önemli engel ortadan kalkmış ve İran, İngiltere ve AB arasında yeni bir dönem başlamıştır.

Bu dönemi kısaca gözden geçirirsek; bu dönemin sonuna kadar AB'nin İran politikası her zaman ABD'den farklı olmuştur. ABD'nin İran politikası ambargo uygulamak ve rejim değişikliği esasında şekillenerek, AB'nin İran politikası rejim değişikliği yerine iç ve dış politikada reform talebi temelinde şekillendirerek, uluslararası toplumdan dışlanacak bir İran'ın daha fazla radikalleşeceği düşünmüştür. Dolayısıyla AB, İran'a karşı ilişkileri durdurmak ve kurmamak yerine ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi yolunu seçmiş ve böylece İran ile diyalog kurarak İran'ı küresel sisteme entegre etmeye çalışarak, görelide olsa uluslararası toplumun denetimine almayı düşünmüştür. Özellikle bu dönemin sonuna kadar AB'nin İran'ın nükleer çalışmasına yönelik politikası bu çerçevede şekillenmiştir.

2.4.3. Bölge Ülkeleri İle İlişkiler

Muhammed Hatemi, Refsancani gibi bölgesel ittifaklara ve işbirliğine yönelerek, yapıcı üslubuyla başta Körfez ülkeleri olmak üzere tüm Müslüman ülkeler ile olumlu ilişkiler geliştirmeye çaba göstermiş ve böylece ulusal çıkarları koruyacak bir bölgesel sistem oluşturmaya çalışarak, bölgede önemli bir güç olma hedefinde olmuştur. Daha doğrusu Bu dönemde Hatemi iktidarı Arap ülkeleri ile ticari alanda ilişkilerin geliştirmeyi ve başta Suudi Arabistan olmak üzere birçok ülke ile karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleştirmiştir.

Bu dönemde, Hatemi 1997 yılının Aralık ayında Tahran'da yapılan İslam Konferansı Örgütü'nün sekizinci Zirve Konferansında yeni yaklaşımlarını anlatma fırsatı bulmuştur. Dolayısıyla bu konferans da Hatemi uzlaşmacı yaklaşımı sayesinde, İran, uluslararası toplum ve özellikle de komşu ülkeler tarafından olumlu tepkiler almıştır. Ayrıca konferans esnasında Dini Lider Hamaneyi'de İran'ın İslam ülkeleri için bir tehdit olmadığını ifade ederek, İran'ın uluslararası arenada bir askeri ve siyasi tehdit olarak algılanmak istemediğinin söyleyerek, İran'ın yeni dönemde dış politika bağlamında daha uzlaşmacı ve yumuşak bir tavır içerisine girdiğinin sinyallerini vermiştir.

Bu dönemde İran yönetimi, bölge devletleri ile çok taraflı iş birliğine önem vererek bölgesel politikalarda ciddi girişimlerde bulunmuş ve Batı'nın hakimiyeti altında olmayan bölgesel organizasyonlar yoluyla bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla bu dönemin Dış İşleri Bakanı Harazi, 1997 yılındaki Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda konuşmasında en büyük dış politika önceliklerinin komşu ülkelerle karşılıklı güven, barış ve işbirliği içerisinde olmak olduğunu ifade etmiştir.

Bu dönemde 25 yıldan sonra, yani devrimle birlikte Şah'ın Mısır'a sığınması ve ölümünden sonra bu ülkede gömülmesiyle kopan İran-Mısır ilişkiler yeniden kurulmuştur. Daha doğrusu 2003 yılı Aralık ayında Cenova'da yapılan bir BM toplantısında bir araya gelen Hatemi ve Mübarek arasındaki görüşmenin akabinde, Enver Sedat'ı öldüren Halit İslambuli'nin adını taşıyan Tahran'daki caddenin ismi sessizce İntifada olarak değiştirilerek, İran-Mısır ilişkileri yeniden kurulmuştur.³⁸

Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte İran'ın Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri olan ilişkileri daha hızlı bir gelişim içine girmiştir. Bunun en önemli örneğini de 1999 yılında Hatemi'nin Katar ve Suudi Arabistan ziyaretleri oluşturmuştur. Özellikle Suudi Arabistan ziyareti bu ülkenin İran'ın bölgedeki statükoyu bozmaya yönelik düşüncelerini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Ancak 1995–96 yıllarında Suudi Arabistan'daki ABD askeri tesislerine yapılan bombalı saldırıların İran tarafından yapıldığına yönelik görüşlerin sürmesi ikili ilişkilerde problem yaratmıştır.

11 Eylül 2001'de New York'ta İkiz Kulelere yapılan saldırı ile beraber, ABD'nin Irak'a saldırması, İran'ın en büyük bölgesel tehdit unsuru olan Irak'taki Baas rejiminin ortadan kalkması, İran için kayda değer bir sonuç olmuştur. Dolayısıyla Saddam rejiminin ortadan kalkmasıyla birlikte, İran bölgede önemli bir konuma yükselmek için Irak'ta İran yanlısı bir devletin kurulması için Irak'ta %60 civarındaki Şii nüfusunu yönetimin üst kademelerinde yer almaları için desteklemiştir. Böylece 1997 yılında Hatemi ile başlayan süreçte İran'ın Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerinde gelişmeler kaydedilmiş olsa da İran bölge ülkeleri açısından hala Şii'leri destekleyen bir ülke olarak algılanması, İran-Körfez ülkelerinin ilişkilerini sekteye uğratmıştır. Ve ayrıca Irak savaşından sonra ABD'nin bölgeye gelişi ve Ortadoğu'da güçlenmesi ve ardından ise bölge ülkelerinin ABD ile güvenlik, siyasi ve iktisadi konularda yakın işbirliği içerisinde olmaları da İran ile Körfez ülkelerinin ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

2.4.4. Türkiye İle İlişkiler

Hatemi'nin İran'da iktidara gelmesi, Türkiye'de İslami kimliği ile ön plana çıkan Refah-Yol hükümetinin sancılı bir süreçten sonra tasfiye edildiği döneme denk gelmiştir. Böylece Refsencani yönetiminin son günlerinde gerginleşen iki ülke ilişkileri Hatemi döneminde sıkıntılı başlamıştır.

---

³⁸ "Iran and Egypt to Resume Ties, <http://www.guardian.co.uk/international/story/0,1117420,00.html>"

Hatemi'nin iş başına gelmesi ile birlikte, İran'ın yapıcı üslubuyla beraber Türkiye-İran ilişkilerinin iyi bir düzeyde ilerlemesi düşüncesi güç kazanmıştır. Ancak 1997 İslam Konferansı Örgütünün Tahran zirvesinde İranlı ve Arap temsilcilerin Türkiye'yi Kuzey Irak'taki operasyonlar ve İsrail ile işbirliği nedeniyle kınama ifadeleri Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

Refsencani döneminin son günlerinde, İran büyükelçisi Bagheri'nin Refah Partisi tarafından Sincan'da tertip edilen Kudüs gecesinde Türkiye'nin İsrail ile münasebetleri nedeniyle Türkiye'yi suçlayıcı bir konuşma yapması, iki ülke büyükelçilerinin karşılıklı olarak geri çekilmesi neden olmuştur. Ancak Hatemi'nin iktidara gelmesi ile birlikte kesilen diplomatik ilişkiler bir yıl aradan sonra yani 14 Mart 1998'de tekrar başlamış ve iki ülke arasındaki ilişkiler normalleştirilmiş ve karşılıklı olarak yeni büyükelçileri atama kararı alınmıştır. Ardından ise 16 Mart 1998'de, Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Katar'daki Dışişleri bakanları toplantısında İranlı meslektaşları Kemal Harrazi ile PKK terörist hareketine karşı ortak hareket etme ve bu doğrultuda işbirliğinin bütün alanlarda geliştirilmesi kararı almışlardır.

Bu dönemde Nisan 1999'da İslamcı bir kadın olan Merve Kavakçı milletvekili seçilerek, meclisteki yemin törenine başörtülü olarak katılmıştır. Türk kamuoyu bu konuyu İran'la bağdaştırarak, Başbakan Bülent Ecevit ise yaptığı basın açıklamasında; İran yönetimi ideolojisini Türkiye'ye ihraç etmeye çalıştığını ve Merve Kavakçıyı ayrılıkçı gruplar ile fundamentalist örgütlerin desteklediğini söylemiştir. Ancak İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi bu tepkiler üzerine Ankara'ya iki ülkenin gelişmekte olan ilişkilerine gölge düşürecek açıklamalar yapmaktan kaçınması çağrısında bulunmuştur.

Bu dönemde 6 Şubat 2001'de, milliyetçi bir kişiliği olan eski İçişleri Bakanı Meral Akşener, basına yaptığı açıklamalarında, Türkiye ile Azerbaycan'ın birleşmesi gerektiğini savunmuştur. Akşener'in ifadeleri, İran tarafından çok soğuk bir şekilde karşılanmıştır. Ancak 12 Şubat'ta Tahran'a giden İsmail Cem konuşmalarını güvenlik ve ticaret konusu üzerinde yoğunlaştırarak: Güvenlik konusunda Ankara'nın, Tahran'ın hala PKK'yı ve muhtemelen Hizbullah'ı desteklediğinden ve İran Hükümeti'nin, meclisin Ermeni soykırımı hakkında bir bildiri çıkarmasına izin verdiğinden şüphelendiğini belirtmişti. Ayrıca Cem, İran'ın, hala Ermenistan'ı ve onun Azerbaycan topraklarının %18-20'sini işgal etmesini desteklemesinden ve İran ile Rusya arasındaki yakın savunma ilişkilerinden rahatsız olduğunu belirtmişti.

Bu dönemde Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 17 Haziran 2002 tarihinde İran'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede İran Cumhurbaşkanı Hatemi, Türkiye'nin

en hassas olduğu konuda, teröre karşı mücadelede çok net mesajlar vermiştir. Türkiye cumhurbaşkanı Sezer bu ziyarette “Türkiye’nin diğer komşularıyla olduğu gibi İran ile de karşılıklı olarak içişlerine karışmama temelinde, ticari, ekonomik ve siyasi ilişkileri ilerletme konusunda kararlı olduğunu” dile getirerek, İran Cumhurbaşkanı Hatemi de, “güvenliğe muhtaç iki uygar ülke olarak içişlerine karışmama ve karşılıklı saygı temelinde ilişki talep ettiklerini” söylemiştir.

Bu dönemde ABD’nin Türkiye ile yaptığı görüşmeler, İran tarafından endişe ile karşılanarak, İran’ın Ankara Büyükelçisi Firuz Devletabadi, basına yaptığı açıklamasında, ABD’nin Irak’a düzenleyeceği operasyon hakkında ABD’yi uyarmakla birlikte, Türkiye-İran işbirliğinin bugün ve gelecekte, bölgenin belirleyici faktörü olabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca İran büyükelçisi, ABD’nin Irak’ta uzun süre kalmasından İran ile Türkiye’ye yeni bir komşu konumuna gelecek olmasından rahatsızlık duyarak, basına yaptığı açıklamada “biz komşuları severiz ama meşru olmaları koşuluyla” diyerek bunu belirtmiştir.

Bu dönemde Türkiye’nin iç siyasetinde meydana gelen gelişmeler, 3 Kasım 2002 seçimlerinde AKP hükümetinin tek parti olarak iktidara gelmesi ile sonuçlanmıştır. Böylece hem Hatemi iktidarının ve hem AKP hükümetinin ılımlı muhafazakâr kimlikleri olduğundan dolayı İran-Türkiye ilişkileri gelişmiştir. Bu dönemde ABD’nin Irak’a saldırmasının ardından İran’a yönelik tehditler artırılmış ve ABD ve İsrail’in, İran’a karşı saldırı operasyonu gündemde olmasına rağmen Türkiye ve İran’ı birbirine yakınlaştırmıştır. Ayrıca bu dönemde, İran’da yabancı yatırıma ilişkin prosedürler basitleştirerek ticari engeller hafifletilerek İran-Türkiye arasında karşılıklı ticari ilişkiler suretle gelişmiştir.³⁹ Böylece bu dönemde İran yönetimi Türkiye ile doğalgaz ticaretini geliştirerek ve teröristleri Türkiye’ye iade etmeye çalışmıştır.

Bu dönemde Türkiye başbakanı Tayyip Erdoğan Temmuz 2004’te İran’a ziyarette bulunarak, iki ülke arasında güvenlikle ilgili bazı önemli adımlar atılmıştır. Bu ziyarette İran, PKK’yı terör örgütü olarak kabul ederken, Türkiye’de İran rejimine karşı Irak üzerinden mücadele veren Halkın Mücahitleri Örgütü’nü yakın takibe alıp istihbarat bilgilerini paylaşmayı kabul etmiş ve terörle mücadelede işbirliği konusunda iki ülke arasında mutabakat zaptı imzalanması kararlaştırılmıştır.

---

³⁹ “Arzu Celalifer, “Türkiye-İran İlişkilerindeki Dönüm Noktaları ve Son Gelişmelerin Deđerlendirilmesi”, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yazarlar.php?type=13&id=92>.”

2.5. AHMEDİNEJAD DÖNEMİ

2.5.1. Ahmedinejad Dönemi İran'ın İç Politik Durumu ve Dış politikada Tutum

Bu döneme kadar iktidarda bulunan Refsancani ve Hatemi, ülkenin uluslararası alanda düştüğü yalnızlık konusundaki çözümleri; içte demokrasi, dışta ise başta Batılı ülkeler olmak üzere dünya ülkeleri ile uyumlu olmak olmuştur. Özellikle Hatemi iç politikada demokratikleşme ve dış politikada ise tansiyonu düşürme ve medeniyetler diyalogu söylemi ile İran'ın dünyaya entegre olması yönünde bir politika izlemiştir.

17 Haziran 2005 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yarışan tüm adaylar, kadın ve gençlerin talepleri, demokratikleşme ve kısıtlanmış özgürlüklerinin artırılması, azınlıkların siyasi katılım hakları, enflasyon, işsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve daha doğrusu ekonomik sorunları, bozulan uluslararası ilişkilerin iyileştirilmesi ve dünya ile entegrasyon konuları seçimi sırasında gündeme getirmişlerdir.

İran İslam Cumhuriyetinde 2005 yılında cumhurbaşkanı seçimlerin sonucunda, Hatemi'nin sekiz sene cumhurbaşkanlığından sonra Ahmedinejad işbaşına gelmiştir. Böylece İran içinde pek tanınmayan, seçimler öncesinde kendine pek şans verilmeyen Ahmedinejad, iktidara gelişi ile birlikte yürütmeyi ele geçirerek, yasama ve yargı güçlerini elinde bulunduran muhafazakâr kesim ile birlikte ülkede siyasi iktidarı bütünüyle kendi ellerinde toplamışlardır. Ardından ise Ahmedinejad din adamı olmamasına karşın en tutucu din adamından bile daha muhafazakâr olduğunu göstererek önceki cumhurbaşkanlıkları sürecinde açılan reform defterini tamamen kapatmıştır.

Ahmedinejad'ın iktidara gelmesiyle birlikte İç politika bağlamında reformcu kesim iktidar alanından dışlanarak İran'da reformcu ve muhafazakârların oluşturduğu ikili yönetim sona ermiş ve ardından ise yargı, yasama ve yürütme erkleri bütünü ile radikal muhafazakârların eline geçmiştir.

Ahmedinejad'ın dört sene cumhurbaşkanlığının bitmesinin ardından 12 Haziran 2009 tarihinde yeniden cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleşmiş ve bu süreçte önceki cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, devrimin ilk yıllarında başbakanlık yapmış olan Musevi, iki dönem Meclis Başkanlığı yapmış olan Kerrubi ve geçmiş dönemlerde Devrim Muhafızları Ordusu'nu komuta etmiş olan Muhsin Rezai olarak ikisi muhafazakar diğer ikisi ise reformist olan dört aday arasında rekabet yaşanmıştır.

2009 cumhurbaşkanı seçiminde reformist kanadın öne çıkan ve en güçlü adayı Musevi olmuştur. Ancak bu süreçte yani seçime hazırlık sürecinde daha önce görülmeyen televizyon ve radyo programlarında adayların mevcut yönetime karşı söylemleri ve ayrıca birbirlerine

karşı sert eleştiriler seçime katılım oranını oldukça yükselmiştir ve daha önceleri oy vermeye yanaşmayan sessiz kitlenin büyük bir kısmını seçime katılmasını yol açmıştır.

Bu dönemde en önemli husus seçime katılan dört adaydan üçünün ortak noktası Ahmedinejad Hükümeti'ni ağır şekilde eleştirmek ve köşeye sıkıştırmak olmuştur. Ancak Ahmedinejad dini lider Ayetullah Hameneyi'nin ve ayrıca Anayasa Koruyucular Konseyinin desteğine arkasına alarak yeniden 2009 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Ardından ise diğer adaylar şiddetli itirazlar yaparak seçimlerin Ahmedinejad yararına Devrim Muhafızları Ordusu'nun etkisinden bahsetmişlerdir.

Oyların açıklanmasından sonra iki reformist aday Kerrubi ve Musevi, seçimin iptal edilmesini ve muhafazakâr aday Rezai oyların yeniden sayılmasını talep etmişlerdir. Ardından ise Musevi yayınladığı bir bildiri ile yönetimden seçim sonuçlarını protesto etmek için planlanan yürüyüşler için izin talep etmiştir ancak bu süreçte İçişleri Bakanlığı'ndan onay çıkmamasına rağmen Tahran'da büyük bir yürüyüş gerçekleştirilmiştir. Ve böylece Devrim Muhafızları göstericileri bastırmayı çalışmakla beraber geniş çaplı bir tutuklama operasyonu gerçekleştirilmiş ve siyasi alanda faaliyet gösteren birçok gazeteci ve akademisyen gözaltına alınmış, yabancı medya sorumlularının faaliyetleri durdurularak ülkeden çıkartılmış ve internete yönelik yoğun bir sansür ve filtreme operasyonu gerçekleştirilmiştir.

Bu dönemde İran'ın dış politikasına ele aldığımızda Ahmedinejad dış politikada pragmatist tutumun iflas ettiğine inanan bir akıma mensup olmakla birlikte, bu dönemde İran Batı ile pragmatist uyum geleneğinden kopmaya başlamıştır. Böylece Ahmedinejad pragmatist düşünceye sahip kadroları tasfiye ederek, dış politikada farklı bir bakış açısı geliştirilmeye çalışmıştır. Daha doğrusu Ahmedinejad işbaşına gelmekle birlikte dış politikada tansiyonu düşürme politikası bir kenara bırakılarak, İran'ın dış politikasında uzlaşmacı üslup yerine sertliğe dayalı bir yaklaşım sergilenmiştir. Böylece Ahmedinejad cumhurbaşkanı seçilerek, bu seçimin yeni bir İslam Devrimi olarak nitelendirmiş ve ardında ise İsrail yeryüzünden silinmelidir diyerek, İran'da önceki cumhurbaşkanların Batıyla pragmatist uyum geleneği tamamen kopmaya başlamış ve Hatemi tarafından Batıyla yakınlaşmak için üretilen medeniyetler diyalogu tezi rafa kaldırılmıştır.⁴⁰

Ahmedinejad döneminde İran'ın dış politikasından dile getirilen radikal söylemler, devrim sonrası Humeyni dönemini hatırlatmıştır. Humeyni birçok İslam ülkesindeki rejimleri meşru görmeyerek bu ülkelere devrim ihraç edilmesi düşüncesinde olmuş ancak Ahmedinejad yönetimi Humeyni'den farklı olarak, Batı karşısında daha iyi direnebilmek için İslam ülkeleri

---

⁴⁰ Arif Keskin, "Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejad ve Radikal Muhafazakâr Akım", *Stratejik Analiz*, Sayı 69, Ocak 2006, s.59

ile iyi ve yakın ilişki kurma eğiliminde olmuştur. Böylece Ahmedinejad yönetiminde, İran'ın dış politikası Humeyni dönemine ait dış politika ile benzerlik arz etmesine rağmen bazı noktalarda farklılıklar göstererek, Humeyni döneminde İslam ülkelerindeki rejimlerin meşru kabul edilmemesine karşın, Ahmedinejad tarafından mevcut konjonktür dikkate alınarak böyle bir söylem gerçekleştirilmemiştir. Dolayısıyla bu dönemde Ahmedinejad yönetimin radikalleşme gündeminde İslam ülkelerinden ziyade ABD, AB ve İsrail öncelikli bir konuma sahip olmakla birlikte⁴¹ İran yönetimi, İslam dünyasında ABD karşıtlığını güçlendirmeye ve kendi sorununa ideolojik bir temel kazandırmaya çalışmıştır.

Ahmedinejad döneminde İran'ın dış politikası saldırgan ve sertleşerek, İran kendini her zaman ABD ve onun bölgedeki en büyük müttefiki İsrail'in hedefi olarak görmüştür. Dolayısıyla bu dönemde İran, Batıya verilecek her tavizin başka tavizleri doğuracağını, verilen tavizlerin kendi bekalarını sağlamayacağını inanmıştır. Böylece İran'ın yeni dönemdeki dış politikası "güçlü gözükme, saldırgan olmak ve krizi farklı bir krize tırmandırarak çözmek" olmuştur.⁴² Bu doğrultuda ise Ahmedinejad iktidarı, Ortadoğu'da Şii potansiyelini kullanmakla birlikte nükleer silah elde etmek, füze teknolojisini geliştirmek ve İsrail ve ABD'ye karşı, sonsuz bir koruma kalkanı elde etmek istemiştir. Ayrıca bu dönemden itibaren ise İran, Batı karşısında diplomasinin yanında askeri açıdan da hazırlanmaya çalışmıştır.

Ahmedinejad'ın dış politika öncelikleri; Irak'taki farklı aktörlerle irtibatla olmak, Suudi Arabistan'la gerilimi azaltmak, Orta Asya ve Kafkasya'da etkinliği artırmak, Çin ile işbirliği yapmak, HAMAS üzerinden Filistin siyasetinde etkili olmak, Suriye ile beraber bölgede Amerikan karşıtı bir eksen oluşturmak, Lübnan Hizbullah'ı ve benzeri örgütlenmelerle ilişkileri devam ettirmek şeklinde olmuştur. Bu nedenle ise Birleşik Devletler Ulusal Savunma Bakanı Condoleezza Rice İran'ı terörizmin merkez bankası olarak tanımlayarak,⁴³ İran'ın özellikle Lübnan ve Filistin'de başta Hizbullah olmak üzere diğer terörist gruplara destek verdiği dile getirilmiştir.

Ahmedinejad dış politikada izlediği radikal politikalarla, bu süre zarfında, İran'ın nükleer enerji dosyası BM Güvenlik Konseyine devredilmiş ve böylece dört kez İran'ın aleyhine karar ve yaptırımlar çıkmıştır. Ayrıca bu dönemden itibaren Uluslararası Atom Enerji Kurumu İran'la ilgili sürekli raporlar hazırlayarak İran rejiminden nükleer enerji programıyla ilgili

---

⁴¹ Keskin, **Devrim İçinde...**, s.59

⁴² Keskin, **Devrim İçinde...**, s.59.

⁴³ Greg Burn, "State Sponsors: Iran", 13 Octbr 2011.

daha detayli bilgiler verilmesini ve ayrıca şefaf olmalarını istemiştir. Ancak İran rejimi Uluslararası Atom Enerji raporlarını ve ayrıca BM Güvenlik Konseyin kararlarını hiçe sayarak tam hızla nükleer programını ileriye götürmüştür. Ve böylece her gün İran'a karşı yeni ambargo kararları onaylanarak halkın ekonomisi sekteye uğramış ve zaman içinde hükümet iç politikada başarısız olması ile beraber dış politikada izlediği radikal politikalarla Batı dünyası ile sorunları artırarak her zaman İran'a karşı savaş senaryolarını gündemde olmasına neden olmuştur.

Ahmedinejad'ın sekiz sene hükümetine kısaca bakarsak; Ahmedinejad sosyal adalet sloganı ile işbaşına gelerek ve ülkede yolsuzlukla mücadele edeceğini vaat ederek ancak sekiz sene işbaşında olmasına rağmen dış politikada izlediği radikal politikalarla beraber BM'lerden her gün ambargo kararları onaylanarak halkın ekonomisi sekteye uğramış ve zaman içinde hükümet iç politikada başarısız olması ile beraber dış politikada izlediği radikal politikalarla ülkede enflasyonun artmış ve böylece ülkenin ekonomisi çöküntüye uğratmıştır. Ancak Ahmedinejad yalnız başına ülkeyi krize sokacak kararları alma yetkisine sahip olmamıştır. Çünkü önceki bölümlerde de söylediğimiz gibi gerek İran anayasası gerekse İran'ın gerçek siyasal yapısı Cumhurbaşkanına ülkeyi iç ve dış politikada yaşamsal krize sokacak kadar yetki tanımamaktadır.

2.5.2. ABD ve AB ile İlişkiler

11 Eylül olaylarının ardından, ABD'nin Afganistan'ı işgalinin ve Sünni Taliban yönetiminin devrilmesi planının gerçekleştirilmesi, ABD ve İran birbirleri ile işbirliği yapmaya yaklaşmışlardır. Ancak bu dönemde ABD'nin Irak'ı işgal etmesi ve İran'la komşu olması, İran'ın Irak'taki nüfuzunun artması ve ayrıca muhafazakâr akımdan sayılan Mahmut Ahmedinejad'ın İran Cumhurbaşkanı seçilmesi, ABD'nin İran'la olan ilişkisini olumsuz yönde etkilemiştir.

Ahmedinejad önceki cumhurbaşkanların tersine ABD ve Batı ile ilişkiler hususunda isteksiz görünerek ve İsrail haritadan silinmelidir diyerek, Batı dünyası özellikle ABD tarafından kaygıyla karşılanmıştır. Ardından ise Ahmedinejad yaptığı açıklamalarla birlikte nükleer programının devamı hususunda ısrarlı davranarak, ABD'ye İran'ın nükleer çalışmalarına şiddetle karşı çıkmış ve böylece iki ülke arasındaki ilişkiler gerilmiştir.

İran'ın nükleer çalışmaları ve nükleer silaha sahip olması, Amerika'nın Ortadoğu politikasına ve İsrail'in konumuna, ciddi bir biçimde tehdit sayılmış ve özellikle bu faaliyetler İsrail için kabul edilemez olarak sayılmıştır. Dolayısıyla İran'ın bu dönemki yoğun nükleer çalışmalarından dolayı, İsrail kendi konumunu güvence altına almak için ABD'ye, İran'a

karşı sert önlemler alması için baskı yapmış ve ABD ise bu baskılar karşısında İsrail'in bölgedeki güvenliği için askeri seçeneklerin masada olduğuna bu dönem sık sık dile getirmiştir.

ABD'de Obama'nın iktidara gelmesi ile birlikte, ABD'nin dış politikada değişikliğe gidileceği düşüncesi güç kazanmıştır. Çünkü seçim kampanyası boyunca Obama, Bush'un, askeri güce öncelik veren politikalarını eleştirerek, ABD'nin diplomatik, iktisadi ve siyasi araçları kullanması gerektiğini vurgulamıştır.

Obama'nın iktidara gelmesi ile birlikte ABD, İran'a karşı politikalarında bazı basit değişiklikler yapmıştır. Obama İran'ı, Bush'un 'kötülüğün eksenini' olarak nitelendirdiği ülkeler içinden saygı çerçevesinde yaklaşması gereken ülkelere arasına getirmiştir. Obama, başkanlık görevine başladıktan kısa bir süre sonra, Al-Arabiya televizyonuna bir röportaj vermiştir. Röportajında Obama şu cümleleri kullanmıştır: 'Eğer İran gibi ülkeler yumruk şeklinde ellerini açmak istiyorlar ise, her zaman bizim elimiz onlara uzanacaktır'. Ayrıca Obama, ilerleyen zamanlarda İran ile masaya oturup yüz yüze konuşabileceklerini belirterek, ABD'nin İran politikasına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bunu arkasından ise Obama bir basın açıklamasında İran kültürünü överek ve İranlı bir şairden alıntılar yaparak az da olsa Farsça konuşmuştur. Başkan Obama, dürüst ve karşılıklı saygı çerçevesinde gelişecek, ABD-İran ilişkilerinin terörle ya da silahlarla değil, barışçıl çabalarla mümkün olabileceğini belirterek, Bush'un aksine İran İslam Cumhuriyetini, İran halkını ve rejimini önemsemesinin altını çizmiştir. İran İslam Cumhuriyeti ve özellikle dini lider Hameneyi ise bu açıklamalara olumlu yanıt vermiştir.

Haziran 2009'daki İran Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra yani Ahmedinajd'ın ikinci kez cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile birlikte Ahmedinejad'ın yeniden kazanmasına karşı protesto gösterileri düzenlemiş ve yönetim bu gösterileri güçle bastırarak, protestocuların yargılanması ve bazı göstericilerin idam edilmesine karar vermiştir. Böylece İran yönetiminin bu tavrı ve gösterilerin ve katılan göstericilerin, batı tarafından desteklendiğini ifade edilmesi Washington'un Tahran Politikasında bir soğukluğa neden olmuştur. Bu süreçten sonra ise ABD-İran ilişkileri gün geçtikçe gerginleşerek ABD askeri müdahale seçeneğinin her zaman masa üzerinde olduğunu açıklamıştır.

Görüldüğü gibi İran, ABD ile ilişkileri gün geçtikçe kötüye gitmesine rağmen, AB ile 1989 yılından itibaren izlenen ılımlı politika vasıtasıyla bir yakınlaşma içerisine girmiştir. Böylece ABD zaman zaman askeri seçeneği düşündüğünü dile getirirken, AB, İran ile diyalog yolunun tercih edilmesini savunmuştur. Ancak 2005 senesinde Ahmedinejad cumhurbaşkanı seçilmesi ve yapmış olduğu radikal söylemler ve izlemiş olduğu politikalar ile birlikte, AB

tarafından izlenen uzlaşmacı tutumun yaramadığını ortaya koymuştur. Daha doğrusu AB devletleri ABD'nin İran'a karşı çıkmasına rağmen özellikle 1990'lardan sonra İran ile ticari ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca 1990'larda İran'ın nükleer programı ABD'nin temel endişesi iken, AB ülkeleri bu döneme kadar İran'ın nükleer politikalarına öncelik vermemişler ve daha çok karşılıklı ticaret ve enerji mevzularına odaklanmışlardır. Ancak bu dönemde Ahmedinejad'ın sert ve saldırgan politikasının ardından, AB, İran'ın nükleer programı hakkındaki endişelerini ortaya koymuş ve ABD gibi İran'ın nükleer politikaları konusunda hassas bir yaklaşım içerisine girmeye başlamıştır.

Bu dönemde Almanya'da Angela Merkel'in işbaşına gelmesi ile birlikte Amerikan Başkanı George W. Bush ile birçok noktada paralel düşünen Merkel Batı dünyasını bir aile olarak görmüş ve İran'ın Batı dünyasını birleştiren açıklamalarına en az Bush kadar tepki göstermiştir. Merkel göre İran Batı'yı tehdit etmekle birlikte bu tehditler ile nasıl mücadele edileceğine Avrupa ve Amerika birlikte karar verebileceğinin kanaatinde olmuştur. Ayrıca bu süreçte Fransa Dışişleri Bakanı 2005 Temmuz ayında ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ile görüşmesinde, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasının önemli olduğunu ve AB adına İran'ın nükleer faaliyetlerini sürdürmesinin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla Refsencani sonrasında izlenen ılımlı politika sonucu İran ile yakınlaşma içerisinde olan AB, Ahmedinejad tarafından yapılan radikal açıklamalar sonucunda İran'a karşı politikalarında ABD yanlısı bir tutum sergilemeye başlamış ve AB İran'ın nükleer silahlanma girişimleri karşısında ABD ile birlikte hareket ederek, bu durum İran'ı uluslararası güçler dengesinde yalnız bırakmıştır.

2.5.3. Türkiye İle İlişkiler

Bu dönemde Ahmedinejad'ın sert söylemleri Türkiye tarafından dikkatle izlenmiş ancak bu söylemler iki ülke arasındaki ticari ilişkileri fazla etkilememiştir. Çünkü iki ülkenin coğrafi konumunu göz önüne aldığımızda, doğal gaz tüketiminde tüketici bir ülke konumunda olan Türkiye Cumhuriyeti doğal gaz gereksinimini en uygun ve en güvenilir şekilde karşılayabileceği kaynağı İran olarak görerek, İran İslam Cumhuriyeti ise toplam ihracatının önemli bir bölümü petrol ve doğalgazdan oluşarak ve ayrıca ABD'nin ambargosuna karşı petrol dışı ürünler alanında ihracatını geliştirmek için Türkiye'nin en elverişli ülke olarak görmüştür. Dolayısıyla İran ile Türkiye ilişkilerinin en kötü durumda olduğu kriz dönemlerinde bile her zaman ticari ilişkiler devam etmiştir.

Bu dönemde İran'da işbaşına gelen yeni yönetim, Ortadoğu'da barışın ve güvenliğin tesis edilmesine oldukça önem vererek Türkiye ile yakın bir ilişki kurmuştur. Dolayısıyla 2005 yılı

Ağustos ayında İran ile Türkiye arasında sınır köylerindeki sorunların giderilmesi, kaçakçılığın önlenmesi ve sınır güvenliğinin sağlanması konularını içeren bir protokol imzalanmıştır.

Bu dönemde İran İçişleri Bakanı Abdulvahid Musavi Lari, PKK konusunda Türkiye ile işbirliğine gidebileceklerini söyleyerek, İran'da bir PKK kampı ya da oluşumunun olmadığını ve bunu tamamen engellediklerinin belirtmiştir. Ayrıca Kuzey Irak'taki Kürt federasyon ve PKK ilişkisini de desteklediğini vurgulayan Bakan, Türkiye'ye PKK konusunda yardıma hazır olduklarının altını çizmiştir. Böylece PKK sorunu önceki dönemlerde olduğu gibi Ahmedinejad döneminde de Türkiye-İran ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir faktör olmuştur.

Bu dönemde PKK'nın İran kolu PJAK'ın İran Kürtleri içerisinde huzursuzluğa neden olması İran'ın PKK'ya karşı görüşlerini değiştirmiştir. ABD'nin İran'a müdahale etme niyetini açıkça ifade ettiği dönemde, PJAK İran'da terörist eylemlerde bulunmuştur. Dolayısıyla ABD'li komutanların bu örgüt yöneticileri ile görüşmeleri, İran'ı PKK'ya karşı Türkiye ve Suriye ile işbirliğine yöneltmiştir. Böylece PKK konusunun bu dönemde kadar İran ve Türkiye ilişkileri için bir çatışma alanı oluştururken 2000'li yıllarda bir işbirliği alanına dönüşmeye başladığı görülmüştür.

Bu dönemde İran'ın Ankara Büyükelçisi; PKK ile mücadelede Türkiye ile işbirliği içinde olduklarını, Türkiye'nin güvenliğinin İran'a, İran'ın güvenliğinin Türkiye'ye ait olduğunu ifade ederek ne kadar sağlam bir temelde anlaşıldığının altını çizmişti. Ayrıca bu dönemde Ahmedinejad, 2 Mart 2008'deki Irak ziyaretinin ilk gününde, Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi Başkanı Şii lider Abdül Aziz el Hekim ile birlikte yaptığı basın toplantısında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Irak'ın kuzeyine yönelik sınır ötesi harekatı konusundaki bir soruya verdiği cevapta, terör örgütü PKK ve PKK'nın İran'daki kolu olan PJAK ile savaşmak için Türkiye, İran ve Irak hükümetleri arasında işbirliği yapılması gerektiğini belirterek bu konudaki tavrını açıkça sergilemiştir.

Bu dönemde İran'ın nükleer programına, dünya kamuoyunu tepki vermesine rağmen Türkiye bu faaliyetleri kendisi için bir tehdit unsuru olmadığını söylemiştir. Daha doğrusu Türkiye İran'la olan ekonomik ilişkilerine herhangi bir zarar gelmemesi için İran'ın nükleer faaliyetine karşı açıklamalarda bulunmayarak İran'ın nükleer faaliyetini kendisi için bir tehdit olarak yorumlamamıştır. Ayrıca bu dönemde Türkiye, nükleer programı ile ilgili sorunun giderek tırmanması üzerine İran'ı, bu konudaki sorunları açık bir şekilde çözüme kavuşturmaya çağırmıştır.

Türkiye 2009 senesinde İran'ın nükleer meselesinde, İran ve 5+1 ülkeleri arasında arabuluculuk rolünü üstlenmek istemiş ve İran'ın nükleer programına destek vererek batının İran'a yönelik tutumunu eleştirmiş ve İran'a karşı herhangi bir askeri müdahaleyi çılgınlık olarak nitelendirerek tasvip etmemiştir. Aslında 2009 senesinde UAEA Başkanı Muhammed El Baradey İran nükleer krizinin çözümü hususunda ilginç bir öneriyi ortaya atarak, İran'ın Türkiye'ye güvendiği fikrinden hareket ederek İran'ın kaygı unsuru teşkil eden düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumunu Türkiye'ye göndermesini önermiştir. Rusya ve ABD tarafından da desteklenen bu öneriyi Türkiye ise sıcak yaklaşmış ve kendisinden istendiği takdirde bu rolü üstlenebileceğini açıklamıştır. Böylece Türkiye'de uranyum zenginleştirmek konusunda gerekli teknik altyapı mevcut olmadığından, İran'dan gelecek olan uranyumun yakıtı dönüştürülmesi için öncelikle Rusya ve Fransa'ya gönderilerek yakıtı dönüştürülmesi daha sonra da Türkiye'ye gelerek depolanması üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Böylece bu önerinin hayata geçmesi durumunda hem İran kendisine gönderilecek olan yakıtın garantiye alınması hususunda rahatlayacaktı ve hem Batı dünyası zenginleştirilmiş uranyumun İran dışına çıkarılmasından dolayı memnuniyet duyacaktı.⁴⁴

Bu dönemde Türkiye İran ile ABD ve AB ülkeleri arasında İran'ın nükleer meselesinin çözümlenmesi için ev sahipliği yapmıştır. Ve böylece İran, Türkiye ve Brezilya bir takas anlaşması yaparak İran'ın nükleer krizini çözümlenmesini istemişlerdir. Ancak bu takas anlaşması gerçekleşmemiş ve nükleer program konusu Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad arasında görüşmelerin gerçekleşmesine rağmen taraflar arasında mutabakat sağlanamamış ve görüldüğü gibi İran'ın Nükleer meselesi ise hala günümüze kadar devam etmektedir.

Son dönemde İran ile Türkiye'nin ilişkilerini olumsuz etkileyen en önemli gelişme ise Suriye'deki Arap Baharı ekseninde değişim ve bu doğrultuda Türkiye'nin Temmuz 2011'den itibaren Suriye yönetimini suçlamaya başlaması olayı olmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin Suriye'ye karşı tavrı sertleştikçe İran İslam Cumhuriyeti Beşar Esat ve Suriye rejiminin yıkılışını kendilerinin kırmızı çizgileri olduğunu ifade etmiştir. Daha doğrusu Suriye sorunu ortaya çıktıktan sonra Türkiye Beşar Esat rejimin ortadan kalmasını savunurken İran İslam Cumhuriyeti Suriye'deki Alevi rejimini Ortadoğu'da kendi dostu olarak savunmaya başlamış ve böylece Türkiye ve İran ilişkileri her iki ülkenin kendi iradeleri dışında kötüleşmeye doğru ilerlemiştir.

---

⁴⁴ Arif keskin, "Nükleer Takas Anlaşması'nın Kapsayıcılık sorunu".

Suriye sorunu bağlamında İran'ın dini lideri Ayetullah Ali Hameneyi'nin askeri danışmanı Orgeneral Yahya Rahim Safevi Türkiye'nin İsrail çıkışlarının siyasi bir gösteriden başka bir şey olmadığını ve Türkiye'nin İsrail'e karşı çıkışının gösteriden ibaret olduğunu ileri sürerek, Türkiye-İsrail ilişkilerinin perde arkasında devam ettiğini söyleyerek Türkiye'ye sert tepki vermiştir.⁴⁵ Ayrıca bu süreçte İran'ı rahatsız eden bir diğer gelişme ise Türkiye'nin Suriyeli muhaliflere verdiği desteği olmuştur. Suriyeli muhaliflerin İstanbul'da ofis açmaları için Türkiye'den 3 Ekim 2011'de gereken izinin verilmesi, Suriye "Ulusal Konseyi" ya da "Milli Meclisi ile 190-230 arasında üyesi bulunduğu ileri sürülen "Kurucu Kongre" de Türkiye'de faaliyetlerine başlaması, Suriye'deki Esad rejimine yönelik Türkiye'nin karşı tutumu da Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

Bu dönemde Başbakan Erdoğan, Eylül 2011'de ziyaret ettiği Mısır'daki konuşmasında laiklik konusuna ağırlık vererek beyanata bulunmuştur. Ancak İran'ın lideri Ayetullah Hameneyi 18 Eylül 2011'de Tahran'da ki "Uluslararası İslami Uyanış Konferansı" sırasında "Katil Amerika, NATO, İngiltere, Fransa ve İtalya'ya asla güvenmeyin, bunlar sizleri soymak için topraklarınızı uzun süre paylaştılar. Onlardan korkun ve gülümsemelerine kanmayın. Bu gülümsemelerin arkasında ihanet ve komplo yatıyor" şeklinde konuşma yaparak, NATO üyesi olan Türkiye'yi hedef alarak "laik, Batılı, liberal ya da aşırı milliyetçi modellerin sizi etkilemesine izin vermeyin" şeklindeki ifadeleri kullanarak Başbakan Erdoğan'ın laiklik vurgusuna sert bir şekilde yanıt vermiştir.

Bu dönemde 10 Ekim 2011'de, İran Genelkurmayı ikinci başkanı Jazayeri, Türkiye'nin NATO'nun ortak savunma projesi füze Kalkanına girmesine tepki göstermiştir. Jazayeri, Türkiye'nin uzun dönemli stratejik çıkarlarını yeniden düşünmesini istemekle beraber diğer ülkelerin acı tarihi deneyimlerinden ders alması gerektiğini de öne sürmüştür. Jazayeri konuşmasında ayrıca Türkiye, topraklarında ABD destekli füze savunma üssü kurmasıyla Ankara anlaşmasını kabul etmesinin ardından İsrail rejimine tam destek vermenin hesabını vermeli ifadelerini de dile getirmiştir.⁴⁶ Aynı gün İran'ın dini liderinin askeri danışmanı Orgeneral Yahya Rahim Safevi'den de "Türkiye, NATO füze kalkanı, Suriye ve Arap dünyasında laikliği teşvik etme politikalarını radikal şekilde yeniden geçirmeli" şeklinde tehdit gibi bir uyarı gelmiştir. Safevi, İran'ın yarı resmi Mehr Haber Ajansına verdiği demeçte, "Başbakan Tayyip Erdoğan'ın Mısır ve Tunus'ta yaptığı konuşmalarla Arap ülkelerini Türk tarzı demokrasiye davet etmesini de beklenmedik ve hayal bile edilemez

⁴⁵ *Milliyet*, "Tahran'dan Ankara'ya İsrail çıkışı", 27 Eylül 2011.

⁴⁶ Celalettin Yavuz, "Türkiye İran İlişkileri Stratejik Ortak Düzeyindeki İran'ı Türkiye'den Uzaklaştıran Gelişmeler", **Türksam Analiz Merkezi**, 12 Ekim 2012.

olarak” tanımlamıştır. Türkiye’nin İran ve Suriye’ye karşı tutumun yanlışlığına da vurgu yapan Safevi, “Türkiye, Amerika’nın çıkarlarına göre hareket ediyor. Ankara bu olağan dışı siyasi tavırlardan vazgeçmezse, hem Türkiye halkı iktidardan uzaklaşacak hem de Suriye, İran ve Irak gibi komşu ülkeler Türkiye ile siyasi bağlarını gözden geçirecek” diyerek, Türkiye’ye uyarı mesajına devam ettirmiştir.

İran’ın bu sert açıklamalarından ardından ise AKP iktidarı tarafından da şöyle bir açıklama gelmiştir; Türkiye bölgeye sivil veya dini diktatörlük değil, demokrasi, laiklik ve insan haklarına saygı telkin ederken tam terinse İran’da ki molla rejimi İslam devrimini yayma sevdasıyla bölgesel istikrarsızlığı artırmaktadır.

Görüldüğü gibi bu dönem Arap Baharı ve özellikle Suriye meselesinde dolayı İran ve Türkiye bölgede kendi egemenliklerini devam etmek için set çıkışları yapmışlardır. Ancak bu dönemde İran-Türkiye bölgenin getirdiği menfaat çatışmalarına rağmen iki ülke arasında ilişkiler iyi bir seyri takip etmekle beraber özellikle ticari ilişkiler üst düzeyde seyretmiştir.

2.5.4. Bölge Ülkeleri İle İlişkiler ve Suriye Krizi

Ahmedinejad’ın uzlaşmaz tavırları, ABD ve İsrail’i rahatsız etmekle birlikte Körfez ülkelerini özellikle Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirliklerini de huzursuz etmiştir. Böylece İran’ın nükleer programı hususundaki adımlarından ciddi kaygılar duyan bu devletler savunmalarını güçlendirmek amacıyla Amerika’ya yaklaşmışlardır.⁴⁷

Bu dönemde Saddam sonrası, Irak’ta Şiiilerin önemli bir unsur olarak ortaya çıkması ile birlikte, Ortadoğu’da İran’ın etkisine girebilecek Pakistan’dan Lübnan’a kadar bir Şii ekseninin ortaya çıktığı hususunda görüşler ortaya çıkarak ve ayrıca Bahreyn ve Azerbaycan’ın çoğunluğunun Şii olması ve Suriye’deki azınlık iktidar da Alevi’lerde olması bazı Arap ülkelerinin “Şii Hilal”den duyduğu endişeyi dile getirmelerine yol açmıştır.⁴⁸

Bu dönemde bölgeyi ve dünyayı üzerine çeken Arap Baharı olayı ortaya çıkmıştır. 2010 yılında Arap coğrafyasında başlayan ve günümüzde devam eden halk ayaklanmaları birçok Arap diktatörünü devirmiştir. Arap Baharı ya da İran’da resmi makamların tercih ettiği tabirle “İslami Uyanış”, tüm dünyanın ilgisini çektiği gibi İran’da da ilgi çekmiştir. İran’daki resmi söyleme göre bölgede yaşananlar İslami bir uyanış sayılarak Batı yanlısı laik diktatörlükleri hedef almıştır.⁴⁹ Daha doğrusu İran, Arap Baharı’nın kendisinden ilham alarak gerçekleştiğini ve bu halk hareketlerine “İslami Uyanış” adını vererek sahiplenmişti. Ayrıca Tahran; bu

⁴⁷ Ömer Ersun, “Bush, Ahmedinecat ve Yüce Tanrı”, **Stratejik Analiz**, Haziran, 2006, Sayı:74, s.34

⁴⁸ Mazin Hasan, “Orta Doğu’da “Şii Hilal” Endişesi”,

<http://www.asam.org.tr/yazigoster.asp?ID=1124&kat1=31&kat2>.

⁴⁹ İran ve Arap Baharı, Seta Analiz Merkezi.

süreçte bölgesel etkinliğini artıracaklarını ve siyasallaşan İslam-Arap kimliğinden faydalanarak, İsrail karşıtı yeni bir “direniş bloğu” oluşturacağını planlamıştır.

Bu dönemde Tahran’da Eylül 2011’de “İslami Uyanış” adı altında büyük bir konferans düzenlemiştir. Böylece seksene yakın ülkeden beş yüze kadar siyasetçi, bilim ve kültür adamını bu konferansa katılmıştır. Bu konferansta İran’ın Dışişleri eski Bakanı ve Devrim Liderinin Dış Politika Başdanışmanı Ali Ekber Velayeti, yaptığı konuşmada İslami uyanışın İran ve Şiiilerin bayraktarlığıyla ortaya çıktığını savunmuştur. Batılıların önerdiği yolu izleyip de kalkınan ve gelişen tek bir İslam ülkesi bile olmadığını ileri süren Velayeti İslam ülkeleri arasında liderliği üstlenmeye İran’dan daha layık bir ülke olmadığını ileri sürmüştür. Velayeti aynı konferansta konuşma yapan Hameneyi’nin “İslam ülkeleri kendilerine İran’ın liderlik etmesini bekliyorlar” şeklindeki sözlerine de atıfta bulunarak, “Bu yüzdendir ki seksen ülkeden gelen temsilciler başka bir yeri değil toplanmak için İran’ı seçmişlerdir” sözleri ile bu liderliğin diğer ülkelere de onaylandığı imasında bulunmuştur. Aslında bu konferans İran Arap baharı sürecinde devrimin gerçekleştiği ülkelere yönelik diplomatik çabalarından istediği etkin sonucu alamadığını görerek, bölgesel nüfuzunu göstermek amacıyla gerçekleşmiştir. Ancak kısa süre içinde Tahran’ın değişim içindeki ülkelere yönelik aktif diplomasi izleme imkânının bulunmadığı ortaya çıkarak ve ayrıca gerçekleşen halk hareketlerin liderlerinin “İran modeline” mesafeli durmaları ile birlikte İran’ın yaptığı bütün stratejik hesapların tutmadığı açık şekilde ortaya çıkarmıştır.⁵⁰

İran Arap Baharı’nı İslami uyanış adlandırarak ve bu hareketleri kendi devriminden ilham aldığını iddia etmesine rağmen ancak Suriye’de yüz veren ayaklanmaları bu çerçevede yorumlamamış ve Suriye’de ortaya çıkan kitlesel hareketi dünya güçlerinin politikasının birer parçası olduğunu beyan etmiştir. Aslında Suriye’de hâkim olan Nusayri azınlığı ve seküler ve Baas’cı ideolojiye sahip olan yönetim, 1979 İran İslam Devrimi ile İran’la ilişkilerini bozmayan ülke konumunda olmuştur. Böylece İran ve Suriye, İran devriminin başından beri özel ilişkilere sahip olmuşlardır. Bu durum büyük ölçüde Suriye’nin bölgeyle ilgili oynadığı rolden ve İsrail karşıtı konumundan kaynaklanmaktadır.

Hafız Esed yönetimi, laik konumuna ve Baas ideolojisine rağmen diğer Arap ülkelerinin aksine İran-İrak savaşında Tahran’ın yanında yer almıştır.⁵¹ Daha doğrusu Suriye, Arap Dünyası’nın birer mensubu olma ve Baas ideolojisini paylaşma anlamında ortak değerlere sahip olduğu Irak’ı en önemli bölgesel rakibi görerek, İran-İrak savaşı boyunca İran’a askeri,

⁵⁰ Arif keskin, “İran, Suriye Krizini kazanabilirimi?”, **Orsam Araştırma Merkezi**, 16 Eylül 2013.

⁵¹ Poyraz Gürson, **Suriye**, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2010, s.53

teknik yardım yapmakla birlikte Nisan 1982’de Irak’ın petrolünü dış dünyaya sevk etmek için kullandığı boru hattını kapatmıştır. Tahran yönetimi de buna paralel olarak İran-İrak savaşı sürecinde Suriye’de Müslüman Kardeşler öncülüğünde yaşanan ayaklanmanın başta Hama olmak üzere ülke çapında sert bir şekilde bastırılmasına ses çıkartmamıştır. Dolayısıyla Suriye, BAE ile İran arasındaki tartışmalı üç ada hususunda Arap tezini savunmasına rağmen diğer tüm bölgesel politikalarda İran ile ortak bir çizgi benimsemeye çalışmış ve İran ise Suriye’de çeşitli ekonomik yatırımlar gerçekleştirmeye başlamıştır.

İran ile Suriye işbirliğinin önemli bir diğer ayağı da Lübnan olmuştur. Lübnan’daki İran yanlısı Şii grupların desteği sayesinde ülkedeki varlığını güçlendirip İsrail’e karşı daha avantajlı bir mücadele zemini elde eden Esad yönetimi, Arap-İsrail ilişkileri bağlamında her zaman İran görüşünü savunmuştur. Böylece Şam, Tahran’ın bölgedeki en önemli müttefiki olmakla birlikte her zaman ortak rakip ve düşmanlara karşı ve bölgesel yalnızlığı önlemeye yönelik işbirliğin içerisinde olmuştur.

Hafız Esed’in 2000 yılında ölmesi ve yerine oğlu Beşar Esed’in geçmesi ile birlikte İran başlangıçta bu değişikliğe ihtiyatla karşılamış ancak sonrasında ikili ilişkilerde herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Bu dönemde 11 Eylül 2001 senesinden sonra Saddam rejiminin ABD tarafından kaldırılmasının ardından ABD’nin, Suriye ya da İran’a yönelik bir müdahale için düğmeye basacağı görüşlerin ortaya çıkması hız kazanmıştır. Böylece Nisan 2003’te İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi bir açıklama yaparak; ABD’nin Suriye’ye askeri müdahalede bulunması halinde ülkesinin Şam’a destek olacağını bildirmiştir. Dolayısıyla İran ile Suriye savunma ittifakı kurmaya yönelerek, 15 Şubat 2005 tarihinde Tahran’ı ziyaret eden Suriye Başbakan’ı Naci el Otri, Şam’a, ortak tehlikelere karşı iki ülkenin birlikte hareket edeceği yönünde bir deklarasyonla dönmüştür.⁵² Ayrıca Ağustos 2005 tarihinde Suriye devlet başkanını Tahran’da ağırlayan İran, bu ülkeyle bölgesel güvenliğin ve istikrarın sağlanması amacıyla ekonomik işbirliği anlaşması imzalamıştır. Akabinde ise iki ülke arasında 2006 yılında Ortak Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca İran, Beşar Esed’in görev süresince en fazla ziyaret ettiği ülkeler arasında yer almıştır.⁵³

2010 yılında Arap coğrafyasında başlayan Arap Baharı ile birlikte Suriye’de Beşar Esad rejiminin karşı ise ayaklanmalar başlamıştır. İran Arap Baharı sürecinin ilk başında, Arap Baharı’nın kendisinden ilham alarak gerçekleştiğini ve bu halk hareketlerine ‘İslami Uyanış’ adını vererek sahiplenmesine rağmen Suriye’de gerçekleşen bu ayaklanmalar karşı çıkarak Esad yönetimini “İsrail karşıtı direniş cephesinin ön karakolu” gerekçesiyle desteklemiştir.

⁵² Abdel Kader, “Iran and Syria Confront US with Defence Pact”, 2005, <http://www.guardian.co.uk/>

⁵³ İran ve Arap Baharı, Seta Analiz Merkezi.

Böylece İran'a göre Esed yönetimi düşerse, İsrail karşıtı direniş hattı sarsılır düşüncesi hâkim olmuştur. Ancak Suriye krizinin başladığı 15 Mart 2011'den günümüze kadar İran, askeri, siyasi, diplomatik, ekonomik ve güvenlik olanaklarını Beşar Esed'in iktidarda kalma ve muhalefeti bitirme yönünde seferber etmesine rağmen Suriye krizi İran'ın öngördüğü şekilde yürümemiştir. Böylece Suriye muhalefeti yok olmadığı gibi Beşar Esed iktidarının da ne kadar devam edeceği belirsizleşmiştir.⁵⁴

---

⁵⁴ Arif keskin, "İran, Suriye Krizini kazanabilirimi?", **Orsam Araştırma Merkezi**, 16 Eylül 2013.

3. İRAN'IN NÜKLEER KRİZİ VE TERÖR ÖRGÜTLERİ İLE İLİŞKİLERİ

3.1. Nükleer Program

İran'daki ilk nükleer çalışmalar ABD'nin desteği ile 1955 yılında başlamıştır. Bu çerçevede 1955 yılında 5 megavat termal çapında küçük bir araştırma reaktörü Tahran Üniversitesi'nde kurulmuştur.⁵⁵ Dolayısıyla İran, ilk olarak 1955 yılında nükleer enerji ile tanışmayı müteakip nükleer konularda kendi bilim adamlarını yetiştirmek maksadıyla ülkede bulunan genç ve yetenekli öğrencileri çeşitli Avrupa ülkelerine, Almanya, İngiltere ve ABD'ye göndermiştir. Böylece İran bu vesile ile kendi tesislerini kurmanın yanında bu tesisleri işletebilecek personelin de yetişmesini sağlamıştır. Avrupa ülkeleri ve ABD ise hem İran'da kendi politikalarını uygulatacak bilim adamlarını yetiştirerek ve hem İran'a nükleer santraller satarak ekonomik olarak kazanç elde etmişlerdir. Böylece 1958'de İran, Uluslararası Nükleer Enerji Ajansı (IAEA) üyesi olmakla birlikte 1970'te NPT'yi imzalamış ve 1973'te İran'da Atom Enerji Kurumu (*Sazeman-e Enerji-e Atomi-e İran*) kurulmuştur.⁵⁶

Pehelevi döneminde İran'ın nükleer enerji çalışmalarının gelişmesinde sadece ABD değil, Avrupalı devletler de çok önemli rol oynamışlardır. Şah Muhammed Rıza Pehlevi 1974 yılında ABD ile, 1976 yılında Almanya ile ve 1977 yılında Fransa ile nükleer teknolojiyle ilgili anlaşmalar imzalamıştır. Böylece bu anlaşmalar çerçevesinde İran ve Almanya arasında İran'ın Buşehr kentinde 1200 megavatlık bir santralin kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca 900 megavatlık bir nükleer santrali Bender Abbas'ta kurması için Fransa ile anlaşma yapılmıştır.

1979'daki İslam Devrimi'nden sonra Humeyni ve taraftarlarının şah döneminde geliştirilen nükleer çalışmaların dinen sakıncalı buldukları için İran'ın nükleer çalışmaları durdurulmuştur. Böylece Batılılar tarafından İran ile nükleer konuda daha önce yapılan anlaşmalar iptal edilmiş ve ardında ise nükleer konusunda uzman tüm yabancı ve çok sayıda İranlı bilim adamı ülkeyi terk etmiştir.

İran–Irak Savaşı sürecinde, Irak'ın ABD, Fransa ve Sovyetler Birliği tarafından desteklenmesi, kimyasal silah ve Scud füzesi kullanmak suretiyle İran'a askeri ve sivil kayıplar verilmesi ve diğer yandan ise Tahran'ın silah tedarikinde zorlanması ve teknolojik imkânları daha düşük olan Çin ve Kuzey Kore gibi ülkelere aldığı silah sistemlerine dayanmak zorunda kalması, ülkenin güvenlik ve askeri güç tasavvurları üzerinde önemli

⁵⁵Osman Metin Öztürk, **Kaosa doğru İran**, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s. 72.

⁵⁶M. Ghannadi-Maragheh, "Atomic Energy Organization of Iran" <http://www.world-nuclear.org/sym/2002/ghannadi.htm>

etkiler bırakmıştır. Dolayısıyla İran-İrak savaşının bitmesi ve ardından ise İran ekonomisinin yeniden toparlanma sürecine girmesi, nükleer tesislerin yapımı konusu yeniden gündeme gelmiştir. Bu yüzden ise İran İslam Cumhuriyeti nükleer faaliyetini yeniden başlatmak için Fransa ve Almanya nezdinde girişimlerde bulunarak devrim öncesinde yapımına başlanan ancak tamamlanamayan tesislerin tamamlanması için girişimlerde bulunmuştur. Ancak ABD yönetimi, Almanya ve Fransa'ya baskı yaparak yarım kalan tesisleri bitirmelerini engellemiştir.⁵⁷ Bu sebeple Batılı ülkeler ile ilişkileri zayıflayan İran yüzünü Uzakdoğu ve Güney Amerika'ya çevirmiştir.

Bu dönemde İran 1984 yılında İsfahan yakınlarında nükleer silah araştırma merkezi kurmuştur. İran bu merkezin kuruluş aşamasında Fransa ve Pakistan'dan yardım talebinde bulunmasına rağmen gerekli yardımı görmemiş ve dolayısıyla Arjantin'den yardım almıştır. Ancak İran bu merkezi 1992 yılına kadar UAEA'na bildirmemiştir. Aslında UAEK kurallarına göre bir ülkenin enerji üretimi amacıyla nükleer tesis inşa etmek için diğer ülke ve kurumlardan izin alması gerekmekte ve sadece tesise nükleer maddelerin getirilmesinden altı ay öncesi bu tesis ile ilgili açıklama yapılması gerekmektedir.⁵⁸ Böylece burada sorun nükleer tesis yapılması değil, sadece nükleer maddelerin getirilmesinden altı ay öncesinde UAEK'nun haberdar etme meseli olmaktadır. Ardından ise İran Çin'den 1985 yılında araştırma reaktörü ve 1987 yılında da zenginleştirme işleminde kullanılacak küçük kalutron tedarik etmekle birlikte 1985 yılında ise, Pakistan'ın nükleer çalışmalarından da etkilenecek nükleer çalışmalarını hızlandırmıştır.

İran yönetimi 1989 yılından SSCB ile nükleer işbirliği faaliyetlerine bulunarak nükleer çalışmalarına hız vermiştir. Ardından ise SSCB'nin yıkılmasından sonra yerini alan Rusya'nın İran'da nükleer tesisler kurması ve aynı zamanda bilimsel ve teknolojik kapasitesini büyütmesine karar verilmiştir. Böylece İran'ın bu seferki nükleer tesislerdeki partneri Rusya olmuş ve iki ülke arasındaki görüşmeler 8 Ocak 1995 tarihinde nükleer anlaşması ile sonuçlanmış ve dolayısıyla İran ile Rusya arasındaki nükleer işbirliği ABD ve AB'nin itirazlarına rağmen günümüze kadar devam etmiştir. Aslında Rusya İran ile yürütülen nükleer çalışmaların hukuki zeminini 1968 yılında imzalanan ve 1970 yılında yürürlüğe giren Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi (NPT) Anlaşmasına dayandırmıştır.

Buşehr nükleer reaktörünün Rusya tarafından tamamlanmasını temin etmek amacıyla 8 Ocak 1995'te imzalanan anlaşma, İran'ın gizli olarak nükleer silah elde etmeye çalıştığı

---

⁵⁷ Öztürk, *Kaosa doğru...*, a.g.e., s.75.

⁵⁸ Hasan Ersel, "İran'ın Nükleer Tutkusu, Aslında İç Sorunun Dışa Yansımaları", 17.01.2006 <http://www.tepav.org.tr/tur/index.php?type=article&cid=33>.

yönündeki iddialara zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Ağustos 2002’de, Natanz ve Arak’taki gizli nükleer tesislerinin dünya kamuoyuna sızması ile birlikte İran’ın nükleer krizi başlamış ve böylece İran’a karşı uluslararası alanda yeni bir süreç başlamıştır. Daha doğrusu rejim muhalifi bir grup tarafından 2002 yılında ifşa edilene dek varlığından haberdar olunmayan Natanz uranyum zenginleştirme merkezinin ortaya çıkmasından sonra, İran’ın nükleer çalışmaları, uluslararası kamuoyunda daha dikkatle izlenir olmuştur. Ve böylece İran’ın yürüttüğü nükleer çalışmanın uluslararası kamuoyundan gizlenen bir boyutu olduğu yönündeki iddialara güç kazandırmıştır.

İranlı yetkililerin nükleer çalışmaları barışçıl amaçlarla ve enerji ihtiyacını karşılamak için yürüttüklerini iddia etmekle birlikte yürütülen çalışmaların NPT antlaşmaya uygun olduğunu ve barışçıl amaçlar taşıdığını öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla İranlı yetkililer nükleer enerjiye sahip olmayı bir hak olarak görmekle birlikte bu haktan vazgeçmek istemediklerini açıklamışlar ve ayrıca nükleer silah üretmek niyetinde olmadıklarını ısrarla bildirmişlerdir.⁵⁹ Daha doğrusu İran'a göre nükleer silah üretmek İslam dini açısından doğru olmamakla beraber İslam rejimi olarak nükleer silah üretmeyi kabul etmediklerini vurgulamışlardır. İran'a göre nükleer silah elde etmek İslam dininin kabul etmediği bir olaydır.

İran’ın yürüttüğü nükleer çalışmanın uluslararası kamuoyundan gizlenen bir boyutu olduğu yönündeki iddialara güç kazanması ile birlikte Uluslararası Atom Enerji Ajansı (UAEA) 31 Ekim 2003 tarihine kadar İran’dan Ek Protokolü imzalamasını istemiştir. Ayrıca bu tarihe kadar Protokolün imzalanmaması durumunda konunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne sevk edileceğini belirtmiştir. İran ise Muhammed El Baradey tarafından gündeme getirilen Ek Protokolü imzalamasının bir zorunluluk olmadığını dile getirmiştir. Ancak uluslararası kamuoyunda aleyhine oluşan baskı ve AB ülkelerinin bastırması sonucunda İran, Kasım 2003 ayında anlaşmayı imzalayacağını açıklamıştır. Böylece İran gerginliği yumuşatmak ve ayrıca üzerindeki baskıyı hafifletmeye çalışarak, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu’nun (UAEK) kısmi denetimini kabul etmeyi açıklamıştır.

İran İslam Cumhuriyeti nükleer çalışmalarıyla uluslararası toplumdan tepkiler alırken, diğer taraftan bazı küresel aktörlerle temasını sürdürmüştür. Bu doğrultuda İngiltere, Fransa ve Almanya dışişleri bakanları 21 Mart 2003 tarihinde Tahran’da İran İslam Cumhuriyetinin yetkilileri ile görüşmelerde bulunmuşlardır. Bu görüşmelerde İranlı devlet adamları çalışmaların tamamıyla Uluslararası Atom Enerji Ajansı bilgisinde ve gözetiminde yapıldığını, kendilerinin de UAEA’nın belirlediği kriterlere tamamıyla uyduklarını

---

⁵⁹ Emre Bayır, “ABD-İran Gerginliğinde AB-İran İlişkilerine Analitik Bir Bakış” *Stratejik Analiz*, Cilt 3, Sayı 28, Ağustos 2002, s.53

bildirmişlerdir. Bunun ardında ise 18 Haziran 2004 tarihinde Uluslararası Atom Enerji Ajansı başkanı İran'ın nükleer faaliyetlerinin kontrol altında tutulduğunu, İran'ın uluslararası denetimleri tamamıyla kabul ettiğini açıklamıştır.

İranlı yetkililer, İran'ın asla bir nükleer silaha sahip olmak gibi bir amaçları olmadığını söylemekle birlikte nükleer silahlanmayı İran'ın ulusal güvenlik politikalarının bir aracı olmadığını bildirmişlerdir. Dolayısıyla İranlı yetkililer barışçıl amaçlarla nükleer çalışmalarda buldukları için İran'ın UAEA ile işbirliğinin devam edeceğini, nükleer çalışmalar konusunda atmış oldukları imzaları ve taahhütlere sonuna kadar bağlı kalacaklarını bildirmişlerdir. Bunun hemen arkasından 15 Kasım 2004 tarihinde İngiltere, Fransa, Almanya ve İran İslam Cumhuriyeti arasında Paris'te görüşmeler yapılarak bir anlaşma imzalanmıştır.⁶⁰ Paris Anlaşması'na göre İran NPT çerçevesinde hareket edeceğini ve NPT'nin ikinci maddesine dayanarak nükleer silahların peşinde olmadığını ve olmayacağını açık bir şekilde söylemiştir.⁶¹ Dolayısıyla Ağustos 2004'te Fransa, İngiltere ve Almanya'nın oluşturduğu AB heyetiyle yaptığı müzakereler neticesinde, uranyum zenginleştirme çalışmalarını askıya almıştır. Dolayısıyla BM tarafından verilen 45 günlük süre dolmadan vakit kazanılmış ve ülkeye yapılması düşünülen yaptırımlar önlenmiştir.⁶² Yapılan uzlaşmanın bir parçası olarak, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) denetçilerinin, İran'ın nükleer tesislerini ziyaret etmesi uygun bulunmuştur.⁶³

İran'la yapılan müzakerelerde İngiltere, Fransa ve Almanya üçlüsü tarafından sunulan, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliği, Airbus uçakları ve yedek parçaları temin edilmesi gibi teklifler, İran tarafından nükleer çalışmaları rafa kaldırmaya yetecek cazibede bulunmamıştır.⁶⁴ Böylece İran'ın dondurulan uranyum zenginleştirme çalışmalarına yeniden başlayacağı yönündeki beyanatu, Avrupalılar tarafından sert bir tepkiyle karşılanmıştır. Dolayısıyla bu durdurmanın süresi konusunda iki taraf anlaşma sağlayamadıkları için bu süreçte ortamın biraz yumuşamasına rağmen UAEC raporlarında İran'ın denetçilere destek vermediğinin belirterek bunalım tekrar artmıştır.

Mayıs 2005'te AB'nin üç büyük ülkesi İngiltere, Almanya ve Fransa İran'ın nükleer faaliyetlerine yeniden başlaması durumunda, görüşmeleri sona erdirip konuyu BM Güvenlik

---

⁶⁰ Communication dated 26 November 2004 received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004 :INFCIRC/637 Date: 26 November 2004

⁶¹ Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons." *IAEA Information Circular INFCIRC/140*. Geneva: 22 April 1970.

⁶² "Iran's Nuclear Deadline", <http://www.guardian.co.uk/>

⁶³ "Iran Ac[c]epts Nuclear Inspections", <http://www.guardian.co.uk/>

⁶⁴ "U.S. Weighs Joining EU in its Strategy on Iran", <http://www.iht.com/>

Konseyi'ne götürme tehdidinde bulunması üzerine İran faaliyetlerine ara vermiştir. Bu sürenin ardından İran'ın baş müzakerecisi Ali Laricani tarafından, Ağustos 2005'te, 9 aydır dondurulan uranyum zenginleştirme programına yeniden başlandığı duyurulmuştur. Böylece İran'ın dosyasının BM Güvenlik Konseyi'nde görüşülmesine, 8 Mart 2006 tarihinde gerçekleştirilen UAEK toplantısında karar verilmiştir. Dolayısıyla İran'ın nükleer meselesi Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle hız kazanarak bu dönemin en önemli meselesi, İran'ın nükleer programının yeniden hızlanması ve bu konunun uluslararası sistemde gerginliğe yol açması olmuştur.

Birleşmiş Milletler İran'a yaptırımlar uygulatabilmek için Ağustos 2006 senesinde bir karar almıştır. Avusturya'nın başkenti Viyana'da bir araya gelen BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi İngiltere, ABD, Rusya, Fransa ve Çin ile Almanya'nın dışişleri bakanları, aylar süren görüş ayrılıklarının ardından Tahran yönetimine sunulacak paketi belirlemişlerdir. BM Genel Konseyi'nde alınan karara göre; İran Ağustos 2006 ayı sonuna kadar faaliyetlerini durdurmazsa Konsey tarafından uygun önlemlerin alınacağı belirtilmiştir. BM tarafından Tahran yönetimine sunulan paket; uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması karşılığında İran'a birtakım ekonomik kolaylıklar öngörülmüştür. Ayrıca İran'ın bu taleplere uymaması durumunda, BM yaptırımları öncesinde, vize yasakları ve İranlı yetkililerin dış ülkelerdeki varlıklarının dondurulması gibi önlemler düşünülmüştür. Öneriler pakette, ani denetimleri öngören Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nın Ek Protokolünü onaylaması istenerek, İran'ın bu taleplere uyması durumunda, nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'nden geri çekilmesi ve Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmasının sağlanması, aksi takdirde ise yaptırımların gündeme gelmesi planlanmıştır.

Bu sürecin ardından Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEK), Tahran yönetiminin uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmak için BM Güvenlik Konseyi'nin 1737 sayılı kararının hiçbir gereğini yerine getirmediğini Konsey'e rapor etmiştir. Böylece 23 Aralık 2006'da oybirliğiyle sınırlı yaptırım kararı alan BM Güvenlik Konseyi, bu çerçevede nükleer faaliyetlerine son vermesi için İran'a tanıdığı 60 günlük süre 22 Şubat 2007'de sona ermiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin 1737 sayılı kararının hiçbir gereğini yerine getirmeyen İran, uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almayarak El Baradeyi ise raporu üzerine Konsey'in İran dosyasını yeniden ele alacağı ve yeni yaptırım kararı alabileceği bildirilmiştir. Rapora tepki gösteren Tahran, uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin askıya alınmasının kabul edilemez olduğunu bir kez daha bildirmiştir.

2006 yılından günümüze kadar İran'ın nükleer meselesi 5+1 ülkeleri (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin ve Almanya) ile İran arasında görüşülmekte ve bu süreçte ise BMGK'

inden İran'a karşı bir takım ambargo kararları alınmıştır. Ancak İran İle 5+1 ülkeleri arasında görüşmeler günümüze kadar devam edilmesine rağmen somut bir sonuç ortaya çıkmamıştır. Sonuç olarak İran'ın nükleer çalışmaları konusundaki bilgilerin eksik olduğu ve birçok şeyi sakladığı ve bazı çalışmalarını yeraltında yürüttüğü düşünceleri gündemde olduğu ile birlikte İran'ın nükleer çalışmalarında kuşku doğuran en önemli sorun şeffaflık sorunu olmaktadır. Böylece İran nükleer politikasında şeffaf olmadığı için güvenilir olmakta zorlanmakta ve güven sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Çünkü İran'ın 1992'den günümüze kadar Uluslararası Atom Enerji Ajansına eksik bilgi verdiği ortaya çıkmakla birlikte İran'ın birçok nükleer tesisleri ve çalışmalarını rejim muhalifi gruplar tarafından ifşa edildikten sonra kabul etmek zorunda kalmıştır.

3.1.1. Rusya İle İlişkileri

İran, bulunduğu konum itibari ile her zaman en az ABD kadar Rusya için de önemli ülke konumunda olmuştur. 1800'li yıllarda İngilizler ile başlayan Rusların İran üzerindeki etki savaşı, günümüzde İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle, bölgedeki güç boşluğunu doldurmayı üstlenen ABD ile Rusya arasında devam etmektedir.

1979 Devriminden önce Şah'ın antikomünist tavrı ve bölgede inşa etmeye çalıştığı askeri güç ve Amerika'nın bölgedeki jandarması olma çabası her zaman Sovyetlerde rahatsızlık uyandırmıştır. Ancak 1979 devriminden sonra İran yönetiminin dış politikadaki hedefi, Doğu ve Batı bloklarına bağımlı olmayan bağımsız bir konum elde etmek olmuştur.

İslam Devrimin ilk yıllarında Sovyetlerin ülkenin içine düştüğü karmaşayı fırsat bilerek İran'ı kontrol altına alma ihtimali, yönetimde olan yetkilileri tedirgin etmiştir. Dolayısıyla Sol Tudeh Partisi 1983'de bütünüyle tasfiye edilmiştir. Ayrıca SSCB'nin 1986'da Irak'ı destekleyen ülkeler grubuna katılması ile beraber İran-Rusya ilişkiler giderek bozulmuş ve Nisan 1983'te 18 Rus diplomat sınır dışı edilmiştir. Daha doğrusu Devrimden sonra İslam Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı Beni Sadr, Sovyetleri İran için yakın ve gerçek bir tehlike olarak görerek, devrimin ilk Başbakanı Mehdi Bazergan ise Batı dünyası ve ABD ile ilişkileri iyi tutmaktan yana olmuştur. Ancak Refsancanı iktidara gelmesi ve SSCB'nin dağılması ile birlikte, Refsancanı'nin temsil ettiği pragmatist ve Batı ile ilişkileri koparmamaktan yana olanlar, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmayı yararlı görmüşlerdir.

İran-Rusya ilişkisi tarih boyunca inişli çıkışlı olsa da SSCB'nin dağılmasının ardından iyileşme, derinleşme ve çok boyutluluk kazanarak devam etmiştir. Çünkü İran ve Rusya bölgesel açıdan ortak çıkar alanlarına sahip olmakla birlikte her iki ülkenin bölgedeki çıkar tanımlamaları da birbirine yakın olmuştur. Ayrıca İran ve Rusya küresel sistem konusunda da

ortak bakış açısına sahip olmakla birlikte her iki ülke tek kutuplu dünya düzeninden ve ABD'nin hegemonya arayışından ciddi şekilde rahatsızlık duymaktadırlar. Başka bir ifade ile siyasi açıdan İran ve Rusya'yı birbirine bağlayan temel unsur, her iki ülkenin dış politikasındaki ABD karşıtlığı olmuştur. Böylece Rusya dış politikada her ne kadar genel itibari ile Batı ülkelerine ve Batılı kurumlara dönük bir yaklaşım sergilemişse de her zaman ABD'nin tek taraflı girişimlerinden rahatsızlık duymuştur. Dolayısıyla her zaman İran için Sovyetler Birliği, ülkeye müdahale edebilecek bir komşu, Ortadoğu ve Körfez'de nüfuz alanları oluşturmaya çalışan bir süper güç, din karşısındaki tutumu nedeniyle İslam Devrimi'ne ters düşen bir ideolojinin merkezi, Amerika'nın bölge ve dünyadaki ağırlığına karşı kullanılabilir bir stratejik komşu gibi değişik algılama biçimlerinin, İran politik eliti üzerindeki tesirini her zaman koymuştur.

İran için Rusya, bölgesel politikalarını şekillendirirken her dönem stratejik bir ülke konumunda olmuştur. Bu iki ülke buldukları coğrafyada birçok çelişen çıkarlara sahip olmalarına rağmen, genellikle İran'ın güvenlik kaygıları neticesinde ve Rusya açısından ise İran'ın hem iyi bir ticaret ortağı hem de güneye açılan kapı niteliğinde olmasından dolayı İran-Rusya ilişkileri yakınlaşma içerisine girmiştir. Daha doğrusu İran-Rusya ilişkileri 1990 sonrası dönemde güvenlik perspektifinde gelişme göstermiş ve İran ABD'ye karşı caydırıcı bir unsur olarak Rusya kartını kullanmıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya İran'ın Orta Asya'ya yönelik politikalarında belirleyici bir rol oynamıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonucunda ve SSCB'nin dünya literatüründen çıkması ile birlikte, İran sınırında yeni devletler ortaya çıkmıştır. Refsancani döneminde İran, bu yeni devletlere karşı Rusya ile aynı doğrultuda bir politika izleyerek bölgede oluşan kriz durumlarında krizin taraftarlarına aynı mesafede durmuştur. Böylece bu dönemde İran, Rusya'ya yaklaşarak ABD liderliğinde kendisine uygulanan ambargoyu delmeyi ve özellikle başta askeri malzeme olmak üzere ihtiyaçlarını bu kanaldan temin etmeyi amaçlamıştır. Rusya ise İran ile ilişkilerini arttırarak siyasi ve ekonomik yönden avantaj elde etmeye çalışmıştır. Daha doğrusu Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte İran, Rusya ile olan ilişkilerini güvenlik perspektifinde geliştirmiştir. Gelişmeye başlayan bu yakınlaşma 1989 yılında İran Cumhurbaşkanı Refsancani'nin Rusya ziyareti esnasında imzalanan ve askeri işbirliğini de içeren bir dizi anlaşmayla askeri nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde ABD'nin bölgedeki askeri varlığının artması ve Suudi Arabistan gibi müttefiklerine de büyük askeri destek sağlaması, İran'ın Rusya ile olan askeri ilişkilerini arttırarak, İran güvenlik anlamında Rusya ile daha da yakınlaşmıştır.

1990'lerden itibaren İran'ın Nükleer Programı çerçevesinde şekillenen ikili ilişkiler, son dönemde Rusya'nın İran ile nükleer teknolojisi konusundaki anlaşmalar ile daha geniş bir alana yayılmıştır. Daha doğrusu İran güvenlik kaygılarından dolayı ABD'ye karşı bir denge unsuru olarak Rusya ile yakınlaşarak, Rusya sahip olduğu askeri ve nükleer teknolojiyi İran'a satarak kazanç elde etmeyi hedeflemiş ve İran ise kendi güvenliğini sağlamak adına bir denge unsuru olarak Rusya'ya yaklaşmıştır.

1990'ların ortalarından itibaren Rusya İran'ın nükleer programını şekillendiren ülke olmakla beraber İran ile nükleer konuda açık bir şekilde işbirliği yapan tek ülke olmuş ve ABD başta olmak üzere birçok ülkenin tepkisine rağmen İran'a Nükleer teknoloji satmaktan vazgeçmemiştir. Böylece ilk defa 1992 yılında İran ile Rusya arasında uzun dönemli bir ticaret ve işbirliği anlaşması çerçevesinde Buşehr'de barışçıl amaçlarla kullanılmak şartıyla nükleer tesisin yapımına başlanmıştır.

Rusya, İran'ın nükleer çalışmalarından önemli derecede ekonomik fayda sağlamaktadır. İran'ın nükleer çalışmalarının durdurulması, ekonomik açıdan Rusya'ya zarar verilmesi anlamına gelmekle birlikte, Rusya'nın İran ile nükleer alanda yapılan çalışmalara sıcak bakmasının en büyük sebeplerden biri de İran'ın nükleer kazanımlarını kontrol altında tutmak, bununla birlikte ekonomik olarak avantaj sağlamak olmuştur. Böylece Rusya her zaman İran'ın nükleer meselesini, ABD ile kendi arasında pazarlık konusu etmiştir.

İran-Rusya ilişkileri çok karmaşık olmakla birlikte Rusya'nın, İran'ın nükleer politikası konusundaki tutumu İran ve dünya açısından ciddi önem arz etmektedir. Rusya'nın bu konudaki tutumu açık olmadığı gibi belirsiz ve çelişkili bir görüntüyü sergilemektedir. Daha doğrusu Rusya'nın bu çelişkili tutumu hem İran açısından, hem de ABD açısından kaygı vericidir. Çünkü Rusya her iki tarafın bakışı açısından da güvenilirliğini yitirmektedir.

Rusya'nın Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın İran hakkında çıkardığı ultiyatomu destekleyerek ve ardından ise İran'ın nükleer çalışmalarının barışçıl amaç taşıdığını belirterek bu çelişkili tutumun açık göstergesi olmuştur. Böylece İran'a yönelik ultiyatomu destekleyen Rusya, İran nükleer tesislerinde önemli paya sahip olmuştur. Ayrıca Rusya nükleer güce sahip olan İran'dan da tehdit algılamaktadır. Çünkü nükleer güce sahip olan bir İran, Rusya'nın Orta Asya, Kafkasya ve Hazar havzasındaki çıkarlarını etkileyebilir potansiyele sahip olabilmektedir. Böylece İran'ın çelişkili eğilim ve isteklere sahip olan bir Rusya'nın gelecekteki tutumuna güvenerek politika üretme şansı bulunmamaktadır. Zira Rusya'nın nasıl davranacağını kestirmek mümkün değildir.

3.1.2. Çin İle İlişkiler

Çin ile İran arasında günümüzdeki yakın ilişkiler ABD karşıtlığı çerçevesinde şekillense de çok daha eskilere dayanmaktadır. 1971 yılında İran'ın Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmen tanınması ile ikili ilişkiler yoğunlaşmıştır. Çin'in 80'li yıllarda kendi ekonomik kalkınmasına ve iç restorasyonuna odaklı politikaları, ülkeyi büyük güçlerle belirgin bir çatışmaya sokmadan ve daha çok ticari hedeflerle sınırlı retorikte kalan üçüncü dünyacılığı, yeri geldiğinde Arap dünyası ve Irak'la da aynı ölçüde işbirliği yapmaya elverişli pragmatizmi, İran'ın ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olsa da, savaşa kanalize edilecek askeri malzemeyi bulmakta zorlanan Tahran için Pekin, dikkate değer işbirliği imkânları sunmuştur. Böylece Temmuz 1985'te Çin'i ziyaret eden Refsancani, Çin yapımı İpekböceği füzelerini İran'ın elindeki mühimmat listesine ekleyerek dönmüştür.

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile ABD'nin süper güç olarak ortaya çıkışı buna sıcak bakmayan iki ülke olarak İran ve Çin'i beraber hareket etmeye yöneltmiştir. Ayrıca Soğuk Savaşın bitmesi ile beraber İran Orta Asya'da ABD'ye karşı Çin ile birlikte hareket etmiştir. Böylece günümüzde de halen ortak stratejik kaygılar bu iki ülkeyi aynı noktaya getirmektedir. Daha doğrusu iki ülkenin birçok bölgele ve uluslararası meselelerde tek bir cephede yer alması ve birçok bölgesel ve uluslararası konularda ortak bakış açısına sahip olmaları iki ülkeni birbirine tamamen yakınlaştırmıştır. Ayrıca 11 Eylül sonrası Çin bölgede artan ABD askeri varlığından rahatsızlığını dile getirerek İran ve Çin, ABD karşıtı olmaları dolayısıyla bir araya gelmişlerdir.

Dünyanın en çok enerji tüketen ikinci ülkesi konumundaki Çin, enerji açığının çoğunu İran'dan karşılamakta ve bu ülkenin petrol ve doğalgazı için bugüne kadar 100 milyar dolara varan bir yatırım yapmıştır. Mevcut anlaşmalar çerçevesinde İran, Çin'e günlük 250 milyon ton doğalgaz ve 150 bin varil petrol sağlamaktadır. İran'la Çin arasındaki ticari ilişkiler tek yönlü devam etmemektedir. Çin, Tahran metrosunun ve Tahran'ı Hazar'a bağlayacak otoyolun inşasını üstlenmiş bulunmaktadır. İran'ın 2001 yılından bu yana silah alımında Rusya ve Çin'in payını artırması da göz ardı edilmeyecek diğer bir gerçektir.⁶⁵

Çin İran'ın nükleer faaliyetlerine destek vermekle beraber füze teknolojisi de satmakta ve bu konuda da ABD'nin ciddi tepkisini çekmektedir. Ayrıca İran açısından da Çin BM'deki veto hakkı ve İran ile 5+1 ülkeleri arasında gerçekleşen nükleer müzakere eden ülkelerin arasında yer alması ve ABD ile olan problemleri dolayısıyla kritik bir ülke durumundadır. Çin Rusya ile birlikte 5+1 ülkelerinin diğer üyelerinde İran'a karşı çok farklı

---

⁶⁵ Faruk Akkan, **Amerika İran'ı neden vuramaz?** 24 Nisan, 2006, <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id>

tavır göstererek bu konuda oldukça yumuşak bir tavır sergilemektedir. Çin'in İran'ı kollayan bu tavrının arka planında, İran ile var olan güçlü ekonomik ve enerji ilişkileri belirleyici rol oynamaktadır. Özellikle enerji alanında iki ülke çok kapsamlı, derin ve önemli ilişkilere sahip olmakla birlikte, Çin bugün toplam ham petrol ihtiyacının oldukça büyük bir miktarını İran'dan sağlamaktadır. Kimine göre ise İran, Suudi Arabistan'dan sonra ikinci ülke olmakla birlikte üstelik İran'dan aldığı ham petrol miktarı da sürekli artan bir seyir izlemektedir. Ayrıca Çin, İran'daki yabancı enerji yatırımlarında da hâkim bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla Çin, ABD tarafından İran'a uygulanan yoğun baskıya rağmen, İran'ın nükleer faaliyetlerindeki en önemli destekçisi olmuştur.

Çin her zaman İran'ın nükleer meselesinin tek çözüm yolunu diyalog olduğunu vurgulayarak ve her türlü baskı ve yaptırıma karşı çıkararak ancak Rusya gibi BM Güvenlik Konseyi'nden İran'a karşı çıkan ambargolara da çoğu zaman karşı çıkmamış ve İran'a karşı çıkan bu ambargolarda BM'de veto hakkını kullanmayarak bu ambargoları imzalamıştır.

3.1.3. İsrail İle İlişkiler

İsrail'in kurulduğu yıl olan 1948'de, İran ile İsrail arasında belirgin nitelikte bir sorun mevcut olmamış ve İsrail'in kuruluşuna İran muhalefet etmemiştir. Bunun nedeni ise İran'ın bu dönemde Batı ittifakı içerisinde olmasından dolayı bu ittifakın politikalarına olumlu yaklaşması olmuştur. Ayrıca bu dönemde bölgede bir Arap milliyetçiliği doğmaya başlamasıyla beraber bu durum İran'ın bölgesel politikalarına ve Fars milliyetçiliği düşüncesine aykırı olduğu için, İran, Arap milliyetçiliğini zayıflatacak olan İsrail'in kuruluş sürecine olumlu bir gözle bakmayı tercih etmiştir.

İslam Devrimi öncesinde İran, ABD'nin bölgedeki temel müttefiki olması ve Batı Kampında yer alması ve özellikle ABD'nin dış politikasında İsrail'in her zaman önemli bir konumda yer almasında dolayı, İsrail ile İran arasındaki ilişkiler dostluk ekseninde devam etmiştir. Böylece 1960'lı yıllarda Arapların ortak düşmanı İsrail olmakla birlikte İran, Batı cephesinde yer alarak İsrail karşıtı bir tutum sergilememiştir.

İsrail için Şah yönetimindeki İran bölgedeki stratejik konumu, ekonomik potansiyeli ve Arap olmayan Müslüman nüfusu ile uygun bir devlet olarak algılanmıştır. Böylece Pehevi döneminde Şah Muhammed Rıza Pehlevi ise İsrail ile yakın ilişkiler kurarak, askeri, ekonomik ve siyasal alanlarda İsrail ile anlaşmalar imzalamıştır. Ancak Şah'ın bu politikasının nedeni İran'ın bu dönemde İsrail ile birlikte Batı kampında yer alması ve Ortadoğu'da Irak, Mısır ve Suriye gibi ortak düşmanlara sahip olmasıyla ortaya koyulmuştur.

1979 İslam Devrimi ile birlikte İran'ın batı bloğundan ani ve hızlı kopuşu, İsrail'le olan ilişkilerine de yansımıştır. İran İslam Cumhuriyeti İsrail'i ABD'nin bölgede ki jandarması olarak görerek, İsrail ile olan ilişkileri düşmanca bir tutuma dönmüş ve bu tarihten itibaren İran ve İsrail bölgede iki düşman halini almıştır. Böylece İslam Devrimi sonrasında İran ile İsrail ilişkileri tamamen bir kopuş dönemine girmiştir.

İran devrimden sonrası ideolojisinden dolayı İsraili düşman ülke tanımlayarak, Filistin halkın yanında yer almıştır ve İsrail'in bu topraklardan çıkması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca İran yönetimi İsrail devletini zorba ve baskıcı bir devler olduğunu ve uluslararası hukuku yok sayarak işgale başvurduğunu ve elinde bulundurduğu kitle imha silahları ile Orta Doğuda barışı tehdit ettiğini açıklamıştır. Ancak İran İslam Cumhuriyeti İsrail'i dış politikasında düşman ülke tanımlamasına rağmen İsrail ile doğrudan bir çatışma yerine, İslami örgütler aracılığı ile İsrail ile olan mücadeleyi devam ettirmiştir. İsrail için İran ise birinci düşman konumunda olmakla birlikte bazı İsraili yetkililer İsrail'in kuruluşundan günümüze kadar İran gibi büyük bir tehdit ile karşılaşmadığının açıklamasını yapmaktadırlar. Böylece İsrail'in İran nükleer politikası konusundaki tutumunun, ABD ve AB'nin tutumundan daha sert olduğu görünmekle birlikte her zaman İsrail bu konuda İran'ın bütün nükleer çalışmalarına son vermesini istemektedir. Böylece İsrail, her fırsatta kendisini yok etmekten söz eden İran yönetiminin topraklarına kadar ulaşabilecek balistik füzelerin bulunmasını ve bunların üzerine nükleer silah konulması olasılığını hayati bir tehdit olarak değerlendirmekte ve her ne pahasına olursa olsun, İran'ın bu yeteneğinin geliştirmesine engel olunması gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁶ Dolayısıyla İsrail, İran tarafından yapılan nükleer çalışmalardan rahatsız olduğunu her ortamda dile getirmekle birlikte, İran'ın nükleer çalışmalarına devam etmesini, bölgedeki varlığını her zaman tehdit olacağını düşünmektedir.

Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi ve dış politikada tansiyon ve gerginliği düşürme çabasında olması ve İsrail konusunda her ne kadar dikkate alınmış olmasına rağmen İsrail'e karşı politika değişmemiştir. Çünkü İran İslam Cumhuriyetinde hangi cumhurbaşkanı yönetime gelirse gelsin, hiçbir lider İsrail'e karşı takip edilen mevcut politikayı değiştirecek ya da alternatif politikalar üretecek güce sahip olmamaktadır.

Ahmedinejad'ın iktidara gelmesi ile birlikte ve dış politikada İsrail'e karşı yaptığı sert açıklamalarla beraber İsrail başbakan yardımcısı Şimon Perez'in İran'da muhafazakâr adaya Mahmud Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığına seçilmesinin uluslararası toplum açısından ciddi sorunlara neden olacağını vurgulamıştır. Perez, Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığına

---

⁶⁶ Öztürk, *Kaosa...*, a.g.e., s.110.

gelmesiyle İran'da aşırı görüşlüler, konvansiyonel olmayan silahlar, Batı'dan dışlanma bileşiminin tehlike oluşturmaya devam edeceğini ileri sürmüştür.

Devrimden sonra İran İsrail devletini tanımamakla birlikte, İsrail'de İran'ı bölgede düşman olarak algılamakta ve günümüzde gördüğümüz gibi İsrail İran'ın nükleer çalışmalarının bölge adına ciddi bir tehdit olduğunun sürekli altını çizmiştir. Dolayısıyla günümüzde İran-İsrail ilişki düşmanca bir tutum seyrederek, İran'da bir rejim değişikliği olmadığı süreçte, İsrail'le duygusallıktan arındırılmış bir ilişki kurulması mümkün gözükmemektedir.

3.2. Terör Örgütleri İle İlişkiler

Esasında Uluslararası toplum ve ABD ve AB tarafından duyulan kaygılar sadece İran'ın nükleer silahlara sahip olmasından kaynaklanmamaktadır. Daha doğrusu İran'ın sahip olduğu nükleer silahların destek verdiği terörist gruplar tarafından kullanılması ve ya en azından bu terör gruplarının ellerine geçmesi İran'a yönelik kaygıları beslemektedir.

İran devrimi tüm Müslümanlara hitap ederek tüm Müslümanları tek bir millet olduğunu beyan etmiştir. Her ne kadar devrimin Sünni İslamcılar arasında da sempatican ya da taraftarları olduysa da, Humeyni'nin düşüncelerinin asıl hitap ettiği kitle, dünya Müslümanların %10-15'ini oluşturan Şiiilerle sınırlı kalmıştır. Ancak devrimin ideallerinin Şiiiler üzerindeki tesiri her topluluk ve bölgede aynı ölçüde yankı bulmamıştır. Lübnan, Irak, Basra Körfezi ve Afganistan'da kayda değer taraftar toplayan Humeynizmin Pakistan, Hindistan Şiiileri ve Yemen'deki Zeydiler üzerindeki etkisi, devletlerin de gayretleriyle daha sınırlı ölçüde kalmıştır. Sonuç olarak Şii kitleler, İran'ın devrim ihracı amacının öncelikli hedefi olmuş ve özellikle Ortadoğu'daki gruplar, devrimin ideolojisinden etkilenmiştir.

1979 yılında işbaşına gelen İran İslam Cumhuriyeti, gerçekleştirilen devrimi diğer Müslüman ülkelere ihraç etmek için projeler geliştirmeye başlamışlardır. Bu düşünce imam Humeyni'nin "Devrim İslami'dir, sadece İran'a özgü değildir, tüm insanlık için bir kurtuluş yoludur. Bu yüzden, İslami bir hareket kendisini belirli bir ülke ile sınırlayamaz. Devrimimizi ihraç etmek istiyoruz dediğimizde, İran'da gördüğümüz ruhaniyet coşkusu dışarıya taşımamızdır maksat..." sözleriyle iyice açığa çıkmıştır. Bu zihniyetle yola çıkan İran İslam Cumhuriyeti Müslüman Ortadoğu ülkeleri olmak üzere kendi yönetimine muhalif grupları destekleyerek hareket etmiştir. Böylece İran, devrimden sonra yabancı Şii azınlıkları, İmam'ın önderliğinde siyasal açıdan bütünleştirmeye çaba göstermiş ve Müslüman ve özellikle Şii topluluklarda devletlerin yönetim şekillerine kendi yönetim modelini getirmek, getiremiyorsa

yönetime girmek bu da olmuyorsa en azından yönetimi etki altında bırakmak gibi amaçları olmuştur.⁶⁷

İslam devriminden sonra İran, siyonizmi tehlikeli bir ideoloji görerek İsrail'i İslam topraklarını gasp eden kanun dışı bir oluşum olarak görmüştür. Dolayısıyla mollalar devrimden günümüze kadar İsrail'in Kutsal Topraklardan çıkmasını ve Kafirlerin İslam topraklarının sınırından geri çekilmesini dile getirmişlerdir. Aslında devrimden sonra İran'ın İsrail'e olan düşmanlığı ABD'ye karşı sergilediği muhalefeti bile aşmıştır. Böylece Humeyni devrimin ilk senelerinde Müslümanları İsrail'e karşı kendilerini hazırlamaya davet etmiş ve Refsencani ise Yahudi devletine direniş göstermenin her Müslüman ve Tanrı'ya inanan tüm insanlar için kutsal bir görev olduğunu beyan etmiştir.⁶⁸ Bu doğrultuda ise İran, İsraili ABD'nin bölgesel devletlere baskı uyguladığı emperyalizmin bir ajanı olarak görmekle birlikte İsrail'in etkisini Ortadoğu'da yayılmasını engellemek ve bölgede kendi güvenliliğini garanti altına almak için Filistinli ayrılıkçı gruplara ve Hizbullah'a destek vererek maddi yardım sağlamış ve çeşitli terör örgütleri ile ilişki kurmuştur. Ancak İran İsrail'le hiç bir zaman doğrudan bir askeri karşılaşma hiç yaşamamış ve çatışmanın asıl yükünü ön saflardaki desteklediği devletler ve terör örgütleri vasıtasıyla yapmıştır. Ve böylece İran İsrail'e karşı doğrudan bir çatışmaya karışmadan düşmanlık göstermeyi sürdürmüştür.⁶⁹

3.2.1. Lübnan

Şiiler Lübnan'da refah düzeyi en düşük sınıf olmakla birlikte politik ve ekonomik olarak ezilen topluluk olmuştur. Aslında Şiiler, Lübnan'daki en büyük topluluğu oluşturmalarına rağmen politik ve ekonomik güç sahip olabilecekleri mevkilere kabul edilmemişlerdir. Dolayısıyla İran'ın Devrim Muhafızları ve diplomatları Lübnan'da çeşitli Şii organizasyonları aktif bir biçimde desteklemişlerdir. Böylece Şiilerde örgütlenmenin ilk aşamasını 1974'te bir Şii Mollası olan İmam Musa Sadr'ın kurduğu "Şii Emel Örgütü" olmuştur. Ancak 1978 yılında ziyaret için gittiği Libya'da ortadan kaybolan Musa Sadr bir daha görülmemiş ve ardından ise Kaddafi tarafından öldürüldüğü düşünülmüştür. Bu süreçte ise İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi Şiilerde radikalleşme eğilimini artırmıştır.

İslam devriminden sonra 1982'ye kadar, İran Lübnan'daki Emel gibi tüm Şii hareketleri desteklemiştir. Sonra bunları radikalleşmeye, milliyetçi referansları terk etmeye ve İranlı yapıları tamamıyla benimseye zorlamıştı. Bu süreçte ise İsrail'in Lübnan işgali ve Musa

⁶⁷ Ali Kemal Ceylan, **Çılgık Çılgına İran**, Yeni yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2009, S:60

⁶⁸ Ray Takeyh, **Gizli..**, S. 227

⁶⁹ Ray Takeyh, **Gizli...**, s. 231

Sadr'ın ortadan kaybolması radikalleşme eğiliminde olan Şiilerin ılımlı Emel Örgütünden ayrılmasına neden olarak yeni yeni örgütlenmeye başlamış ve daha sert bir ideolojiye sahip olan Hizbullah, Şiilerin yeni adresi olmuştur. Böylece İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesinden sonra İran güney Lübnan'ın uzun süredir sessiz olan Şii nüfusunu faal bir biçimde yönlendirmeye başlamış ve nihayetinde ölümcül Hizbullah örgütünü kurarak ihtiyaçlarını karşılamıştır.⁷⁰ Ve ardından ise Emel'in Filistinli mültecilerle de savaşa girişmesi Hizbullah'ın bu örgütle bağlarını tamamen koparmasına sebebiyet vermiş ve 1988-89 yıllarında iki örgüt çatışmaya girmiş ve kazanan ise Hizbullah olmuştur.

Aslında Hizbullah, Hizb ve Allah kelimelerinden oluşmaktadır. Hizb kelimesi parti, grup, taraftar gibi anlamlara gelmektedir. “Allah'ın Taraftarları” veya “Allah'ın Partisi” şeklinde Türkçeye çevrilebilir. Hizbullah'ın ismi aşağıdaki Kuran ayetinden ilham alınarak konulmuş,⁷¹ “Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah, O'nun Resulü, rüku edenler olarak namaz kılan ve zekatını veren müminlerdir. Kim Allah'ı, O'nun Resulü'nü ve iman edenleri dost (veli) edinirse, hiç şüphe yok, galip gelecek olan Allah'ın taraftarlarıdır” (Maide Suresi 55–56. Ayetler).

Hizbullah örgütün isim babası İran'da şah rejimine karşı savaşan Molla Muhammed Gaffari'dir. Çok partili rejime, demokrasiye ve batılı kurumlara şiddetle karşı olan Gaffari, hapiste yazdığı yazılarında “Tek parti vardır o da Allah'ın Partisidir. (Hizbullah)” diyerek Tahran'daki Şiiler arasında efsaneye dönüşmüş ve bu sözü Şah rejimine karşı mücadele edenlerin sloganı haline gelmiştir.⁷² Böylece Hizbullah, 1973 yılında İran'ın Kum kentinde Gaffari tarafından Şah rejimini devirme amaçlı kurulmuştur.

İslam devriminden sonra İran, Hizbullah'ın ortaya çıkışında önemli bir rol oynayarak Hizbullah'ın gelişmesini ve güçlenmesini desteklemiştir. Dolayısıyla “İsrail yok edilene kadar İslam Dünyası huzur içinde olmaz” diyen Ayetullah Humeyni, üç bin kadar şekçin devrim muhafızını 1982 sonlarında gizlice Lübnan'a göndererek, hem yoğun Şii nüfusunun bulunduğu Lübnan'a devrim ihracını sağlamak, hem de ezeli düşmanı İsrail ile birebir savaşmak olmuştur.⁷³ Böylece Hizbullah Lübnan'da 1982 yılında örgütlenerek 1985'te resmi olarak kuruluşunu ilan ederek hem askeri hem de siyasi kanada sahip radikal, İran ve Suriye ile stratejik ve ideolojik olarak güçlü bağları olan bir örgüt olmakla birlikte Lübnan'da bir İslam devleti kurmak, ülkeyi İsrail işgalinden kurtarıp Batı emperyalizminden uzak tutmak örgütün ana amaçları sayılmıştır.

⁷⁰ Ray Takeyh, **Gizli...**, s. 231

⁷¹ Yıldırım Boran, **Lübnan'daki İran Hizbullah**, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul, 2007, S. 149

⁷² Erdin Murat, **Hizbullah ve Hamas**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2002, s.10 .

⁷³ Ceylan, **Çılgılık...**, s:61

İran ile Hizbullah birçok noktada benzer görüşleri paylaşmıştır. İki taraf içinde imam Humeyni Müslümanların rehber imamı olmuş ve ayrıca İran'ın antiemperyalist ve bağımsızlık yanlısı siyaseti Hizbullah'ın siyasi çizgisine de uymuştur. Başka bir ifade ile Hasan Nasurllah bugün direkt kendine bağlı 3.000 silahlı mücahide sahip Hizbullah örgütünün başında olmakla birlikte Şiiliğin Oniki İmamcı ekolünü benimsemiş ve İran'daki Vilayet'e Fakih teorisine inanmış ve Hameneyi'nin emirlerine kayıtsız şartsız icra etmiştir. Dolayısıyla Humeyni'nin imamlığına inanan Hizbullah, İran'ın din otoritesini izlemiş ve Humeyni'yi ümmetin siyasi ve dini lideri kabul ederek saygı ve bağlılık göstermiştir. Böylece Hizbullah'ın öncelikli hedefi ABD ve onun Ortadoğu'daki karakolu olan İsrail ile savaşarak bölgedeki bu ülkelerin etkinliğini azaltmak, İran ve Suriye arasında bir tampon bölge oluşturmak, kutsal yerlerin işgaline karşı çıkarak Müslümanların maneviyatlarına hizmet etmek olmuştur.

Hizbullah İran'ın emriyle Batı karşıtı bilhassa Amerikan karşıtı örgütlerin baş destekçisi olmakla birlikte İran'ın menfaatleri doğrultusunda arka arakaya adam kaçırmış ve rehin almış ve bu rehinlerin bazılarını İran, ABD'nin silahları ile takas etmiştir. Ayrıca Hizbullah adamları 1990'larda Avrupa'daki İranlı muhalifleri öldürerek, Arjantin'deki Yahudi merkezine saldırı düzenlenmesi olaylarına da karışmıştır. En önemlisi ise Hizbullah stratejik açıdan, İran'ın Arap Dünyasında etkisini mümkün olan en düşük bedel karşılığında gösterebilmesine olanak sağlamıştır. Ve böylece İran askeri açıdan yeterli olmadığı için Hizbullah vasıtasıyla asimetrik savaş taktiği uygulayarak kuvvetli düzenli orduya sahip ülkeler karşısında kendisini koruma çalışmıştır.

2006'da Lübnan'da seçimler yapılarak Hizbullah hem hükümet hem parlamentoda hatırı sayılır bir başarı sağlamış ve ardından ise İsrail Temmuz 2006'da Lübnan'a operasyon başlatarak 33 gün süren çatışmalarda karlı çıkan Hizbullah, İsrail'in Hizbullah'ı Lübnan halkından koparma amacı boşa çıkmış ve ardından ise örgütün halk nezdinde toplumsal meşruiyeti ve güvenilirliği artmıştır. Böylece bu savaşın ardından Lübnan'da daha da güçlenen Hizbullah liderliğindeki Şiiler ülkede daha fazla temsil hakkına sahip olmuşlardır.

Arap Baharı bağlamında ise Suriye'de rejim karşıtı gösterilerin başlamasından sonra Beşar Esad yönetimi uluslararası alanda oldukça zor durumda kalmıştır. Arap Birliği Örgütü dâhil birçok Arap ülkesi, ABD ve Batılı ülkeler ve Türkiye Esad yönetiminin artık meşruiyetinin kalmadığını iddia ederek iktidardan çekilmesini istemişlerdir. Ancak İran'a göre uluslararası güçler, Suriye'deki krizi yalnızca Esad yönetimini baskı altına almayı değil direniş cephesine karşı bir saldırı olarak nitelendirmiştir. Bu nedenle Esad yönetimine sahip çıkmak, İran için direniş cephesini ayakta tutmanın en önemli unsur olmuştur. Daha doğrusu Suriye krizinde İran yönetimi, Suriye ile birlikte ABD'nin bölgede hâkim olmak istediğini, ancak İran ve

Suriye'yi bu isteğinin önündeki engel olarak gördüğünü beyan etmiştir. Dolayısıyla İran yönetimi Suriye isyanını, Suriye-İran eksenini kırmak için yabancı güçlerin tezgâhladığı bir komplo olduğunu beyan etmiştir. Bu bağlamda ise Hizbullah'ın lideri Hasan Nasrallah; komplolara maruz kaldığını iddia ettiği Esed ve rejimine kayıtsız şartsız destek verdiğini ilan etmiştir. Ve ayrıca 2011 Aralık'ta Hasan Nasrallah yaptığı bir konuşmada Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'a olan desteğini yinelemiş; mevcut hükümeti bir 'mukavemet rejimi' olarak adlandırarak Esad karşıtlarına tepki göstererek bunları Suriye'yi yıkıma uğratmak için ABD ve İsrail'le birlikte çalışmakla suçlamıştır. Böylece Hizbullah, Esed rejimine karşı kitlesel ayaklanma sürecinde İran'la paralel hareket ederek Esed'in tam yanında yer almıştır. Ve böylece İran'ın talimatları ile hareket eden Hizbullah Esed rejimini desteklemekle birlikte, kendi militanlarını Suriye'ye göndererek elindeki tüm imkanlarla Suriye devrimini engellemeye çalışmıştır.

3.2.2. Filistin

İran, ilk Hizbullah Örgütünü Lübnan'da tesis ettikten sonra bu örgüt aracılığı ile de bölgedeki muhalif gruplara lojistik, askeri, maddi destek vermiş ve bu grupları bizzat Hizbullah aracılığı ile eğitmiştir. Birçok ülkede aynı adla kurulan Hizbullah Örgütleri İran devrimini model seçmekle birlikte, faaliyetlerini bizzat İran'ın çıkarlarının doğrultusunda düzenlemişlerdir. Böylece İslam devriminden günümüze kadar İran, esasen kendi yarattığı Lübnanlı Hizbullah örgütünün yanı sıra, Hamas ve İslami Cihad gibi belli başlı Filistinli militan örgütlerle de yakın ilişkiler kurmuştur.

Şubat 1979'da Tahran'ı ziyaret eden Yaser Arafat ve FKÖ (Filistin Kuruluş Örgütü) yetkilileri, devrim sonrasında ülkeye gelen ilk heyetlerden biri olmuştur. Ancak Filistinlilerle yeni İran yönetimi arasında kısa süren bahar havası, patlak veren İran-İrak savaşı ve ardından gerçekleşen bazı olaylar, İran ile Arafat ve FKÖ ilişkilerini sekteye uğratmıştır. Böylece bu sürecin ardından, İran'ın Arafatsız bir Filistin davası gütmesine ve Filistinliler arasında yeni örgütler çıktıkça, bunlarla ilişkilerini artırma yolunu tercih etmesine neden olmuştur. Dolayısıyla bu sürecin ardından HAMAS'ın ruhani lideri Şeyh Ahmet Yasin, Mayıs 1998'de Tahran'ı ziyaret ederek Dini Lider Hameneyi tarafından kabul edilmiştir. Böylece İran'ın Filistin'de destek verdiği örgütlerin başında HAMAS gelmekle birlikte İran bu örgütlere mali yardımların yanında askeri eğitimde sağlamıştır.

Hamas örgütü kendine ait güç kaynaklarına sahip olduğu için ve bizzat Filistin halkından yardım almasının yanı sıra, Körfez şeyhliklerinin yardımından da büyük miktarda faydalanmıştır. Bu yüzden ise İran'a minnettar bir örgüt olmamakla birlikte İran yönetiminin

buyruklarına her zaman uymak zorunda da kalmamıştır. Böylece İran, Filistin direnişinde daha küçük fakat daha ölümcül bir örgüt olan Filistinli İslami Cihad örgütüne daha yakın olmuştur.⁷⁴

İslami Cihad örgütü başlangıçtan beri şiddeti teşvik etmekle birlikte şiddetin tek uygun yol olduğunu vurgulamış ve manalı bir biçimde müzakere etmeyi ve uzlaşmayı reddetmiştir. Aslından İran'ın İslami devrimi Cihad militanları için bir ilham kaynağı olmuştur. Böylece onlara göre İran İslam Devrimi, dinin gücünü ve dindar insanların kendilerinden üstün olan gücün hakkından gelebileceğini göstermiştir. Dolayısıyla Humeyni'nin öğretileri ve ABD'ye ve İsrail'e karşı azimle karşı çıkışı güçlü bir örnek teşkil etmiştir. Bu yüzden ise İslami Cihad, İran'a Filistin siyasetine karışma ve nihayetinde İsrail'i müzakereye zorlamış olan Filistin direnişinde hak iddia edebilme olanağı sağlamıştır.⁷⁵

Bunun yanı sıra El-Kaide militanlarının İran'da eğitim aldıkları ve burada üslendikleri de iddia edilmekte ve bazı gizli istihbarat servislerinin raporlarına göre İran ile El-Kaide arasında ilişkileri ispatlanmaktadır. Ancak Taliban rejimi ve El-kaide Sünni İslam anlayışı temelinde politika oluşturdukları için ve Vahabi kökeni esasında kurulduklarından dolayı Şii İran'la farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Dolayısıyla İran'ın Taliban ve El-Kaide ile olan ilişkisi taktiksel ve stratejik düzeyde kalmakla birlikte İran'ın temel amacı bu grupları Ortadoğu ve Körfez bölgelerinde ABD ve İsrail çıkarlarına yönelik kullanmak olmuştur.

İran'ın destek verdiği grup ve örgütler arasında Irak kökenli örgütlerde bulunmaktadır. Özellikle Irak'ta büyük miktarda Şii nüfusun yaşaması İran'ın Irak'a yönelik politikalarını etkilemektedir. Böylece Irak Şiilerinin lideri olan Mukteda El-Sadr ile İranlı yetkililer arasında birçok defa görüşmeler olmuştur. Daha doğrusu Irak nüfusunun büyük bölümünün Şiilerden oluşması, İran'ı, Irak Şiilerinden yeni kurulan yönetimin ele geçirmesini hevesli kılmış ve böylece İran, Irak Şiilerini bir yönetim altında birleştirmek ve ABD'ye karşı durmalarını sağlamıştır.

---

⁷⁴ Ray Takeyh, **Gizli...**, s. 235

⁷⁵ Ray Takeyh, **Gizli...**, s. 235

SONUÇ

1979 devrimine kadar Ortadoğu bölgesinde Batı yanlısı bir politika izleyen ve bölgenin önemli devletlerinin başında gelen İran, 1979 yılında İslam Devrimi ile birlikte takip etmiş olduğu Batı yanlısı politikayı terk etmiştir. İran dış politikasının devrimden önce Şah dönemini ve devrimden sonraki seyrini incelediğimizde iki dönemin birbirine tamamen yabancı ve zıt görünmektedir. Şah dönemi İran dış politikasına egemen olan Batı yanlısı ve özellikle Amerikancı eyilim devrimden sonra tamamen durdurulmuştur.

Devrimden sonra İran'ın dış politikasındaki değişim 1989 yılında Humeyni'nin ölümü ve sonrasında Rafsencani'nin cumhurbaşkanlığa gelmesi ile değişime uğramaya başlamıştır. Bu dönemde cumhurbaşkanlığına seçilen Rafsencani İran'ın dış dünyayla ilişkilerin düzeltmeye çalışmış, dış politikada pragmatizmin belirleyiciliği artmıştır. Ardından ise 1997'de Rafsencani'den sonra cumhurbaşkanlığına seçilen Hatemi ile birlikte kendini göstermiştir. Hatemi ile birlikte İran gerek bulunmuş olduğu coğrafyada, gerekse uluslararası arenada imaj tazeleme yoluna gitmiş ve uluslararası ilişkilerde diplomasi seçeneğini tercih etmiştir. Böylece İran hem bölgede ve hem dünyada güçlü ve saygı değer bir devlet haline gelme yolunda ilerlemiştir. Ancak Hatemi'den sonra İran cumhurbaşkanlığına seçilen Ahmedinejad, 1989 yılından beri izlenen ılımlı politikanın aksine radikal ve sertlik yanlısı politika izlemiştir. Ahmedinejad yönetiminin nükleer faaliyetlere hızlandırması, İsrail haritadan silinmelidir ve Yahudi soykırımı yoktur söylemleri İran'ı dış politikada zor duruma sokmuştur. Daha doğrusu muhafazakâr kesime mensup olan Mahmud Ahmedinejad döneminde nükleer çalışmalar nedeniyle İran uluslararası camiadan dışlanmakla birlikte bölge ülkeleri nezdinde yeniden Şiiliği destekleyen ülke olarak görülmüştür. Ve dolayısıyla bu dönemde ülke ekonomik sorunlar, yolsuzluk, gelir dağılımındaki adaletsizlikler gibi karmaşık problemlerle karşı karşıya gelmiştir.

Sonuç olarak İran'da bazı dönemlerde reformcu kesim işbaşına gelse bile İran'ın dış politikası ve özellikle nükleer çalışmalarındaki tutum ve politikalarının belirlenmesi, Dini Lider Ali Hameneyi tarafından idare edilmektedir. Daha doğrusu İran İslam Cumhuriyetinde Cumhurbaşkanı sadece yürütme erkinin başında olmakla beraber iktidara ait tüm yetkileri tek başına kullanamadığı için sadece rehberin çizdiği sınırlar dâhilinde siyaset yapma yetkisine sahip olmaktadır. Dolayısıyla reformcuların işbaşına gelmesi ile birlikte İran'ın dış politikasında köklü değişim yaşanmamıştır. Çünkü İran İslam Cumhuriyetinde her zaman dış politikayla ilgili temel esasların belirlenmesi dini liderin yetkisi altındadır. Ülke açısından hayati kararlarda karar verme ve doğrudan yönlendirme yetkisi Dini Lidere ait olmaktadır.

Görüldüğü gibi 1979 devriminden sonra İran'ın dış politikada algılama hataları ve yanlış stratejiler ülke çıkarlarına zarar vermiş ve ayrıca ikili ilişkilerde diplomatik teamüllere uymayan ifade ve filler, başka ülkelerin içişlerine müdahale, terör eylemlerine karışma eylemleri İran'ı kuşku duyulan bir ülke haline getirmiştir.

Bu gidişatın sonucunda Ahmedinejad'ın sekiz sene işbaşında olmasının ardından Haziran 2013'te yapılan yeni cumhurbaşkanlığı seçiminde kendisini ne sağ ve ne de sol çizgiden sayan Hasan Ruhani işbaşına gelmiştir. Hasan Ruhani kendi devletini itidal devleti adlandırarak yapıcı teamülle ve akıllıca hareket edileceğini ve bu devlette aşırılığa yer olmadığını beyan ederek hükümetini dış politikada tehditleri gidermek ve gerginlikleri bertaraf etmek esasında kurulu olduğunu söylemiştir. Hasan Ruhani, uluslararası düzeyde İran'dan iyi vizyon yansımaları gerektiğine vurgu yaparak diplomasi'nin hızlı çalışması zaruri olduğunu dile getirerek yönetiminde hoşgörüyü dayalı bir ılımlılığın hakim olacağı vaadinde bulunmuştur. Dolayısıyla bu dönemde İran yetkilileri BM ve ABD'nin can alıcı ambargolarından dolayı ülkenin ekonomisini yeniden canlandırmak için devrimden sonra ilk kez ABD ile yüz yüze görüşeceklerini açıklamışlar, İran İslam Cumhuriyeti'nin ve ABD'nin dışişleri bakanları yüz yüze görüşmede İran'ın nükleer meselesini müzakere etmeye başlamışlardır.

KAYNAKÇA

ABRAHAMİAN Eravand, **İran Beyne Do Engelab** (İki Devrim Arasında İran),
Çev: Ahamad Golmohamadi, Mohammad Ebrahim FATTAHİ, Ney Yayınları, Tahran 2004.

ABRAHAMİAN Ervand, **Humeynizm, İslam Cumhuriyeti Üzerine Derlemeler**,
Çev: M.Toprak, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

AHAVİ Şahruh, **İran'da Din ve Siyaset** (Pehlevi Devrinde Ulema-Devlet İlişkileri),
Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1990.

AHMADİ ALİ, **Entekhabat Dar İran** (İran'da Seçimler), Mizan Yayınları, Tahran,
2009.

ARAM Ahmad, **Tarikhe Eslam** (İslam Tarihi), Amirkabir Yayınları, Tahran 2004.

ARI Tayyar, **Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş Petrol ve Hegemonya**, Alfa
Yayınları, 2003.

ARI Tayyar, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu; Siyaset, Savaş ve Diplomasi**,
İstanbul, 2004.

ARI Tayyar, **Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi**, Alfa yayınları, İstanbul,
1998.

BALBAY Mustafa, **İran Raporu**, Cumhuriyet Kitapları, 2008.

BASTANIYE PARİZİ Mohammad Ebrahim, **Akhbare İran** (İran Haberleri), Birinci
cilt. Tahran, 2000.

BORAN Yıldırım, **Lübnan'daki İran Hizbullah**, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul,
2007.

CEYLAN Ali Kemal, **Çılgık Çılgına İran**, Yeniüzyıl Yayınları, İstanbul, 2009

ÇEKİRGE Y.A, **Namludaki Karanfilden Şeriata İran**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1997.

DAVUTOĞLU Ahmet, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, 2009.

DURMUŞ Mehmet, **Şahtan Hatemi'ye İran'ın Dış Politikası**, Türksam, 8 Aralık
2005.

- ERALP Atila, **Devlet, Sistem ve Kimlik**, Ankara İletişim Yayınları, Ankara.
- ERALP A, TÜR Ö, “**İran’la Devrim Sonrası İlişkiler**”, Türkiye ve Ortadoğu; Tarih, Kimlik, Güvenlik, Der: M.B. Alltunışık, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
- ERENDİL Muzaffer, **Çağdaş Ortadoğu Olayları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.
- ERSUN Ömer, “Bush, Ahmedinecat ve Yüce Tanrı”, **Stratejik Analiz**, Haziran, 2006, Sayı:74.
- ÇETİNSAYA Gökhan, “**Rafsanjani’den Hatemi’ye İran Dış Politikasına Bakışlar**”, Türkiye’nin Komşuları, Der: M. Türkeş, İ. Uzgel, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- FEKRİ Amir Ahmad, **İran Devrimi**, Mızrak Yayınları, İstanbul, 2011.
- FEYRAHİ Davud, **Nezame Siyasi va Dolat Dar Eslam** (İslam’da Siyasi Sistem ve Hükümet), Semt Yayınları, Tahran, 2009.
- GÜNDOĞAN Ünal, **İran ve Ortadoğu**, Liberte Yayınları, Ankara, 2010.
- GÜRSON Poyraz, **Suriye**, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2010.
- HUMEYİNİ İmam, **Velayet-e Fakih, Hükümet-e İslami** (Vilayet-e fakih, İslami Hükümet), Tahran, 1999.
- İSMAİLİ Hayrullah, **Dovlet-i Muvakkat** (Geçici Devlet), Engelabe Eslami Yayınları, Tahran, 2000.
- KESKİN Arif, “Devrim İçinde Yeni Bir devrim Arayışı :Ahmedinecad ve Radikal Muhafazakar Akım”, **Stratejik Analiz**, Sayı 69, Ocak 2006,
- KESKİN Arif, "Tüm Boyutlan ile Türkiye-İran ilişkileri", **Stratejik Analiz**, cilt:10, sayı:1, 2004.
- KESKİN Arif, "Tüm Boyutları ile Türkiye-İran ilişkileri", **Avrasya Dosyası**, cilt:5, sayı:53, 2004.
- KESKİN Arif, “İran, Suriye Krizini kazanabirimi?”, **Orsam Araştırma Merezisi**, 16 Eylül 2013.

MAGSUDİ Mojtaba, **İran'da Siyasi, Toplumsal Değişimler**, Rozane Yayınları, Tahran, 2001.

MURAT Erdin, **Hizbullah ve Hamas**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2002.

MOİN Bagher, **Son Devrimci Ayetullah Humeyni**, Elip Yayınları, Ankara, 2005.

ÖZTÜRK Muhsin, "İran Kimliğini Arıyor", **Aksiyon Dergisi**, Sayı:557, 8 Ağustos 2005.

ÖZTÜRK Osman Metin, **Kaosa doğru İran**, Fark Yayınları, Ankara, 2006

SANDER Oral, **Siyasi Tarih**, Ankara, 2002,

SÜRÜCÜ Çengiz, "Otokrasi, Modernite, Devrim: İran'ın En Uzun Yılı", **Avrasya Dosyası**, Sonbahar, 1999, Cilt:5, Sayı:3.

TAFİLOĞLU Serkan, "İran, Silahlı İslami Hareketler ve Barış Süreci", **Avrasya Dosyası**, İsrail Özel, Sayı:5, No.1, Sonbahar 1999.

TAKEYH Ray, **Gizli Devrimler Ülkesi İran**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009, Çev: Cem Küçük

T. HUNTER Shireen, "İran Perestroikası Köklü Değişim Olmaksızın Mümkün mü?", **Avrasya Dosyası**, Sonbahar, 1999, Cilt:5, Sayı:3.

YAVUZ Celalettin, "İran Hakkında Stratejik Düşünceler", **Panaroma Dergisi**, Mart 2005.

YAVUZ Celalettin , "Türkiye İran İlişkileri Stratejik Ortak Düzeyindeki İran'ı Türkiye'den Uzaklaştıran Gelişmeler", **Türksam Analiz Merkezi**, 12 Ekim 2012.

YERGİN Danie, **Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çev: Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995.